

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

MÁSODIK ÉVFOLYAM

2020

I

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Farkas László Róbert

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert
Farkas László Róbert, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

BALOG JÓZSEF: NYÚZRUM – Színházi, irodalmi és személyes hírek a nyolcvanas évekből.	5
FARKAS LÁSZLÓ RÓBERT: Az Ilonka néni – Interjú Öze Lajos felfedezőjével..	22
FARKAS LÁSZLÓ RÓBERT: Új paradigmák és menedzsment folyamatok a szentesi Koszta József Múzeumban	35
DR. KÁDÁR ZOLTÁN: Kultúrkritika a 20. században, különös tekintettel a mozgókép és a rádió szerepére.....	81
DR. MÓD LÁSZLÓ: Ortutay Gyula, a néprajzkutató.....	94
SZABÓ DÁNIEL: Öze Lajos élete és szentesi kötődése	104
VEREBES ISTVÁN: Öze Lajos.....	134

NYÚZRUM – Színházi, irodalmi és személyes hírek a nyolcvanas évekből¹

Balog József *

* irodalomtörténész, színművész, az SZTE Kommunikációs és Médiatudományi Tanszékének oktatója, a MASZK Egyesület elnöke és művészeti vezetője

1982. március tizenkilencedikén megkérdezem, hogy „mit csináltál a rád bízott talentumokkal?” Nem én kérdeztem, nem használok ilyen szavakat, huszonegy éves vagyok, más nyelven beszélek. Most mások szavait használom. Eredetileg ez Sütő András kérdése. Előtte egy nappal, hogy tovább merevítsem a kérdés maszkját, és egyáltalán ne hasonlítson a találkozásra egy fiatalemberrel, következzen egy citátum Illyés Gyulától. „Hitem, hogy az emberiség pirkadása jön. A vadszelídítő tekintetektől.”

Ezzel még nincs vége, mert a hármasságok dicséreteként, még egy Herzen is felbukkan, ugyanebből az évből.

Mindközül, az egyetlen, mai napig is túlélő (aktuális?) idézet tőle: „Politikai szabadság híján az irodalom az egyetlen szószék, melynek magaslatáról hangot adhat a nép lelkülete.”

Le tudnék itt ragadni (most?). De, máshol, máshonnan, másként folytatom.

Szinte szó szerinti idézetek következnek, irodalmi-színházi vonatkozások. Másik idők és másik ének. Mindenki másoknak, mások ideje, és másoknak énei. Nem forszíroznám, hogy a mai micsodája lenne a micsodának és kicsodái a kicsodáknak, mert a mai még nem releváns, ahogy a holnapi sem. A tegnap pedig nem idézhető, mert a tegnap, tényleg tegnap született. Felnőtt, elszakadt, másik életet él, másik időben, másnak szereteteivel érintkezik, másként érez. Engedhet ugyan hajdani az érzéseinek, de az már semmiképpen nem felénk, nem a mi irányunkba enged, nem felénk hullámszik.

1 Főszerkesztői lábjegyzet: az 1980-as évek színházi világáról, azon belül is az egyetemi színpadok helyzetéről, belső műhely hangulatáról értekeznek.

Nem.

Merről áramlik a múlt, talán követhető, hová, milyen irányba mutat az áramlása? Nem tudom. Rajtunk történik, rajtunk keresztül. Bennünk változik tovább, holott változhatatlan.

A feltételes mód múlt idejű alakja analitikus. Segédigéje a volna, ami a van, feltételes módú, egyes szám, harmadik személyű alakja.

Az analitikus szó jelentése: részeket vizsgáló módszer. Az analitikus jellemábrázolás során a szereplők érzelmeinek okait állítjuk a középpontba. Erre a most következőkben sem módomban, sem rálátásom nem lesz. A szereplők egyik része közismert, történelmi vagy irodalomtörténeti alak. Érzelmeik okai számomra többnyire ismeretlenek, és barátaim akkori énjének érzelmi oknyomozására sem vállalkozom. Hajdani célom a történetek töredékének szubjektív rögzítése, és saját érzelmi állapotaim leírása volt. Akkori érzelmeim okai ma már inkább következmények, vagy rég felszívódott, nyomtalanul eltűnt és elfelejtett sebek. Esetleg egyáltalán nem felszívódott és el sohasem tűnő sebesülések. Akár így, akár úgy lényegüket vesztett epizódok. Az epizód szó eredeti, görög jelentése szerint annyit tesz, „mellette futó”.

Akkor, így. Pillanatok, amelyek mellettem futottak, s amelyek mellett futok.

FUTAMOK

1983. április 1.

Tudod, azért teljesen kikészítettek ezen a rendőrségen. Csak hazajöttem ma is, magam elé tettem a Mozgó Világot, de összefolytak a betűk. Aztán maszturbáltam és elaludtam.

(Laci mondta)

1983. január 13.

Pongyola járású lovatat fékezd meg erősen S lépni tanul büszkén, tánchoz emelve nyakát. (Arany János?)

1983. február 1.

Pompás alkalom

Már illan a délután

Szép szőke kert alatt

Szép szőke délután

(Bereményi Géza – Cseh Tamás?)

Holnap leírok egy másik dalt is.

1983. február 11.

Dehogy írtam.

1983. április 20.

A próbák leírása azért hiányzik, mert külön írok róluk. Nem külön része az életemnek, de nem tudnék itt a megfelelő terjedelemben foglalkozni vele. (Dehogy írtam.)

(2020. április 4.)

Tudok egy módszert, hogy minden nő beléd szeret.

Mondd már az árát, mondd, mennyit ér neked.

Hisz kígyó lettem, aztán meg férfinő.

Ne hagyj itt másnak, az életem tied.

Mondd már az árát.

Egy ilyen élet nem jár akárkinek.

1983. április(?)

Szólt az orosztanárnő: „ez nem színház, Sztarenki, ez az élet”

Születésnap: benyitottam a könyvtár ajtaján. Az ajtón kis ezüst táblácska állt. Rajta arany betűkkel rövid szöveg: „Pilinszky János születésének hatvanadik évfordulóját a városban nem ünnepeljük.”

(„Születtem 1921 november 27-ikén, a Nyilas jegyében. Bal tenyeremről azt mondják, akár egy közönséges bűnözőé lehetne,.. *Sheryl Suttonnak*

Pilinszky János”)

1981. december 3.

44 éve halott József Attila

1983. július 13.

Dunaföldvár. Attila este érkezik. Megnézünk egy jó szándékú (Pokol felé is), de pocsék előadást. A Fűtőt. Utána vita. Hajnóczy szelleméről beszélnek. Aki akarja, megérti, de sok haszna nincs. Olyanok e viták, mintha egy fuldoklónak tartanánk előadást a sertéstenyésztés előnyeiről. S, ez a hasonlat, azt hiszem, az egész amatőrmozgalomra igaz. Így segítjük egymást.

A vita után Attilának megmagyarázzák, hogy „ilyen az élet”. (lényege, pénz beszél, kutya ugat, mi pedig menjünk haza.)

Éjszaka meg akarjuk csinálni a Nárciszt. (Ungvárnémeti). Ketten elalszunk. A hajnal gyönyörű, annyira, hogy Attila javaslatára hagyjuk az egész rohadt színházat és elindulunk haza, hozzájuk.

Vasárnap délelőtt beszélgetünk a Zsófiék kertjében, Szekszárdon. (Kitelepített németek, idetelepített szlovákiai magyarok. Elvett kertek, majd a kárpótlás. A régi, tornácos, sváb házakból alig maradt egy-kettő. A nagyanyjéékhoz (Zsófinak), még Szlovákiában, bement egy orosz katona. A nagyobb állatokat lelőtte, a kisebbeknek kitekerte a nyakát. Aztán másnap újra jött. Kisgyereket keresett, aki majd hajtja nekik a teheneket. De, ravaszabbak voltak a háziak a bújtatásban. A nagymama nem haragszik. Csodálkozik inkább ezen a felfordult világon.) nekem egész idő alatt Illyés jár a fejemben. A Kháron ladikjának 25-30 megrendítő oldala, mikor a Hegyén (pont errefelé talán) egy utolsó gazdával beszélget.

Ilyen a szám íze most is.

A táj párás, fényes, gazdag és gyönyörű.

Alszunk egész délután.

Este, két német fiúnak (gazdasági iskola, Hamburg mellől, tiszta tekintet, parasztian tiszta, ők nem is tudhatnak erről, de, annyi bizonyos, nem ilyen fiúk üvöltöznek részegen a Notre Dame előtt) lányokat keresünk, aztán egy cigányasszony – özv. Farkasné, józsefpusztai, szegény, beteg, 72 éves, idős asszony, egyik cigarettáról a másikra, mindenivó – némi készpénzért, boldog életet ígér.

Éjszaka egy új Esterházy novellát olvasok (szomorú és nehéz, tehát nem boldog, de amúgy nem is annyira boldogtalan, tehát nem tudom, nem tudom).

Attila nem alszik. Egész délelőtt zongorázik (egy év és művész lesz, minek Bach, Beethoven és Bartók mellé a sok romantikus hülye – Schubert -, egy év csak gyakorlás) és az Allegro barbaro-t hallgatja.

Aztán felolvas. Epiktétosz kézikönyve. (Ó, sztoikusok, cinikusok, zénonisták, nihilisták, dekadensek, kommunisták (pardon) – hitvány epigonok: Ti mind!), egyoldalú kissé, de félelmetes. Rabszolga, i. u. 53-138. élt. Görög.

Aztán a Romlás virágai. Alig ismertem verset ebből a kötetből, csak az Albatroszt. Félelmetesen egységes és korokat átlépő – tagadó?, meghaladó? – versek. Úgy kezdete egy új lírának, hogy párja is alig akad a mai napig. Az arcán van valami, ami Székely B.-re emlékeztet. Fájdalmas gúny. Efféle.

Délután, egyet gondolva, vissza Földvára. Angelussal. (A Woyzeckben játszott, Marie szeretőjét, a Stúdió K-val, később megnéztem a képét a K. könyvben, szakállal, nagyobb hajjal, nagyon szép férfi – szomorúan szép -, most táncot tanít és táncszínházat szervez, Attila haragudott rá, én kíváncsi voltam).

Beckett előadás. Címe, Szöveg és zene. 1957-ben készült rádiójátéknak. Jó előadás. Azaz, a darab félelmetes. Valaki emlékezni próbál. Érzelmeit és gondolatait hívja, idézi, kéri, az egyszerűbb emlékekkel megbirkózik, de a kulcsmondat után – „mikor szerette nem kapta meg, s miután megkapta, nem tudta szeretni többé” – a zene sem érvényes tovább. S, együtt is tehetetlenek. Az Ember kibotorkál. A múlt elérhetetlen. A színpadon maradó csönd nem a Beckett-nél emlegetett „emberutáni” csönd. E csönd a lehetetlen imája, melynek csak az emberrel együtt ilyen a formája.

Jó, hogy visszamentünk.

444.huNÉGNEGYED2018. december 1. Szombat 19.32 Fazekas Gergely

„1976-ban a Római Operaház operát rendelt az amerikai experimentális zeneszerzőtől, Morton Feldmantól, aki úgy döntött, Samuel Beckettet fogja felkérni a libretto megírására. A zeneszerző és az író Berlinben találkozott, ahol Beckett éppen *Footfalls* című darabját próbálta. A súlyosan rövidlátó Feldman a kulisszák mögül érkezett, és olyan lendülettel indult köszönteni az író, hogy nem vette észre a színpad szélét: leesett a nézőtérre. Miután összeszedte magát, a várva várt találkozás létrejött, így Beckett kifejthette Feldmannak, hogy sem az opera műfaját nem szereti, sem azt, ha a szövegeit megzenésítik. A zeneszerző maximálisan egyetértett vele: „Nagyon ritkán használok szöveget a zenémben. Rengeteg vokális darabot írtam ugyan, de szövegük nincs.” E némiképp abszurd találkozás végül a zene történetének első Beckett-operáját hozta magával, már ha az 1977-ben Rómában bemutatott, egyetlen szoprán énekesre és zenekarra írott *Neither* című darabot a maga tizenhat verssornyi szövegkönyvével és minden drámaiságot nélkülöző zenéjével operának lehet egyáltalán nevezni.

A zenetörténet második Beckett-operája, a november 15-én a milánói Scalában bemutatott *Fin de partie* ezzel szemben ízig-vérig opera. Kurtág György zenéje intenzíven él a négyszáz éves műfaj számos, jól ismert eszközével és kifejezetten tradicionális darabnak tekinthető, amennyiben nem valamiféle posztpolgárokat pukkasztó posztmodern antioperáról van szó, hanem olyan műről, amely természetes módon illeszkedik a hagyományba. Világosan hallható, hogy Kurtágnak számos konkrét modellje volt: Monteverdi a szöveg-zene viszony kialakításában, Muszorgszkij a drámai erő és az atmoszféra megteremtésében, Debussy a francia deklamációban és a drámai eszközök ökonomikus használatában és talán még a kései Verdi, a *Falstaff* Verdije is ott van a háttérben néhány komikus elembe. Mindez nem jelenti, hogy a *Fin de partie* ne lenne kivételes, és kivételesen eredeti darab, szinte minden szempontból.”

Az 1983-as füzet következő füzetében talált, majdnem szó szerinti idézetek
„_ó jaj jöjjetek fiúk a csend rejtekéből barátaim a lángba visszahullnak mind”
„_ a szívemet a kegyetlen nőszemélynek adom akiről hírlík hogy volt olyan kit csak
babusgatott mélán de a másiktól gyereke van kit sokáig szoptatott”
_ „ő kapja lüktető szelencém kivel a strandon meztelen mellettünk négy cigány hallgatott
nem keltem egybe csak később száraz szalmán rangomat rejtve míg magom engem csurgatott”
_ ’s e macska fialjon nekik nyálás kölyköket”

1983. november 29.

MV-nak (Mozgó Világ) leadva 1982. október 7.

Kulinnak (Ferenc) meghúzva: 1982. december 4.

Kefe (levonat): 1983. február 8.

A fenti dátumok Szörényi László: *Ars mutilandi Hungarica*, azaz a megcsönkítés mestersége magyar módra – Delfinológiai vázlat című munkájának meg(nem)jelenés történetét fedik. Mert a tanulmány persze nem jelent meg. Hangnemében szemernyi kímélet sincs, gúnyol és vág, ahol tud. Tegyük hozzá: jogosan. Legyen toleráns az ember a demokráciában, de ne itt és most. Kulint egyébként, azóta menesztették. Ám, ez nem sikerült olyan simán, mint a múltkori főszerkesztő „váltás”. Tiltakozott a JAK (József Attila Kör), az Írószövetség egy része, aláírások gyűjtése kezdődött (Szeged, 151 aláírás!) és egy nyilvános vitán a pesti jogi karon elküldték az egész minisztériumot (Kedves, Tóth Dezső!) a búsba.

Most lássuk a tanulmányt, Kiktől, honnan, mikor, mi maradt ki?

Horatius 1891. – Pozder Károly kiadásában a nemiséget sejtető jelenetek.

Vörösmarty Mihály kritikái kiadás, kimaradt egy vers, melyet egy szláv tisztviselő 1836-ban firkált magyar-gúnyoló versére válaszolt a költő. (Szomszédos, baráti népek megsértésének ürügyével.)

Jósika Miklós Emlékiratai, Magyar Helikon 1977. (Heckenast 1865-ben adta ki.) 1977-ben 16 szöveghely kihagyással jelenik meg. 1950 óta Rásasréti-nek hívják a Rákosi viperát, Esterházy-rostélyos helyett Puskin-rostélyos szerepel, és kimaradnak szláv, román és kínai szereplők a kiadásból.

Petőfi Sándor MH 1967. Hiányzik a Kerényi Frigyeshez írott XIII. úti levél, amelyben a beregszászi zsidó kocsmárosokról ír, akik nagyon a költő bögyiben vannak.

Mikszáth Kálmán Kritikai Kiadás 29. kötet, A selyem kokárda című elbeszélés néhány részlete, a cselekmény 1849-es. „Megfogamzott benne a gondolat, hogy az oroszokat hívja be segítségül ellenünk.” A következő mondat kimaradt: „Az a nemzetet, mely egyedül képes vállalkozni széles e világon a bakó szerepére.” A folytatás megjelenik: „De ennek a behívásnak némi jogos szint kellett adni.” A következő mondat hiányzik: „Mert talán az oroszok, e vad hordák sem jöhettek volna be, a legszentebbet, egy nemzet jogait letapodni, ha legalább látszólagos joguk nincs arra. Az kellett neki, hogy a nemzet verje meg magát.”

Gárdonyi Géza, kimaradt egy „Imádkozzunk!” felszólítás, A gyerekek című elbeszélésből.

Móricz Zsigmond, A boldog ember című munkájából a „haza” kifejezés elől a következő három jelző maradt ki: „kis trianoni csonka” (haza).

Krúdy Gyula: Tegnapok ködlovagjai című gyűjteményének kiadásából kimaradt a Kun Béla portré, és a Magyar Tükör (1921) írásból, a romának által kirabolt Debrecen leírása. Juhász Gyula Összes versei, Szépirodalmi 1977. Az erdélyi gyermek című vers maradt ki.

Idegen utcák köveit csak rója,
Fekete vihar szele elsodorta,
Tegnap kicsiny volt, örült víg meséknek.

Adjatok néki menedéket!

Egy kertre gondol, csendes ősi házra,

Nagy hintalóra, ódon bibliára,

Játéka olyan korán ért ma véget.

Adjatok néki menedéket!

Erdély: ez nem szó neki. Dus valóság,

Öröm és napfény, kenyerek és rózsák.

Az első bánat és az első ének...

Adjatok néki menedéket!

Kosztolányitól nem jelenik meg a Lázongó szovjet költő című vers:

„Lunacsarszky

Belőlem

több rímet nem facsarsz ki!”

Szörényi László egykori gyűjtéséből az 1983-as naplóbejegyzésem alapján idéztem fel momentumokat, hol szó szerinti idézetként, amelyeket nem mindig jeleztem külön, hol összefoglaló formában. Hajdani Mesteremnek most és innen is köszönöm, hogy annyi szép estét, órát, előadást, szeminárium- és interjúidőt tölthettem felejthetetlen társaságában, páratlan szellemének sodrásában, lenyűgözően prezentált történeteinek hullámain utazva. Aligha lennének azok és olyanok, akik vagyunk – bátorkodván kiterjeszteni, egyes számú, személyes beszédem, többesek számába irányozva, mintegy helyettük is – ha Szörényi László Tanár Úrral nem találkozunk.

1983. december 3.

Megjött Pali (Sztarenki) és megjött kazalnyi hír is vele. Erdélyből, mely alkalom a kollektív szörnyülködésre a mostani években.

Most nincs víz, villany, fűtés és nincs ennivaló. Ez utóbbi már évek óta, az energiahiány mostanra lett katasztrofális.

Hideg a színház, a kórház, a kocsmá.

Mindenki iszik és nevet, nevet – hogy így bírja ki – és kérdezi: mikor jöttök már?

Kérdezik – milyen a Duna? Szeged, nagy város? Mintha más bolygó lenne az ország, a vendég pedig fényévekről érkezne.

Van válasz?

Aztán mondják – Ezek, Ezeknek, Ők, Tőlünk, Nekik.

Ami kettő volt mindig, most már az illúziókban sem lehet egy. Ők románok, és övék az ország. Sepsiszentgyörgyön két román család volt, most harminc ezer román él a városban.

Mire meghalunk, mondom, kipusztul másfél millió magyar. Haza az, amit annak gondolok. Ez volt a Babits-műsornak az alappontja. Erre aztán rögtön mondhatják (mondták), NACKÓ – kedves, játékos kis szó, kategorizál és tipizál, de leginkább hamar elintéz valamit, ami így ír le.

Ha, a hírt magaménak érzem, a román barbarizmus és a magyar, hazai, politikai hazudozás, elkenés, tehetetlenség pedig fölháborít, akkor Erdély a hazám.

De, ha a cselekvési teremet és a segítség adás módozatait nézem, nem az. Itt is és ott is, egyaránt tehetetlen vagyok.

1983. december 12.

Ha „Emlékiratra” gondolok, kettő is eszembe juthat hirtelen. Duray Miklós Kutyaszorító című kötetét New Yorkban adták ki, a könyv a csehszlovákiai magyar kisebbség sorsának

legfontosabb forrása. Csoóri írt hozzá előszót, amely miatt egy évre „kitiltották” a hazai irodalomból. Durayt pedig hazaárulás, a köztársaság rendjének megsértése, stb. vádjával bíróság elé állították. Hónapokig húzódó per után ideiglenesen felmentették.

Kassák Egy ember élete című önéletírása 45-óta most jelent volna meg teljes kiadásban, az 1918-19-es eseményekkel és az emigráció éveinek leírásával együtt. Már a boltokban volt a könyv, amikor „nyomdai hibákra” való hivatkozással, visszarendelték. (december 23.-án megjegyzem, hogy a Kassák könyv megjelent végül, „pillanatnyi volt a zavar”.)

Konrád György Cinkos című regénye idén jelent meg az AB Kiadónál, a szamizdatban való megjelenés is sors tehát.

Összegezve. A megjelenések formáitól függetlenül, egy nagyon szűk körön kívül, e művek elérhetetlenek. Vita és befogadás, széles publicitás nem folyhat róluk. Erre, egyébként az „írástudók” nagy része képtelen is volna, mivel kicsi agyacskájukban meg lehetne rendezni Az ember tragédiájának tizenharmadik színét. („Az úr”)

Bizonytalan időre csak a lappangás állapota marad.

Nüansz.

Két éve – szombat – a Márványembert vetítik a JATE Klubban. Taki (Takáts József) és egy pozsonyi barátja felvillanyozva jönnek ki, és „ha, majd a Vasembert vetítik”, kezdik mindketten, egyszerre a mondatot. Bizakodás.

Másnap Lengyelországban bevezették a szükségállapotot.

1993. november 30.

Én mondani Domonkos István: Kormányeltörésben.

A bejegyzés kiegészítve, 2020. május 2.

Bosnyák Istvánnak ajánlva

Elmém csak tévelyeg széllal kétségben,

Mint vasmacska nélkül gálya a tengerben;

Kormányeltörésben,

Nincsen reménysége senki szerelmében.

(Balassi Bálint)

IZZASZTÓ RENDSZEREK – a tőkés iparban a munkaintenzitás növelésének különféle rendszerei.

(Közgazdasági kislexikon)

A társadalmi fejlődés azt mutatja, hogy a magántulajdon nem örök kategória.
(Közgazdasági kislexikon)

PROLETARIATUS – a tőkés társadalom bérmunkásainak osztálya, amely a termelési eszközök tulajdonától megfosztva kénytelen a tőkéseknek eladni munkaerejét.

(Közgazdasági kislexikon)

NÉPESSÉG MIGRÁCIÓÁ – egyes országok állampolgárainak bevándorlása egy másik országba állandó, vagy időleges letelepedés céljából.
(Közgazdasági kislexikon)

én lenni

A vers innen folytatódik tovább, egészen az utolsó két sorig.

nem gondolni

kollektív nem gondolni privát

Djuphult, 1971

Soha akkor, és soha mostanáig meg nem néztem, hol is van Djuphult, talán egy egzotikus szigetre, ha gondoltam, a karibi vagy az Indonéz szigetvilág környékén. Viszont. Svédország, persze, Stockholm alatt és Rigával egyvonalban. Jobbra, fönny Koppenhágától kb. 300km. Valahol félúton Stockholm és Koppenhága között.

Itt és mindörökre, a nyolcvanhármas, 83-as évet lezárom.

Harminchét évvel később megkeresem a 83-as járatot. „A szegedi 83-as jelzésű autóbusz Makkosház és a Vadkerti tér, buszforduló között közlekedett. A járatokat a Tisza Volán Zrt. üzemeltette. A város egyik legjelentősebb és legnagyobb forgalmú autóbuszjárata volt. Átlagos követési ideje 20 perc. A leghosszabb üzemidejű szegedi helyi buszjárat volt, munkanapokon az első 83-as 4.30-kor indult Makkosházáról, az utolsó pedig 23.53-kor érkezett

meg. Néhány rendkívüli esettől eltekintve az összes ezen a vonalon közlekedő busz, csuklós volt.”

A 83-as év a végéhez ért, itt, az elbeszélésben is. Minden szereplőnek, kik élve vagy halva, köszönettel tartozom. Azért leginkább, hogy voltak ott, és átjövén ide is, már semmiben nem akarnak és tudnak mássá lenni, mint amivé onnan váltak. Holtnak és élőnek így lehet már a legjobb. Mert nincsen másként, nem is lesz és korántsem azért, hogy nem is lehetett volna. A feltételes mód múlt idejű alakja analitikus. Segédigéje a volna, ami a van, feltételes módú, egyes szám, harmadik személyű alakja.

Minden úgy van, ahogy lesz és minden úgy lesz, ahogy volt és minden úgy volt, ahogy van.

1984

A következőkben megszűnik a napi bontás. Az év, mint egyetlen folyam, fuldoklást imitáló vers áradataként manifesztálódik, amennyiben, a szó, tett! (Ottlik), és amennyiben az idáig eljutó olvasó is úgy tekint, tekinthet az 1984-es évre, mint személyes élményeinek egy évnyi terére, belefeledkezvén a szabadon áradó prózába, maga is béklyók nélkül ringatózhat, felelőtlenül változtathatja nézésirányait, horizonttól a magas égig, onnan a hullámok fodrain át az elképzelhető, mégis ismeretlen mélységek sötétjéig. Nem olvastam Orwellt. Akkor. Azóta sem. Az Állatfarmot csempészgettük ide-oda. Nem hét, csak két-három határon. Mócsi Feri kipakolta az autó csomagtartójából, közel az Egyetemhez. Azaz a BTK-hoz. Ady tér. Egyetem utca. Nincs harminckét neve a helynek. Sokkal több neve van. Nincsen neve egyetlen egy sem. Nem emlékszem, melyik év volt. Már jobban olvadt, mint 1984-ben. Állatfarm kötegek heverték a csomagtartóban. Voltak elosztó emberek. Emberek, akikre könyveket bízta. Münchenből, Chicagóból, Budapestről. Csomagoltak, pakoltak, üzentek, levelet írtak, telefonáltak, lehallgatták őket, elindultak, megérkeztek. Találkoztunk. Felemelték a csomagtartó tetejét. Kalóznak a kincses ládájukat. Poseidon a tenger felszínét. Vulcanus a hegyek sípkáit. Arany, ami fénylik. A mélység titkai, aranyhalak. Tűz, arany izzás a hegyek belsejében. Vér, vihar, hamu.

A vihart kezdtük próbálni.

Shakespeare A vihar című komédiáját 1610-11-ben írhatta, először 1611-ben adták elő. Valószínűleg ez Shakespeare utolsó önálló darabja. A shakespeare-i komédiák középpontjában általában a szerelem vagy a házasság áll. Általában két szinten jelenik meg ez a téma; az egyik a magasabb társadalmi réteghez tartozó szereplők szerelmét jeleníti meg – itt Miranda és Ferdinand –, a másik szál pedig az alacsonyabb rangú szereplők humoros karakteréből adódik (Trinculo és Stephano). A vihar fő témája a szerelem, de megjelenik az élet negatív oldala is; a gonoszság szintén jelen van. Ez azonban nem nyer nagyobb teret, a darab a szereplők békülésével ér véget, és azzal a lehetőséggel, hogy Ferdinand és Miranda szerelme ellensúlyozza apáik ellenségeskedését. Formailag tekintve, a szövegben megjelenik a próza és a blank verse is. A komikus jeleneteknél a próza dominál, míg a blank verse a komolyabb jeleneteknél fordul elő. A Vihar egyetlen hivatalos szövege az Első fólió-ban található, amelyet 1623-ban adtak ki. A fólió szövegét Ralph Crane, a King's Man írnoka jegyezte le. Először valószínűleg 1611. november 1-jén, vagy röviddel azelőtt adták elő az udvarban, így a keletkezésének dátuma szinte biztosan 1611. Ezután 1612–13 telén az Erzsébet hercegnővel való eljegyzése alkalmából I. Károly király udvarába látogató rajnai palotagróf szórakoztatására adhatták elő.

Április 14-én kivonultunk a JATE Klubból. Át az Aud. Max.-ba.

Háromnegyed négy volt. Sütött a nap, a hosszú, magas, keskeny ablakok aranytömbökre vágták fényükkel az emelkedő ülés sorokat. A lépcsők alvadt vér színükkel remegtek a porban. Tükrök és függönyök között bevonultunk. 1987? szeptemberéig ott volt az én 8.15-ös Csoportom.

És Sokan Mások.

Tegnap Mohácson játszottuk a Náciszt, majdnem légüres térben. Az volt belül is és kívül is. „Régen, faluhelyen a szereplő legalább a szerepet tudta és nem kellett súgni neki.” Használható kritika. Eljátsszuk. („Semmi egyebet nem közölhetek róluk.” – Ottlik Géza: Drugeth legenda)

H. Laci elment. Összecsomagolt. Attilával ültek két órát délelőtti vonat indulásáig. Attól tartok, hogy a 11 óra 10-es vonattal ment. Azzal, amivel én is legutoljára. És, amikor jöttem vissza, találkoztunk az állomáson. Ő is Szegedre jött. Állt a gitárokkal. Hát, akkor – mondtam. Jó – válaszolta. Értettük egymást? Ez nagyon jó. Föllázadni. Én is csak a szót próbálgatom.

Ezek itt mind rabszolgák. Mondta.

Ezért laktunk együtt. Láttam, hogy neki ez is laktanya. Fogság. Parancsra végrehajtani! És most sem tagadta meg a parancsot. Leszerelt. Le, ebből a ganéból. Elégette az értelmetlen papírhalmozokat. Rajzok, térképek.

Terror, öcsécském. Ezt mondta.

Vénasszony. Ezt is.

Csak a gitártok. Blues. Így, tárgyilagosan.

Mikor meghalt Andropov (sic!), játszottunk. Egy perces néma vigyázz. Hunyadi László. (azon a napon amikor meghalt andropov este játszottunk egy perces néma vigyázz hunyadi lászló meghalt a csel nárciszt játszottunk vagyis a profán nárciszt a rendes nárciszt ami az ungvárnémeti volt – „jaj! jaj szegénynek énnem, ki szomjamat Akarám el üzöm, – és örök bánatot ivám!” – azt már eljátszotta alföldi robi mert ő jött át szentesről játszani de aztán hatnyolc előadás után ez elmúlt de nem múlt el a bayer aszpirin a tolnai ottó darabja pontosabban az a kerek hófehér dobogó amit a jate klub csináltatott a szegedi vendégjátékhoz jancsó rendezte újvidéken ezt hozták szegedre azon állt ladik kati neki lett ez a darab - „Egyszer szél és fehérség. Por. Kísértés. Mindenki valamit keres, még a homok is ideges.” Kosztolányi – neki lett írva írta neki az író például ladik kati is író illetve költő tolnai is költő de darabot is írt ám valamint ladik kati színésznő bonyolult ez a kikicsoda de az már nem annyira bonyolult hogy ez a dobogó megmaradt a raktárban állt álldogált várakozott a dobogó én figyeltem ezt a várakozást aztán jött a nárcisz és a robi és a dobogó mint egy körkörös folyópart egy végtelenített svenk önmagunkról ezt csinálta robi tizenhét volt aztán elindult egy másik darab sorra meghaltak a neduddkik csernyenko andropov és azt találtuk ki hogy csinálunk egy olyan nárciszt amiben van öt-hat fókusz ám a többi improvizáció egy kalandos kanavász amire ráhúzzuk az aznapeste gúnyját igen a laza felsőt öltönyt vagy melegítőt cipőt papucsot vagy a mezítlábat ami éppen van együtt lökjük a nézőkkel ami van és az van ami aznap este van hó vagy halál mindegy mert a hófehér dobogó is kivárt bennünket aztán elenyészett mert úgyis csend illetve „fogok áldozni ott a helyszínen hogy ragyog hogy ragyog bennem a keresztje hogy ragyog hogy ragyog hogy ragyog”)

Így tudom legjobban elfelejteni ezt az éjszakát.

1957. május 23-án tartóztatják le Bibót. 1958. augusztus 2-án mondták ki az életfogytiglani ítéletet. Június 17-én végezték ki Nagy Imrét, de ezt bent sem tudták. 59

áprilisáig a Gyűjtőben. Vác. 60-ban éhségstrájk a korlátozott amnesztia miatt. 1 év Márianosztrán („Ne csak őrizd: gyűlöld is a rabot”). 1963. Március 27-én szabadult.

Bibó szerint Mindszenty nem tudta, ki az a Nagy Imre. November másodikán a Petőfi párt tagjaként lesz miniszter a kormányban. Bibó István 1956-os írásai – részletek, összefoglaló (AB 1983) Három írás maradt, legalább hat volt. „A kommunista párt halott, ám a kommunisták annál elevebbek.” (Így kezdődik egy elveszett írás – október 25-e táján.)

Kovács Lajos, színész. Amikor először láttam – 1977 vagy 78, Békéscsaba, Egy szerelem három éjszakája – nem vettem észre a kisgyereket. Aztán a hallomások – Szolnok, 1982, Hamlet – Ő? Hogyan? Írások a szerepeiről. Ványa bácsi, 1983. Nem sokat mondanak, a robosztusságot és nagyságot elismerik, de a Paállal való, és persze Árkosival, munka lényegét nem. A Ványát már láthattam. Akkor már láttam a magányt, a kiszolgáltatottságot, játék a virággal, monológ (mint kutya) az asztal alatt, majd a végén, a győzelmen és vereségen kívüli/feletti megnyugvás – ami mögött valakinek állnia kellett. A Meierben volt egy jelenet, mikor fölállt egy székre és elmondta, hogy vasárnaponként bezárkózik egy sufniába, repülőmodelleket ragaszt és repül, repül, REPÜL! Ez egyszerre volt groteszk és rettenetes. Állt széttárt karokkal és zúgva, bömbölve repült. Elöntött valami borzalmas hidegletelés és retteneteset röhögtem. Sírás helyett, persze, a szégyen lassan olvasztott szét, mert a zúgás utáni csöndbe rondítottam.

Tegnap verseket mondott. 85 kilós kisfiú. Romantikus. Szóvallású. 66 vershez 66 abszolút szerepet mutatott. Ez nem művészet. Ez a teljesen kitöltött szereptér. Lehet másképpen, lehet égetően szűk, lehet erős, dilettáns (hát, persze, csak ÉL!) csak egyet nem lehet: rést találni ezen a szerepzubbonyon (kényszer). Meg még egyet: hazudni. Azt nem lehet.

Nem lehet ilyen-olyan szerepeket eljátszani. Ez nem játék. Néhány találkozás Szerencsés? Nem szerencsés, hogy a kő kemény és a vaj puha. Így van. Ígyvan-találkozás.

Nem vagyok színész – mondja.

Leverő tehetség, inkább.

Viszontlátásra, barátom.

Megcsókoltam.

A könyvesboltban mondja Grendel Lajos, hogy vegyük meg Vladimir Holan kötetét – Éjszaka Hamlettel, mert a század egyik legnagyobb cseh költője. Holan 1945 és 48 között egy pánszláv koraszakot élt meg. 1949-től 1963-ig hallgatott. Majd publikált ugyan, de az irodalmi életbe nem tért vissza.

1968-tól a haláláig nem hagyta el a lakását.

Meghalt 1980. Március 31-én.

1231. március 31. IV. Béla és V. István magyar királyok, Bécsben Békét kötnek II. Ottokár cseh királlyal. A magyar királyok lemondanak Stárejaországra kiterjesztett igényükről.

1387. március 31. Luxemburgi Zsigmondot, Himházi Benedek, veszprémi püspök, Székesfehérvárott magyar királlyá koronázza.

1854. március 31. A japánok, Matthew C. Perry, amerikai tengerésztiszt nyomására megkötik a kanagavai egyezményt.

1940. március 31. Horthy Miklós kormányzó fiát, Horthy Istvánt kinevezik a MÁV elnökévé

1889. március 31. – Befejezik az Eiffel-torony harmadik, utolsó szintjét Párizsban.

1901. március 31. A Daimler Motor bemutatja új autómódeljét Nizzában. Melyet a megrendelő, Jellinek lányának neve után Mercedesnek neveznek el

1909. március 31. A Titanic gőzhajót építeni kezdik az írországi Belfastban.

1970. március 31. Miután 12 évig keringett a Föld körül, a Csendes óceánba csapódik az USA első műholdja, az Explorer 1.

1987. március 31. A Szovjetunióban fellövik a MIR űrállomás csillagászati modulját, a KVANT-1-et.

2005. március 31. Michael Brown és csapata felfedezi a Makemake nevű törpebolygót. A teremtés és a termékenység polinéz istene után a Makemake nevet kapta a negyedik törpebolygó, melyet eddig csak a 2005 FY9 jelöléssel illeltek.

„Boldogság nem lakhat túlszűfolt szívben... Hiszen éppen amikor a gyönyör füstje elhatna a testüregéből visszacsapódó bánatig, a gondolat már a síremlékeket kerülgeti. Ha a víz csakugyan áramlik, akkor szabad és megbékítő nyugalmat aligha hoz a pihenés. És a költő? Nézd csak, ő megy, megy, de másfele tart, mintha nem lenne itt, ahol még van...”

(Vladimir Holan: Shelley levelei fölött)

Az Oblomovban olvasom, Psinyicina(?) volt férjéről a következőket írja: „nem néz úgy mindenkire, mintha kérné, hogy nyergelje meg, s vágatson rajta tovább.”

Pál első levele. Tizenharmadik rész, Korinthusbeliekhez. Tükör által homályosan.

„absolutamente szecessario” A Konzul és Lowry és Hajnóczy emlékére.

Koszorúzás. Kedden, Ilia Mihály kivitt egy széket a Bölcsészkar Radnóti emléktáblája elé. Utána ment Szigeti Lajos egy koszorúval. Ilia Mihály fölállt a székre és a kampóra

akasztotta a koszorút. Szigeti Lajos lentről nézte. Ilia Mihály leszállt a székről és bement az épületbe Szigeti Lajossal. A koszorún sárga virágok is voltak.

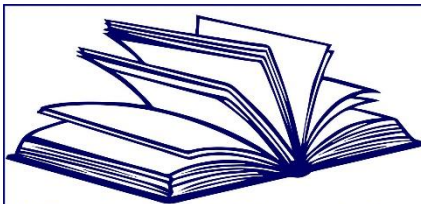
„műsorváltás” – nem adott hát lelkünknek erőt Tarkovszkij.! Nem adott, mert nem játszották a Rubljovot.

Végre. A Délmagyarország december 2. számában a főszerkesztő támad és figyelmeztet. Az egyetem nevelési pártcsoportjának gyűléséről. „Minden beszámolóban már-már botránykönek nevezett ifjúsági parlament és diáklap (ez a Gondolatjel). Mindez „a kommunisták orra előtt”, azaz: ellenséges eszmék terjesztése, passzivitás (így szokták nevezni, ha valaki nem megengedett témában alkot stb.). Taktikájukhoz tartozik, hogy szerzőket, szerkesztőket alig, inkább az ún. „tanárfelelőst”, aki legtöbbször maga is párttag, fenyegetik, figyelmeztetik. Így, aztán a „humánus” szerkesztőségek általában, szép, emberi gesztussal lemondanak.

Napok óta éreztem, hogy új Ottlik fog megjelenni, kell. Mentem az utcán és éreztem, s most, tessék, leszálok a Széchenyi téren, újságomat megvenni igyekszem és fõnn, az üveg mögött a 12. Jelenkor – Ottlik Géza: Buda (regényrészlet) – szinte tanácstalan lettem, megvegyem?, aztán látom: Nádas, Esterházy, Mándy, Pilinszky, Rónay György, Nemes Nagy Ágnes, s belül kiderül, hogy Lengyel Balázs szerkesztette – mint 38 éve az Újholdat, ennyi hát a „hosszú hódoltság”, 30-40 év, „vendégszerkesztő”, ó, nagyszerű, gondoltam, irodalmi pillanat.

Summary

József Balog, a literary historian, actor and lecturer at the University of Szeged, discusses the theatrical world of the 1980s, including the situation of university stages and the atmosphere of the internal workshop.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Az Ilonka néni – Interjú Óze Lajos felfedezőjével

Farkas László Róbert *

* Történet-sz-muzeológus, múzeumigazgató – Koszta József Múzeum

Rezümé

Farkas László Róbert történet-sz-muzeológus, a Koszta József Múzeum igazgatója riportot készített dr. Sári Ilonával, aki felfedezője és tanára volt a Kossuth-díjas színművészek, Óze Lajosnak. A közlemény egyben forrás közleménynek számít, hiszen a 98 éves tanárnővel készült interjú még a közönség számára ismeretlen részleteket is közöl Óze Lajos pályájának kezdeteiről.

Mi jut eszébe Ilonka néninek Óze Lajosról?

Sokat számított. Hogy egy proli gyerekből világhírű színész lett. És ez nem volt egyszerű. Sokat kellett küszködni. Mikor ő kijelentette, életemben színházba nem voltam. Erre azt csináltam, hogy egy ócska Csepel autó, teherautóra fölültem az osztályát, elhoztam be Szegedre. Hát a 40-es évekbe még volt. Bevittem a színházba. Elámultak. A Lajos is azt mondta, életembe színházba nem voltam. Én eljutok-e még. Mondom, mindenki eljut. Akarat kérdése. És nem tudott betelni a színházzal. Nézte, nézte, azt mondja, életemben színházba nem voltam. Ruhája nem volt szerencsétlennek. Úgy adtunk neki kölcsön. Behoztuk a kollégiumba, mert az anyja takarított, az apja elment, egyedül volt. És a kollégiumba legalább lakása volt meg ennivalója volt. És amikor ő mezőgazdászként dolgozott, akkor a csirája már benne volt a színészetnek, mert a Kádár Lacival ott játszottak. Ők találták ki. Jelenetet. És én akkor úgy éreztem, hogy a színházi csira megvan. De ezt ápolni kell. Nem akarta azt hogy , bocsánat,

Onnan induljunk, hogy a színházi csíra meg van benne.

Megvan.

Miből tetszett látni, hogy tehetséges a Lajos tanítványnak?

Abból láttam, hogy kitaláltak jelentet a Kádár Lacival. Egy kitalált dolog volt, s azt próbálták eljátszani. Játékosan. És akkor azt mondtam, hogy hagyjuk a mezőgazdaságot, próbáljuk meg a színészetet. S azt mondta a Lajos, én színész? Próbáljuk meg. Szolnokon volt a fölvételi, mert ugye hát a 40-es évek, nehéz évek voltak. S akkor azt mondtam, hogy meg kell tanulni egy szép verset, amit el lehet majd mondani. És így jött a Walesi Bárdok. Mondom, először tartalmilag vettük, hogy hogyan alakul a versben egyre erőteljesebben, először csak séta, aztán ballagás, aztán ügetés, és a teljes kifejlődés. És a vége, hogy hány ember ment a semmibe, a kivégzésbe. De egy se tudta mondani, hogy éljen Edward. Az az, a király.

Lajos mennyire tudta ezt átérezni, milyen színes volt a lelke 14-15 évesen?

Át tudta érezni. Át. Én nagyon sokat foglalkoztam vele. Először azt mondtam, tanulja meg a verset, hogy az precíz pontosan menjen, és akkor utána lehet részekre bontani. Mindig előrébb, előrébb, előrébb. És hiába mondta azt, hogy „Ötszáz, bizony dalolva ment Lángsírba velszi bárd: De egy se birta mondani: Hogy éljen Eduárd.” az az éljen a király. Szóval, nagyon sok emlék az, ami megmaradt tőle.

Dadogott akkor még a Lajos?

Igen. De én azt mondom, hogy proli gyerek, bocsánat a kifejezésért, de proli gyerekből egy neves színész legyen, ahhoz azért sok kell. És elment Szolnokra. És színész garnitúra volt a vizsgáztatója. Nem akart elmenni. Azt mondtam, el kell menni. Ki kell próbálni. Vagy sikerül, vagy nem. Elment Szolnokra. Elmondta a Walesi Bárdokat. Azonnal fölvették. Azonnal mondták, hogy egyenesen menjen Pestre. Na de hát ő Szenteshhez kötődött. Nem is szólva arról, hogy a menyasszonya az osztálytársa volt Lajosnak. De a Lajos nem tudott családba élni. Egyet ismert, ez a színház. Minden a színház volt. Próbált ő egyikkel is, másikkal is, nem sikerült. A harmadik sikerült, amelyik házasságból született az Áron. Az Őze Áron.

Őze Gábor

És a Gábor. Ez a két gyerek, de nem tud a Lajos családba élni. Bár nagyon szerette a gyerekeit. Mert szerette, nem vitás. De ő azért a maga kis külön otthonába volt, és csak ritkán találkozott a családdal. És ezt a család nagyon megérezte.

Ilonka néni. Az érettségi után Őze Lajost felvették a Színiakadémiára. Utána hogyan tartották a kapcsolatot?

Én tartottam vele végig a kapcsolatot. Sőt, amikor eljött a Lajos Szegedre, mert ugye az édesanyja Szegeden élt, mindenkor eljött hozzám. És az utolsó találkozásunk, ha jól emlékszem, az '84 volt, akkor, amikor a Lajos meghalt. Még én akkor a Csongrádi sugárúton laktam. Becsengetett. Én lepődtem meg legjobban, hát mondom, Lajos mi van. Azt mondja, jöttem búcsúzni. Szívbe markoló volt. De akkor már nagyon rosszul volt. De akkor is még tartotta magát. A színház. És íme. A posthumus is, halála után, de csak megkapta a Kossuth-díjat. Megérdemelte.

Ilonka néni. Őze Lajosról beszélünk, de egyre jobban azt látni, hogyha Ön nincs, akkor nincs Kossuth- díjas Őze Lajos.

Így van.

Azt tessék nekem elmondani, hogy Ön, hogyan került Szentesre?

Már a Lajos?

Ön, hogy került tanárként Szentesre? Hogy Önről is beszéljünk.

Én Kisvárdán kezdtem a pályámat, közvetlenül a háború után, a 40-es években. Szerettem volna egyre közelebb kerülni Szegedhez, mert a szülők Szegeden voltak. És akkor hosszú huzavona után, a 40-es években átraktak engem Szentesre. De mezőgazdasági gimnázium volt akkor a jelenlegi szentesi. És hát ugye a Lajos végezte a mezőgazdasági munkát, de már akkor, ahogy az előbb is említettem, a csíra benne volt a színészetből. Azt mondtam, Lajos próbáljuk

meg. Nem való a mezőgazdaság, hogy reggel kimegy, kapál. Akár mit csinál a mezőgazdaságba, este hazajön, kész. Nagyon nehezen állt rá. De mégis elment Szolnokra, ahol a színész garnitúrából volt a fölvételi bizottság, és mivel én a Walesi Bárdokat tanítottam be neki, megmagyarázva lépésről lépésre, hogyan csúcsosodik ki a végső. Ezt ő megértette, átélte, tehát ő akkor élte át lényegébe. Elment Szolnokra, ugyanúgy mondta el, ahogy én neki elmagyaráztam. Azonnal fölvtették.

Ilonka néni. Visszatérve még az Ön pályájára, ha jól tudom, Ön egy doktori címmel rendelkező tanárnő.

Az.

Miből tetszett doktorálni?

Történelemből.

Ön akkor magyar-történelem szakos tanár.

Magyar-történelem szakos vagyok, és én '47-ben doktoráltam.

És miből írta a dolgozatát?

Szegedről. Szeged fejlődéséről, életéről az 1900-as évekig.

Doktori címmel rendelkező tanárnak, nem volt visszalépés szakmailag, hogy el kell menni Szentesre, agrártechnikumba tanítani?

Nem. Nem. Én jól éreztem magamat abban az iskolában. Kevesen voltak, mert egy osztályba 14-16 embert jött, tehát egyénileg lehetett foglalkozni velük. És ez nagyon sokat jelentett.

Akkor Ön ennyire elhivatott volt a pályája iránt?

Így van. Így van. Hát akár az Araczký Gyurkára gondolok, akár a Mészáros Sanyira, a Gugyin Péterre, akik osztálytársak voltak, azok valósággal, mondjam így helytelen kifejezéssel, itták a szöveget. Várták. És én szívesen oktattam.

Ilonka néni. Tessék nekünk elmondani a Nemzeti Dalt. Hogy lehet egy tehetséget fölismereni, hogy lehet a géniuszt megállapítani valakiben?

Meg lehet állapítani, higgye el nekem. Meg lehet. Én éreztem, hogy a Lajosba benne van a csíra. Színészcsíra. De hát ezt kell kiségetni. Ezt kell növelni, hogy így mondjam. És behozta.

Ilonka néninek a keze közül került még ki más színművész fiatal?

Igen, igen.

Kik voltak azok?

Hát, egyetemi tanárok, dékánok például. Szóval, ahány embert én kibocsájtottam, az nem volt kevés. Az alatt az idő alatt, amíg én tanárként működtem. Hát ugye most már megöregedtem. 98 évesen már a múltból élek. Mert nem lehet mást csinálni, mint a múltat idézni. De szívesen.

Amikor a Lajossal Csepel busszal be tetszettek menni Szegedre, akkor a Szegedi Nemzeti színházba tetszettek menni.

Oda mentünk.

Milyen darabot néztek?

Én arra már nem emlékszem. Egy ilyen ócska Csepel autóval, teherautóval mentünk. Egy kanna vízzel, hogyha éppen megszomjaznak, akkor tudjanak inni a gyerekek. Leszálltunk a színházba, előtt, kiszálltunk a Csepelből és akkor mentünk be. Na de hát a 40-es években a színház is nagyon- nagyon gyengén üzemelt. De kivilágították a színházat, s amikor a Lajos ezt meglátta, akkor azt mondta: életemben színházba én nem voltam, azt se tudtam, mit jelent a

színház. Leültettem őket, hogy mit láttunk én már nem emlékszem rá. De egy darabot játszottak. Ők a földszinten ültek, és élvezték a színházat.

Azt tessék elmondani, hogy sikerült megszerezni a Csepel autót?

Hát mert az az iskolának volt. Azzal szállította ki, a tangazdaságot hívták, a gyerekeket, ahol dolgoztak. És Dóka Ernő volt akkor az igazgató, én akkor kértem, hogy adja arra a napra a kocsit, hogy én bevigyem a gyerekeket, adta gépkocsivezetővel, meg egy kanta vízzel., hogy a gyerekek inni tudjanak.

Az első színházi élménye után, Lajost, ha nevezhetjük így, ilyen személyesen, és az osztályt, tetszett vinni még színházba, vagy ez volt az egyetlen, ami azonnal rabul ejtette Őze Lajost?

Hát Ő annyira rabja lett a színháznak, hogy azt el se tudta volna hagyni. Nem a családja volt, szerette a családot, de nem tudott családba élni. Hát ugye ő háromszor nősült. Először az osztálytársát, a szentesi osztálytársát vette el. Akkor Miskolcra kerültek. Kicsi volt neki. Attól elvált, akkor elvett egy másik hölgyet, de nem tudtak együtt élni. Nem tudta a családot igazán, odaadóan szeretni. Már úgy érte, hogy ő akkor, azokkal éljen. Ő akkor elvonult a maga kis helyére, és csak a színház. Csak a színháznak élt.

Ilonka néni. Miután fölvtették a Színiakadémiára Őzét, utána Ön látogatta, megnézte vizsgadarabjaiban?

Meg. Meg. Meg.

Mely darabokban látta? Emlékszik rá?

Hát, nagyon nehezen már.

Milyen volt színművészetiként a Lajos? Fiatal színészként?

Hát. Ő ennek élt. Teljes egészében ennek élt.

Utána Miskolcon is megnézte Ilonka néni?

Miskolcra én nem mentem el. Ha mentem, akkor Pestre mentem.

A Nemzetibe?

A Nemzetibe is, ott néztem meg. De ahányszor a Lajos Szegedre lejött, mer az édesanyja Szegeden volt, mindig becsengetett. Mindig jött. És ugye, nekem is akkor már a fiam megvolt. Hát ott fociztak az udvaron, a Lajos meg az én fiam. Tehát családba él Ő egyrészt, másrészt meg a családon kívül csak a színészet.

Milyen volt magánemberként, már felnőtt korában, érett színészként a Lajos, hogyha találkoztak?

Karakán ember. Karakán volt Tudatosan készült mindenre. Tehát a szerepeit tudatosan azonosította. Tudatosan. Volt eset rá, hogy lejöttek Szegedre, akkor megkérdezte, hogy mondjam el, hogy jó lesz így vagy nem lesz. Mondom Lajos, eszerint, aszerint csinálta.

Ilonka nénitől sokszor tanácsot kért, szerepekben?

Igen. Hát hiába. Elteltek az évek. Higgye el, hogy most már 98 évesen, lassan 99-en, hát már csak a régi emlékekből élek.

Ilonka néni. Amikor az Óze Lajost fel tetszett fedezni, hogy ilyen furcsán fogalmazzak, akkor inkább úgy mondom, hogy amikor Ön meglátta benne a géniuszt, akkor Önök között 13 év volt a korkülönbség...

Hát annyi.

Hölgynek ilyet nem illik mondani, de kimondom a korát, hogy akkor 27 éves volt..

Így van.

Mi kell ahhoz, hogy egy fiatal lánynak, egy kedves fiatal tanárnőnek ilyen tehetsége van, hogy kiszűrje azt, hogy az Őzének van egy ilyen képessége?

Hát nézze. Nekem kiváló tanárain, professzoraim voltak, Sík Sándor például. Hát akkor a szegedi egyetemen kiváló professzor gárda volt. De ez csak 48-ig tartott, mert amikor államosították, akkor huss, mindet elbocsájtották. Pontosan az az ember, aki köszönhette, hogy így általában létezett. Művelődésügyi miniszter lett. És megfélekedezett arról, hogy mi volt akkor Szegeden. Én egyszer jöttem haza, én már nem tudom honnan, de a lényeg az, hogy a ceglédi állomáson összetalálkoztam Sík Sándorral. Ott ült a padon. De hát nálunk más volt az egyetemi professzor és az egyetemi tanár és a diák között a kapcsolat. Tudtak rólunk mindent. Mindent az égadta világon. És amikor ott láttam, hogy ott ül a padon, oda mentem hozzá, üdvözöltem. Nagyon aranyos volt, jaj de jó, hogy találkozunk. Ortutay volt ugye akkor a totum factum, már bocsánat, hogy ezt mondom. És fölment a Csik Sándor az Ortutayhoz, és Azt mondta az Ortutay, hogy ki az a Sík Sándor, én nem ismerem. Az az Ortutay, aki köszönhette a Sík Sándornak, hogy egyáltalában a szegedi egyetemre bejutott. Tehát ilyen világ volt.

Ma már ugye Ortutayt kripta kommunistának ismerjük.

Így van. Így van.

Ilonka néni elmondta, hogy a tudományt, az ismereteit kitől kapta, milyen professzorai voltak. A művészethez való vonzódását, a színházhoz való kapcsolódása, az honnan jött Ilonka néninek?

Hát az úgy adódott.

Sokat járt színházba fiatal lány korába?

Sokat. Sokat. Sok darabot láttam, és én szerettem a színházat és valahogy ezt adtam tovább.

Filmeket is szerette? A háború előtti filmeket?

Igen. Igen.

Ki volt a kedvenc színésze Ilonka néninek?

Besenyei, Páger Antal és hát lehetne még sorolni. Bulla Elma.

Szegeden kiket látott színpadon még a háború előtt?

Ezek a színészek szerepeltek. Ezek. És ez olyan nyomot hagyott az emberben. Nagyon-nagyon komoly nyomot.

Mit érzett Ilonka néni, hogy amikor 1984-ben csöngettek az ajtaján, kinyitotta, s ott állt Őze és azt mondta, hogy búcsúzni jöttem. Mi történt akkor?

Hát, akkor annyit mondott a Lajos, hogy búcsúzni jöttem. '84-be. Azt mondja, búcsúzni jöttem, de búcsú nélkül nem megyek el. Akkor behívtam. Még én akkor a Csongrádi sugárúton laktam. Behívtam, beszéltem hozzá, de már nagyon beteg volt. Nagyon-nagyon lesoványodott. Hát ugye rákos volt. Beteg volt nagyon, de még mindig a színházhoz vonzódott. Még mindig ez volt az éltető eleme. A színház.

Emlékszik mondataira?

Emlékszem.

Abból a jelenetből, amikor ott ülnek?

Emlékszem, emlékszem. Én nagyon szerettem a Lajost. Egy végtelenül intelligens gyerek lett belőle, már mondom én, hogy gyerek. Gyerek lett belőle. Mert tulajdonképpen a proli gyerekből egy neves színész. És azért az nem mindegy.

Ilonka néninek mi a véleménye ? Miért csak 1990-ben kapta meg a Kossuth-díjat posthumus Őze? Miért nem akkor amikor még élt?

Hát, ezt az akkori rendszer tudná megmondani. Mert én úgy tudom, hogy a fia, az Áron vette át apja helyett a Kossuth-díjat. Pedig megérdemelte volna a Lajos, míg élt, akkor kapta volna meg. De hát az a rendszer más volt.

S amikor Őze elment,akkor ő hogyan búcsúzott?

Nehezen. Nehezen. Én nagyon szerettem a Lajost. Tényleg. És úgy éreztem, ő is vonzódott hozzám ilyen szempontból. Hát az élet ezt hozta. Amit 98 évesen lehet, hozni.

Megfogott ez a mondata Ilonka néni, hogy vonzódott. Tehát kölcsönös volt, valamiféle szülői, anyai kapcsolat, vagy anya-fia kapcsolat lehet, ha van ilyen gyermek és tanítványa között.

Az. Az.

Arról lehet-e tudni, hogy Őzének milyen volt a kapcsolata az édesanyjával, akkor amikor még Szentésre járt iskolába?

Hát igen. Az édesanyja takarított. Az apja , az kiment külföldre, tehát ott hagyta őket egyedül. És akkor mi az iskolába elhatároztuk, hogy behozzuk a kollégiumba, hogy legalább helye legyen, meg enivalója legyen. És attól kezdve a kollégiumba lakott. De úgy adtuk össze neki a ruhát is. Hát nem volt szerencsétlenek ruhája. Nagyon-nagyon nehéz élete volt a Lajosnak kezdetbe. És adja, vagy adta a teremtő, hogy legalább a későbbiek folyamán ez kárpótolódott nála.

Lehet azt mondani Ilonka néni, hogy olyan, mintha Ön a pótmamája, pótantanyukája lett volna?

Így van. Így van. Minden problémával jött. Elmondta. Vagy sikerült nekem segíteni, vagy nem. De többet igen, mint nem. Többet igen, mint nem. Az élet ezt hozta magával.

Ilonka néni, ha még azt mondjuk, hogy Őze Lajos, ez a név Önnek, vagy az arca megjelenik, akkor mi az, amit még szeretne elmondani az utókornak, mert itt most lehetőség van rá, föl vesszük kamerával.

Azt, hogy adjon az isten minél több ilyen embert, mint amilyen a Lajos volt, mert szüksége van az emberiségnek egy karakán , megbízható, szakmáját szerető és annak élő emberre. Mindenképpen.

Ilonka néni. Egy záró gondolat.

Tessék.

Ön, mint az Óze Lajos pótmamája, ha fogalmazhatunk így, mit tetszik üzeni a két kisleány, Áronkának és Gáborkának, Óze fiainak?

Hogy kövessék apjuk példáját. Akármennyire nehéz, mert ugye ők külön éltek, meg a Lajos is külön élt, de akármennyire nehéz, kövessék az apjuk példáját. És az Áron nagyon szépen viszi. Hát ugye, a Gábor az más volt. Nyilván mindenki színész nem lehet, de viszont ő is a színháznak élt. Úgyhogy ilyen szempontból nagyon - nagyon komoly és szép szerepet töltött be.

Gábor pedig ugye operatőr lett.

Hát így van.

És az Áron vitte tovább a színházi vonalat.

Így van. Így van.

Mikor tetszett utoljára találkozni a fiúkkal?

Nagyon régen. Nagyon régen. Akkor, amikor megkapta élete végén, illetőleg halála után a Kossuth-díjat, akkor én gratuláltam az Áronnak. Az apja halála utáni Kossuth-díjához. Nagyon aranyos volt az Áron, mert visszaválaszolt és megköszönte, hogy én gondoltam az apjára. Hát hogyne gondoltam volna. Ez volt az élete.

Ilonka néni. Köszönjük a beszélgetést.

Én is nagyon köszönöm.

És a két fiú üdvözlését hozom..

Nagyon köszönöm.

És amint véget ér a járványhelyzet, akkor Gábor és az Áron szeretne majd Önhöz eljönni és tiszteletét tenni.

Nagyon szívesen látom őket. Csak jelezzék. Nagyon szívesen, és jó szívvel beszélek az édesapjáról.

A Koszta József Múzeum nevében köszönöm Ilonka néni, hogy tudtunk Önnel beszélni. Nagyon sok egészséget. A jó Isten áldja meg Önt.

Nagyon köszönöm. Nagyon köszönöm.

Summary

László Róbert Farkas, historian-museologist and director of the József Koszta Museum, made an interview with dr. With Ilona Sári, who was the discoverer and teacher of the Kossuth Prize-winning actor Lajos Óze. The announcement is also a source announcement, as the interview with the 98-year-old teacher provides unknown details to the audience about the beginnings of Lajos Óze's career.

Új paradigmák és menedzsment folyamatok a szentesi Koszta József Múzeumban¹

Farkas László Róbert *

* Történész-muzeológus, múzeumigazgató – Koszta József Múzeum

Kezdő gondolatok

Ezért a dolgozatomért a szakmában talán nem sokan fognak szeretni. De vállalom! Itt az idő, hogy „élve boncoljuk” magunkat, azt az értelmiségi szférát, amely oly sok esetben, érzékelhetően hasonlít a színházi világhoz. Állam az államban, az összes negatívumával és pozitívumával együtt. Írásom a jó érdekében született kritika és él. Nem támadás. Ezt most tisztázom, az elején. Segíteni szeretnék a szakmának. Önmagunk hiteles jövőképe érdekében összegyűjtöttem tehát az összes élményem, tapasztalatom, amely elméleti és gyakorlati értelemben segítheti a magyar múzeumi társadalom már évek óta áhított újjászületését. Csak már vajúdnánk...

Múzeum és menedzsment folyamatok, és új paradigmák. Önmagukban, egyenként is olyan szavak, amelyek artikulálása mára kifejezésé, a tudományos diskurzusokban – és egyaránt a köznyelvben is – narratívákká nemesültek, egy gondolat fűzérben szerepeltetni őket ezért tehát jelentéstartalmuknál fogva furcsának tűnhet. Másoknak. Nekem teljesen egyértelműek. Jelen tanulmány célja éppen az, hogy bizonyítást nyerjen mások számára is végre: a mai múzeumi, muzeológiai diszciplínák nem nélkülözhetik a menedzsment

¹A publikációt lektorálta: Dr. Nátyi Róbert művészettörténész-muzeológus, az SZTE Bartók Béla Művészeti Karának dékánja, a Koszta József Múzeum munkatársa, és Dr. Herczeg Tamás teatrológus-művészeti menedzser, a Szegedi Szabadtéri Játékok és Fesztivál Szervező Nonprofit Kft. igazgatója.

folyamatokat, vagyis az eredményorientált igazgatási rendszert és vezetői attitűdöt. Legyenek fórumok, vitaestek, értelmes, egymást építő diskurzusok, melyek által mindenki megértheti, hogy a közgyűjtemények a „köz” tulajdonában vannak, mi muzeológusok a „köz”-ért dolgozunk, nem magunknak, és nem egymásnak kell, hogy üzenessünk közepes, vagy annál gyengébb minőségű publikációkban és sokszor vállalhatatlan minőségű, gyengén látogatott házi konferenciákon keresztül, néhány rágós pogácsa elfogyasztása közben.

40 éves vagyok. Négy diplomám van. Végre a doktori fokozat megszerzése is a látóhatáromba került. A Koszta József Múzeum igazgatója vagyok. Két éve vezetem a szentesi közgyűjteményt². Talán az előzőekből evidensen következhet, hogy nincs miért megfelelnem már, és nincs miért „lila”, nehezen körvonalazható tézisekbe bocsátkoznom, amikor napi szinten, mátrix jelleggel mindenért felelősséggel tartozom a Múzeumunkban a kiállításokért, a bevételekért, a gyűjteményi állományért, a közvagyon restaurálásáért, és így tovább. Nem utolsó sorban a kollégáimért, a családok megélhetéséért.

A következőkben szakirodalmi hivatkozásokkal, illetve empirikus tapasztalatokra építve vezetem le azon tézisem, miszerint ma, 2020-ban Magyarországon a tudományos gyűjteményezési szektor, amennyiben társadalmi szerepet kíván betölteni, és a hazai kulturális igazgatási ágazaton belül szignifikáns eredményeket szeretne felmutatni, úgy az elmúlt évtizedek szakmai gyakorlataival szembe kell, hogy forduljon és új paradigmák mentén szükséges létezését hitelessé átváltania. Leírom még egyszer: amennyiben társadalmi szerepet kíván betölteni, vagyis ha a múzeumok múzeumként szeretnének üzemelni Magyarországon a továbbiakban. És itt ebben a gondolatban elsősorban a vidéki múzeumokra kell koncentrálnunk, mert a területi és régiós, vagy kiállítóhelyek, kisvárosi gyűjtemények kiemelt szereppel bírnak a mikro társadalmak oktatásában, szellemi-lelki fejlesztésében.

A tanulmányomban felhozott esetek Szentesre koncentrálnak. Helyi példák, amelyek országos viszonylatban talán hasonlóságot mutathatnak más intézményekkel. A múlt idézése, a szentesi sajátosságok amennyiben hasonulnak más múzeumok működéséhez és történeteikhez, úgy jelen vitairatom majd remélhetőleg múzeumi diskurzusokat fog útjára bocsátani.

² Jelen dolgozat szerzője színművész, okleveles kulturális menedzser, egyház-és művelődéstörténész. Mindezek mellett az SZTE Gazdaságtudományi Karának MBA képzését is elvégezte. Múzeumi és művészeti tapasztalatai mellett közel 10 éves gyakorlatra tett szert a versenyszférában is projekt, marketing és PR menedzserként multinacionális vállalatoknál, valamint hazai kis-és középvállalkozásoknál. A Magyar Művészeti Akadémia és a Károli Gáspár Református Egyetem képzésén, művészeti igazgató szakon 2020-ban diplomázott.

Lázás útkeresésében ne tűnjek „Ködszurkálónak”. Több hatás is ért eddigi előéletemben, amely által a fenti tézisemet napi szinten, gyakorlatban látom igazoltnak. Igazgatói működésem előtt éveken át az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark marketing munkatársa és történésze voltam. De a koncepcióm egyben a „nagy múzeumi bumm”-ra is visszavezethető, a 2003 végén megrendezett *Monet és barátai* tárlatra, amely a Szépművészeti Múzeumban (Szépművészeti) került megrendezésre. Ez volt Baán László Főigazgató Úr debütálása a múzeumi szakmában. A Szépművészeti már akkor, 17 évvel ezelőtt ezt a stratégiát és küldetés tűzte zászlójára: a múzeum feladata a jövőben, hogy a lehető legtöbb embert juttassa élményhez. De még sorolom: az egykori Csongrád megyei, ma már szegedi illetőségű Móra Ferenc Múzeum működése is jó példával jár előttünk. Több alkalommal volt szerencsém kapcsolatban állni a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeummal, de még sorolhatnék több olyan intézményt is, amely múzeumok vezetőit a mestereimnek tartok.

Volt egy professzorom a szegedi egyetemen. Dr. Máté-Tóth András vallástudós, kutató egyszer így fogalmazott egy beszélgetésünk alkalmával: „*Laci! Minden tudomány, amelynek van metodikája*”. Reményeim szerint, e gondolat mentén új paradigmának hathat értekezésem, és egyben erős felkiáltó jel lehet írásom, vitairatom a hazai múzeumi szakma részére, amelynek szerkezetében elsőként a tárgyalt intézmény történetét, annak fejlődését mutatjuk be egy rövid áttekintés formájában. Majd a muzeológia szakmai-közigazgatási jellemzőit, társadalmi háttérét tesszük górcső alá. Később a vevő-, és látogatói kapcsolattartást taglaljuk, illetve a véleményem szerint megfelelő intézményvezetői attitűdöt. A hiteles bizonyítás érdekében statisztikai adatokat is közlünk, majd a jövőre vonatkozó elképzelések szerepelnek a dolgozat végén, az összefoglalás mellett.

A tanulmány írásakor a szerző egyszerre van könnyű és nehéz helyzetben. Az általános megállapítások a saját tapasztalataim alapján megtehetőek, számok, adatok, beszámolók és a kollégáimmal történő megbeszélések, mind-mind alátámasztják ezeket, melyek a következőkben olvashatók. Ám a tudományos jelleg megőrzése érdekében, a kontroll miatt fontosnak tartottam olyan segítőköt választanom, melyek által szóról-szóra bizonyítottnak tekinthetők az igazgatói tapasztalataim alapján papírra vetett gondolatok.

Elsőként köszönetet kell mondanom dr. Kriston Vízi József³ barátomnak, aki hosszú évtizedek óta a magyar múzeumi világ egyik tartóoszlopa. Felkértem, legyen segítségemre a

³ Nyugalmazott főmuzeológus, etnográfus-népművelő 1953-ban született Budapesten. Aktív muzeológusi pályáját négy évtizeden át gyakorolta: Tiszaújváros, Eger, Kecskemét, Budapest, Nyíregyháza, Dombóvár és Kecskemét települések múzeumaiban és muzeális gyűjteményeiben; a helyi tematikus gyűjteménytől a megyei

publikációm elkészítésében: interjút készítettem vele, amelynek pontos leirata a dolgozat végén olvasható. Ebből többször fogok idézni az oldalakon⁴. De szakirodalmakból is: a gazdaságtudományi és menedzsment, valamint a kulturális-muzeológiai- közművelődési témájú szakkönyvek szerzőinek is ezúton kívánok köszönetet mondani – Dr. Málovics Évának⁵, egykori tanáromnak, Veres Zoltánnak⁶, a szegedi kötődésű dr. Korek Józsefnek⁷, aki sajnos már nem lehet közöttünk.

Végül köszönetet mondok a szakmai útmutatásokért: Mádi Zoltán Tanár Úrnak, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatójának témavezetői munkájáért, és szakmai konzulenseimnek véleményeikért, dr. Nátyi Róbert Dékán Úrnak, az SZTE Bartók Béla Művészeti Kar vezetőjének, és dr. Herczeg Tamás Igazgató Úrnak, a Szegedi Szabadtéri Játékok és Fesztivál Szervező Nonprofit Kft. direktorának.

A Koszta József Múzeum intézményi fejlődését bemutató összefoglaló

Ahogy az előzőekben is megfogalmaztam, két éve, 2018 nyarán kaptam meg a bizalmat, hogy a vidéki Közgyűjteményt országos vonzerővel bíró Intézménnyé fejlesszem. Pontosabban fogalmazva, ezt ígértem pályázatomban⁸. Szakmai koncepcióm központi eleme a Múzeum népszerűvé tétele volt és az, hogy hazánk 10. múzeumát a sereghajtó státuszból dobogós helyre vezessem fel. Gyűjteményezési szempontból ugyanis a minisztériumi rangsorban (az EMMI szakmai kezelésében és felügyeletével működő országos közgyűjteményi bázisban szereplő múzeumok) előkelő helyen szerepelünk – ám

múzeumi szervezeteken át az országos szakmúzeumig és közösségi fenntartású múzeumig, illetve megyei hatókörű városi múzeumig. Intézményvezetői, beosztott szakmuzeológusi, valamint múzeum menedzselési-kommunikációs munkaköröket látott el; emellett 2003-tól regisztrált országos szakértő. Alapító tagja a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesületnek, amelyen belül jelenleg a múzeumandragógiai tagozat vezetője.

⁴ Interjú dr. Kriston Vízi Józseffel, amely jelen dolgozat végén, a „Felhasznált irodalom” fejezet után olvasható. Továbbiakban: Interjú.

⁵ Dr. Málovics Éva: Vezetési ismeretek (SZTE JGYTF Kiadó. Szeged, 2003.) – Továbbiakban: Vezetési ismeretek; Dr. Málovics Éva: Szervezeti viselkedés II. (SZTE JGYTF Kiadó. Szeged, 2003.) – Továbbiakban: Szervezeti viselkedés.

⁶ Józsa-Piskóti-Rekettye-Veres: Döntésorientált marketing. (KJK-KERSZÖV. Budapest, 2005.) Továbbiakban: Marketing.

⁷ Dr. Korek József: A muzeológia alapjai (Tankönyvkiadó. Budapest, 1988.) Továbbiakban: Korek.

⁸ Farkas László Róbert: Vezetői, szakmai koncepció a Koszta József Múzeum igazgatói álláshelyére. Kézirat. 2018. május.

fogalmazzunk egyszerűen -, de eddig erről a legtöbben nem bírtak ismerettel. Nálunk vannak például a legékesebb honfoglalás kori leletek az országban, de sajnos erről külföldön többet tudnak, mint Magyarországon. Szakmai körökben sem volt népszerű a Múzeum, a régészeti területen dolgozó kutatókon kívül – amely szűk, mikro társadalmat jelent, néhány egyetemi oktatóval és tucatnyi szakdolgozóval, valamint doktori hallgatóval – vajmi kevés ember kopogtatott a szentesi Vármegyeházán, hogy megtekintse a gyűjteményünket és állandó kiállításainkat. (A miénk nem egyedi eset. Mondjuk ki.)

A hazai múzeumok szisztematizálási rendszerében nem szakmúzeumként, hanem területi múzeumként töltjük be rendeltetésünket, vagyis Szentes hatósugarában, járásszékhelyi illetőségű tudományos-közművelődési intézetként sokrétű, vegyes tematikájú közgyűjteményi szerep a miénk. A régészet, a helytörténet, a néprajz, a képző-és iparművészet, a múzeumpedagógia, és a közművelődés egyenlő súllyal szerepel, vagy kellene, hogy szerepeljen a palettánkon.

A baj csak az, hogy 2018-ig nem nagyon volt látogatónk. Az év nyarán összesen 47 fő fizető látogatóval vettem át a múzeumot⁹. Ennyi ember fizetett azért, hogy megtekintse állandó kiállításainkat január és június vége között. Ingyenes látogató némileg értelmezhető volt a statisztikában, de a nyugdíjasok kellemes időtöltése és a kisiskolások kötelező múzeumlátogatásán kívül más nem is járt nagyon a főépületünkben és kiállítóhelyeinken, mert egyszerűen nem volt, mit látni a múzeumban. Vándorkiállítások, konferenciák, egyéb múzeumi ankétok nem jelentek meg a repertoáron.

A küszöböt átlépve, „új” igazgatóként azonnal, első kérdésként fogalmazódott meg bennem, hogy tulajdonképpen, ha így fest a helyzet, akkor mi jogon kapunk mi támogatást az állami dotációból, és miként használjuk a város költségvetését, ha az alapfunkcióját képtelen ellátni az Intézmény? Tovább: Van-e jogunk felvenni havonta a fizetésünket? Vagyis: Hogyan vagyunk mi muzeológusok, ha járási szervként nincs kultúra közvetítő szerepünk, nem érünk el a látogatókhoz, így valós visszacsatolás sincs arra vonatkozólag, hogy jól, vagy rosszul végezzük feladatainkat.

Empirikus adat: Szentesen a potens, fizetőképes múzeumi célcsoport, a 25-55 éves korosztály „szentül” meg volt győződve még 2018-ban, hogy a Múzeum a Széchenyi-ligetben található, holott 2006-ban elköltöztünk onnan a Vármegyeházára. Akivel beszéltem, még azt hitte, hogy a Koszta József Általános Iskola igazgatója vagyok, nem is volt nagyon ismeretük

⁹ A Koszta József Múzeum látogatói statisztikája alapján. 2018. július 31.

arról, hogy a neves képzőművész nevét viseli Intézményünk, sőt azt sem igen tudták, hogy Szentesnek van múzeuma.

Kemény, ütős mondatok a fentiek, de miért kellene szépíteni a tényeket, ha új paradigmákat szeretnénk használni és bevezetni Szentesen? Miért kellene „józkodni”, ha országosan élenjárók szeretnénk lenni, és példát mutatni, hogy lehet máshogy is múzeumot üzemeltetni, mint amely szokványos volt eddig Magyarországon az elmúlt évtizedekben?

A hibák keresése után sokrétű és árnyalt képet mutatnak az eredmények. Egyrészt a Koszta József Múzeum csak néhány éve működik önállóan, mint költségvetési szerv. 2013-ban került Szentes önkormányzatának fenntartásába. A Város a teljes költségvetés 80%-át állja, 20 %-át az Állam biztosítja az Emberi Erőforrások Minisztériumán keresztül.

Ennek éllel hangsúlyozandó jelentőségéhez tekintsünk vissza az időben: a szentesi múzeumi gyűjtemény 1897-ben szerveződött intézményesített közgyűjteménnyé, majd Csongrád Vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat szakmai anyaga 1906-ban került vármegyei tulajdonba. Mivel Szentes rendezett tanácsú városként működött, és 1878-tól megyeszékhely volt (1950-ig), 1913-tól Csongrád Vármegyei Múzeumként működött az Intézmény. Csallány Gábor régész, alapító-igazgató vezetése alatt könyvtári, oklevéltári, szép- és iparművészeti, néprajzi és természetrajzi gyűjteményi szekció alakult, valamint érem- és régiséggyűjtemény. A második világháború idejére a Múzeumban már több, mint 120 ezerre volt tehető a műtárgyi állomány. A 20. század közepétől nemzetközi rangra emelkedett az Intézmény azzal, hogy az állomány Koszta József hagyatékával és Drahos István ex libris-kollekciójával egészült ki. Társultak még helyi tárgyi hagyatékok, és nem utolsósorban a tiszai kultúra idoljai, amelynek kiemelkedő darabja a szegvári lelet, a „Sarlós Istenszobor”. A megyei múzeumok közül a Móra Ferenc Múzeum „leányintézményeként” leginkább régészeti feltárásokban jeleskedett, néprajzi és helytörténelmi bemutatóhelyként mára Csongrád megye második legnagyobb műtárgyi állományával, közel 700 ezres anyaggal büszkélkedhet, így a Múzeum leginkább közgyűjteményként definiálható. 2006-ban – ahogyan már írtam - a Széchenyi-ligetből átköltöztünk a Makay Endre tervei alapján épült gyönyörű, egykori megyeháza neoreneszánsz műemlék épületének emeleti és földszinti szárnyába, a szentesi Vármegyházára. Az állandó kiállítások mellett a Csallány Gábor Kiállítóhely, a Péter Pál Polgárház és a Fridrich Fényírda várja a látogatókat.

1897 óta csak 7 esztendő az, amikor már önálló, városi-területi múzeumként kell az érdeklődőket szolgálni. Ez a tény meghatározóan, imperatív módon helyezi kihívások elé a Koszta József Múzeumot, hiszen kikerült a csongrád megyei múzeumi intézményhálózatból. A saját erőnkől és szellemi potenciálunkból kell értékelhető alkotnunk országos szinten.

Igazgatásom előtt, a régészet mellett a főtevékenység, a programokból megállapíthatóan inkább a múzeumpedagógiára épült, amelynek – mint mindannyian tudjuk – minősége szakmailag kontrollálhatatlan. Az óvodás, iskolás csoportok sok esetben a „kötelező rossz” jelleggel látogatták eddig az épületeinket. 2019-ben kutatást végeztünk a szakintézmények körében (szentesi óvodák, általános iskolák, középfokú oktatási intézmények), amelyből kiderült, a vizsgált célcsoportok 80%-a addig nem is volt tisztában azzal, hogy a „Kosztá” rendelkezik múzeumpedagógiai programmal. Tehát még a pedagógiai irányultságunk is hagyott maga után kérdőjeleket.

Ehhez még fontos élményem: amikor megkerestem az SZTE Neveléstudományi Intézetét 2018 végén, 2019 elején annak céljából, hogy a Dr. Csapó Benő vezette Műhellyel alakítsunk ki egy közös, mérhető alapokon nyugvó múzeumpedagógiai és múzeumandragógia programot, a felvetésemet nem is értették a szakemberek. Az a vízió szerepelt előttem ugyanis, hogy országosan élenjáróak lehetnénk abban, hogy a nebulókat, diákokat és akár a felnőtteket a programokban való részvétel közben-után, kontroll csoportos vizsgálatok útján „lemérjük”, miként változtak a készségeik, kreativitásuk, érzékeléseik a programjaink hatására. Úgy gondoltam, hogy a legtöbb múzeumpedagógia programmal szemben, amely országosan, kevés kivétellel kimerül az adventi koszorú készítésében, a hurkapálcikákra történő vatta ragasztásban és a kokárda varrásában, végre lehetne olyan projektünk is, amely országosan mintát adhatna a szakmának. Így távol tudná tartani magától végre a kérdőjeleket országosan a múzeumpedagógiai gárda (direkt ismétlem a szót, a kérdőjeleket, hogy mást ne sértsek, elsősorban így magunkra gondoltam, az előző bekezdésre utalva). De mivel a megkeresésem nem ért célba a szegedi egyetemen, kénytelen voltam-vagyok úgy értelmezni a helyzetet, hogy ez általános jelenség lehet, a „legyintés” a múzeumok felé, amelynek origója egyértelműen az elmúlt évtizedekben keresendő, az előző generációknál, hogy mennyire voltak komolyan vehetőek a vidéki múzeumok kezdeményezései, célkitűzései és megvalósításai. No, de a tervemről, annak véghezviteléről nem mondtam le. Annak lényegéről később, a dolgozat *Déli régiós tudásközpont* című fejezetében szólok.

Kiemelt feladatomban igazgatóként, hogy tevékenységi körünket szükségszerűen a jövőben kiszélesítse a Múzeum, rendeltetésének megfelelő módon, értékmegőrzéssel, értékteremtéssel és hagyományápolással.

A Múzeum stratégiája és szakmai koncepciója ezért, hogy arculatát és identitását kereső „csecsemő-és gyermekkorból” a felnőtté válás folyamatán keresztül kiérlelt és nyitott társadalmi intézménnyé nemesedjen. Határozott szándékom, hogy „nem fővárosi múzeumként” az országos múzeumi palettán kiemelt helyre kerüljünk.

A hazai múzeumi világ közigazgatási kérdései

Egy hiteles, egyetemi szintű értekezés – már csak intézményvezetői minőségemnél és felelősségemnél fogva is – akkor teljes értékű, ha a jelenségek mögötti hatások-ellenhatások, ok és okozatok feltérképezésre kerülnek.

Nehéz, szorongató kérdés, de nem kerülhetjük meg így a múzeumi szakma közigazgatási rendszerét sem, azon jogi kontextust, amely jelenleg regnál és a jövőben tervezetten bevezetésre kerül.

Lássuk a „medvét”! A következő sorok a jelen állást mutatják, ki tudja, mire védeésre kerül a diplomamunkám, már teljesen más lesz a helyzet. A mostani helyzet azt mutatja, hogy kulturális-közművelődési-közgyűjteményi dolgozókra vonatkozó törvényi szabályokat a Parlament változtatni kívánja.

2020. április 8-án, késő éjszaka érkezett a szakmai szervezetünkhöz, a Pulszky Társasághoz a törvénytervezet véleményeztetésre. Április 14-ig van módja véleményeznie a szakmánknak a kormányzati elgondolást – tehát húsvét hétvégéjén -, miszerint törvény hatálya – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – a költségvetési szervként működő,

- a) a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény szerinti levéltárra,
- b) a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény szerinti muzeális intézményre, nyilvános könyvtárra és közművelődési intézményre,
- c) az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló 2008. évi XCIX. törvény szerinti előadó-művészeti szervezetre terjed ki. A második bekezdés a VERITAS Intézetre vonatkozik.

Tehát mindenkire kiterjed, egyedül a VERITAS-ra nem. A tervezet lényege, hogy a szféra dolgozói 2020 késő ősztől elveszítik közalkalmazotti jogi státuszukat (Kjt.), mindenki a Munka Törvénykönyve hatálya alá fog tartozni. A Kjt. eddig némi szociális biztonságot adott a munkavállalóknak, mind a bértáblázat formájában – amely, tegyük hozzá, már régóta változtatásra szorulna -, mind a felmentési idő, mind a végkielégítések, mind a szabadság idő, mind a jubileumi jutalom tekintetében. Elemzésem nem teljes értékű, összehasonlító jogi értelmezést nem kívánok adni, nem az én szakmám. Viszont a sok szempont közül a legérdekesebb annak kiemelése, hogy az új törvény szerint – amint ezt szelvéssz gyorsasággal megszavazza a Parlament – akár minden intézményvezetőnek esetleg újra meg kell pályáznia

igazgatói pozícióját. Lehetséges, hogy ennek a paragrafusnak hatása¹⁰, társadalmi visszhangja már most borítékolható. Így ez erősebb változtatás lehet, mint a színházi dolgozókra és vezetőkre vonatkozó törvénymódosítás.

Tévedés ne essék, a törvénynek és annak tervezetének – amelyet megszavaz majd a Parlament – vannak még kifejtésre okot adó részletei. A fenti feltételezésem szó szerint nem szerepel a szabályzatban. De ez a mondat, akár azt is tartalmazhatja, amit leírtam:

„(3) Az (1) bekezdés szerinti intézmény vezetői feladatainak ellátására a munkáltatói jogkör gyakorlója pályázatot ír ki. A pályázat kiírásának, benyújtásának és értékelésének rendjét a miniszter rendeletben határozza meg.”¹¹

Oktalan félelmeket gerjeszt a szakmában, hogy vajon, milyen rendelet születik a szakminiszter jóvoltából – az utolsó mondat értelme. Új pályázati rendszert vezetnek be, és új értékelési módozatok lesznek, akár az is értelmezhető ebből, hogy a jogfolytonosság a meglévő intézményvezetők tekintetében veszélybe kerül? Ezért még kérdéses számomra a grémium tervezetének tartalma.

Egyértelmű, hogy a törvény bevezetése, széles szakmai vita nélkül, a szereplőkkel történő dialógusok elhagyása mellett kontraproduktív minőségű. Egyelőre értelmezhetetlen a kormányzati szándék. Van-e szakmai miértje, vagy pusztán gazdasági hatékonyságból, költségvetési kérdésként kezeli a helyzetet a Kormány? Lehetséges, hogy a járványhelyzet kontinuitása a felsővezetés számára gazdasági válságot jósol 2021-re, s ezzel a törvénnyel is a radikális leépítéseket tervezik előre? Vagy egyszerűen egy újabb generációt kívánnak „felnevelni” a szakmában, vagy talán a régóta problémás bértáblát kívánják ezzel megszüntetni és rendezni fogják a béreket?

A választ nem tudom, ugyanúgy, ahogyan igazgató kollégáim sem. A tervezet véleményezési fázisában mindannyian megkaptuk a Pulszky Társaságon keresztül kedves Kollégánk, dr. Lakner Lajos PhD. véleményét¹², aki a debreceni Déri Múzeum tudományos igazgató-helyettese. A vezető levelében így fogalmaz, amelynek részletét szöveghűen idézem:

„(...) Beláthatatlanok a következmények! Minden tekintetben! Az az igazán szomorú, hogy a jogalkotó azt hiszi, munkajogi kérdés a közgyűjtemények problémáinak megoldása. De

¹⁰ A tervezet 40. §-a.

¹¹ Uo.

¹² Az elektronikus levél 2020. április 13-án került kör e-mail formájában hozzánk, így hozzám is a lakner.lajos@derimuzeum.hu címről. A levél írója mivel körlevelet küldött nyilvánosan, ezért ennek publikálásával nem sértem a GDPR szabályait, valamint Lakner nem is jelezte, hogy sorai maradjanak „körön belül”. (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.) – Továbbiakban: Lakner Lajos levele.

nem! A munka törvénykönyve a versenyszférára vonatkozik, ahol a profit a cél, a közfeladat ellátásának sikerességét nem az anyagi hasznon lehet mérni, hanem a társadalmi hasznon, aminek költségét az államnak kell állnia, csak így biztosítható a kulturális alapellátás, a fölzárkózás, a hátránnyal élők kultúrához való hozzáféréseinek a biztosítása...

Mindenképpen a nyilvánosság előtt kell megszólalnunk! Nem azért, mert ténylegesen változtathatunk bármin is, hanem azért, hogy akik majd egyszer emlékeznek a társaság ekkori időszakára, azt írassák majd, hogy a Pulszky Társaság akkori képviselői mindent megtettek a szakmaiság és a kultúra hozzáférhetősége biztosítása érdekében! A kulturális örökségért, a szakmáért, a közgyűjtemények dolgozóikért felelősséget vállaltak, s hitték a kultúra mindenkié!”

Egyet kell, hogy értsek Lakner Lajos levelével. Ám, hogy a „Justicia mérlege” közepén álljon, csak részben osztom a véleményét. A múzeumi ügy felkent apostolaiként mindannyian egyet érthetünk a debreceni muzeológussal, mindenképpen igazak és tiszteletreméltóak a gondolatai: nem anyagi haszonként, hanem társadalmi haszonként értelmezhető a munkánk. Mondom, teljesen igaza van, de nézzük meg, hogyan folytatja levelét: „(...) *Nem azért, mert ténylegesen változtathatunk bármin is (...)*” A legtöbb múzeumi munkás ezen a gondolaton halad tovább sajnos az Országban, amelyet ugyancsak nem értek. Honnan ez a kálvinista, eleve vesztes pozícióból történő megfogalmazás? Miért jósoljuk már előre a kudarcot? Akkor haladjunk tovább: a tárgyalt törvénytervezet preambuluma így szól a részlete:

„(...) és azoknak a 21. századi követelményeknek való megfelelése érdekében a következő törvényt alkotja.”

A mérleg két serpenyője – véleményem szerint – ezáltal kerülhet tehát egyensúlyba, ezzel a mondatrészsel, vagyis egyértelműen a szakmai megújulás érdekében születik a törvény. A „Hogyan?” nincs még megválaszolva felénk, de talán a tíz ujjam is sok lenne annak megszámlálásához, még hányan vannak az országban rajtam kívül, akik elgondolkodnak azon: Miért jutottunk ide? Mi történt a múltban, amiért létjogosultsága van a törvényhozásnak új szabályzattal vért frissítenie a szakmánkban?

A muzeológia, mint háromdimenziós folyamat

A vitairat műfajú publikációm talán ezért is kiválthat majd „nemtetszést” az olvasók között, de nem hagyható figyelmen kívül annak ténye, hogy az előttünk járó generációk

teljesen mást képzeltek a múzeumról, az intézményi működésről és annak társadalmi legitimitásáról, mint amit néhányan most gondolunk a témáról a 30-as, 40-es generációknál.

Élő múzeum, vagy csak álmos múltba révedés? Ez a jogos kérdés, amelyet fel kell tennünk magunknak a jövő megtervezését illetően. Az Interjúban – amelyet a tanulmány végén publikálok – a nálam sokkal tapasztaltabb, több évtizede múzeumokban szolgálatot ellátó dr. Kriston Vízi József maga fogalmaz így:

„(...) eddig nem vagy nem igazán pregnánsan volt jelen az a társadalmi mozzanat, amely egyes intézmények tudatos vagy kényszerű elszigetelődésének a következménye, és így az elitista (valójában inkább egyéni-vezetői) attitűd elhatalmasodása révén taszítóvá váltak és lettek a proso tárgyak = poros szemlélet szinonimái. Mivel a múzeumi társadalom java része nem ezt az utat járta, nem is nagyon foglalkozott evvel, amíg a rendszerváltás első éveiben ezzel a hamis, de retrográd megítéléssel (is) kellett találkozni. Épp ezért is, már a 80-as évek közepétől egy egészséges, majd eszement intézményi és fenntartói rivalizálás indult és eszkalálódott,- de nem a hatékonyság anyagi és személyi feltételeinek emelése szempontjából.”¹³

Tehát a mindig a jelennek szóló, a jelen számára dekódolható üzenetek kimaradtak a hazai múzeumi világ szemantikai jelzésszintjéből az elmúlt 40-50 évben. Arisztokratikus, elidegenített létezésforma volt jellemző a muzeológusokra.¹⁴

Nem feledem – név nélkül -, kezdő igazgatóként minisztériumi és szakmai bizottságokat fogadtam a „Kosztában”, amikor az „Év Múzeuma 2018” díjra pályáztunk, 2019-ben. A kollégáim megütközve, de mindig pozitív szájízzel búcsúztak el tőlem a megbeszéléseink után, érezve, hogy forr a levegő körülöttünk, mert Szentes fel akar mutatni valamit. Elmesélték, milyen volt régen, a '70-es és '80-as években.¹⁵ Elrettentő példaként. A kutatások, új eredmények publikálása századrendű volt, új kiállítások - az állandó helytörténeten kívül - alig voltak. Legtöbbször, délelőtt inkább otthonról dolgoztak a kollégák (?), vagy a sarki presszóknál (?), majd a másfél-kétórás ebéd után (?) teljesen természetes mozzanatként vindikálták maguknak a dolgozók, hogy munkaidőben, a munkaterületükön, a könyvespolcok között elhelyezett szelvényeket ejtőzzenek, majd szunyókáljanak. Röpültek a

¹³ Interjú.

¹⁴ Interjú alapján.

¹⁵ Oral history-k alapján.

napok, így mindig gyorsan véget ért a munkaidő.¹⁶ Ne tűnjön ördögtől valónak, vagy kitalációnak, amit megosztottam most az olvasókkal. Akik régóta múzeumban dolgoznak, a régi időköt felidézve egyet érthetnek a soraimmal, a szakmabeliek tökéletesen tudják, hogy ez így volt. Nincs mit szépíteni.

No persze, hozzátartozik a hivatásunkhoz, hogy a munkavégzésünk nem mindig látványos, nem mindig értékelhető szignifikáns és jól látható eredményekkel, nem lehet belőlük utcai transzparenszeket építeni.

Azt is tudjuk, hogy a munkának hosszútávon megtérülő szellemi és lelki hatásai vannak a társadalomra. De pont ezért fontos feladatunk a múltbéli események jelenre ható, és így a jövőbe mutató kérdéseivel foglalkoznunk. Mi a lesz a jövő generációval, a mostani materializálódott, pragmatikus hétköznapiok fogyasztóival? Jogosak a félelmeink.

A muzeológiának három dimenziója van: a gyűjtőmunka, a műtárgyvédelem és a kommunikáció.

A gyűjtőmunka lényege: A múzeum alapja a gyűjtemény. A gyűjtemény fogalma, tartalma változó sajátosság, amely kifejezi korát, szaktudományi állapotát, kifejezi a célt, amelynek szolgálatába kívánják állítani. Középpontjában a múzeumi tárgy áll. A gyűjtés célja a természet és a társadalom minél teljesebb megismerése forráskeresés útján. Ez több szinten folyhat. Legrégibb formája a hagyaték, vásárlás, ajándékozás, csere, de az így szerzett tárgyak sokszor nem teljes forrásértékűek, mert információik hiányosak. A másik felfogás a tárgyban nem a forrásértéket keresi, hanem a tárgy dokumentumértékét. A kettő nem azonos fogalom. A dokumentum magasabb kategória, és a sok lehetséges tárgy közül csupán a kiválasztott tárgyat jelöli. Ezért nem kell minden forrásnak dokumentumnak lenni, de minden dokumentum egyben forrás is. Ez a felfogás szűkíti a gyűjtemény fogalmát, és a módszerei bizonyos mértékben különböznek a szaktudományok módszereitől. Abból kiindulva, hogy a tárgy legjellegzetesebb tulajdonsága a muzealitás, csupán a kiválasztás szempontjainak megfelelő tárgyak alkotják a gyűjteményt. E felfogás szerint a gyűjteményi anyag olyan nagyobb folyamat része, amely szelekcióval kiválasztott muzealitása révén folytatja útját a megőrzésen keresztül, lehetőséget kap. A múzeumi jogszabályok azt mondják ki, hogy a múzeum közművelődési és tudományos intézmény. A múzeumokban folyó tudományos munka kapcsolódik a tárgyi anyaghoz, illetőleg a profiljához tartozó szaktudományhoz.¹⁷ Dr. Korek József megállapítását azért annyival szükséges kiegészítenem, hogy a tárgyalat

¹⁶ Oral history-k alapján.

¹⁷ Korek. 10.

közintézmények palettájáról normál helyzetben a művészet sem hiányozhat, akár direktben, akár kapcsolt szolgáltatásként, hiszen alapvető funkciója még a múzeumoknak a művészetszervezés.

A műtárgyvédelem magában foglalja az anyagmegóvást, a nyilvántartást és a tárolást. Ennek részegységei az anyagmegóvás, a nyilvántartás, és a tárolás.¹⁸

A muzeológia harmadik dimenziója a közlés, vagyis a kommunikáció. Minden szakmai kollégám munkáját, kompetenciáit tiszteletben tartva, azt kell mondanom, hogy ez a múzeumi munka legnehezebb része. A gyűjtőmunka és műtárgyvédelem nem igényel olyan komplex, interdiszciplináris, több tudományágot érintő, kreativitást, intuíciót, ízlést és vezetői kompetenciát, differenciálási készséget igénylő szaktudást, mint a múzeumi közléssel foglalkozó munkakör.

A fentiek egyértelműen igazoltak azzal, hogy a mai kritériumok között a társadalmi és fogyasztói igényekből fakadóan egyre erőteljesebben szerepel főszereplőként a kiállítás és a kurátori munka, mint a múzeumi feladatok legkifejezőbb és legfontosabb kommunikációs formája. Ne feledjük el azt az egyszerű tényt, hogy egy múzeumi tárgyat csak feldolgozva, kontextusba helyezve lehet alkalmassá kell tenni arra, hogy bemutatható legyen egy kiállításban. Ennek mögöttesében a kurátornak a szaktudományi ismeret mellett, rendelkeznie kell pszichológiai, szociológiai ismerettel és pedagógiai érzéssel. A látványtervezés mellett az íráskészséget is birtokolnia kell a látogatók érdekében (vezető szövegek megalkotása), hogy élményt tudjon szerezni a vendég. De az sem baj, ha a teatrológia és a szemiotika is a tarsolyában van az egyénnek, és az sem hátrány, ha ért a kommunikációhoz, a projektmenedzsmenthez és a marketing, PR folyamatok generálásához.¹⁹

Ez a hármas egység, amely a muzeológia építőköveit képezi. Ebből a harmadik, a közlés és kommunikáció, annak felismerése, hogy látogatók és érdeklődők nélkül nincs múzeum. Na, ez az, amely évtizedek óta háttérbe szorul a muzeológusok nagyobb részének kognitív folyamatiból Magyarországon. Még jobban szűkítve: a maradandó élményeket generáló kiállítások létrehozása az, aminek igénye véleményem szerint hiányzik a mai múzeumi munkások generációjának tetemes részéből.

Akik, a mostani teamből ezt a metodikát képviselik, és háttérbe szorítják a látogatóközpontúságot, érzékelésükben és gondolatiságukban a régi világ emberei, s a holdudvaruk, akik őket tekintik etalonnak. Ebből a csoportból mind-mind azt sütik ránk, a

¹⁸ Uo. 10-12.

¹⁹ Uo. 13-14. alapján.

múzeumi ügyért tenni akarókra, s akik a jövőt tartják a szemük előtt, hogy vulgarizáljuk a muzeológiát.

Végig sem gondolják a kollégák, hogy igazán ők azok, akik munkavégzésének (?) napi 8-10 órája nem áll másból, csak a formakeresésből, amely formákat belterjes módon maguknak alkották meg, azt a szűk mozgásteret és jelzésrendszert, amely ilyen, vagy olyan tehetségüknél fogva stabil talajt és biztonságot jelent számukra, amely térben „nem lehet rontani”, csak szervilisen egymásnak megfelelni és lapogatni egymás szürke, egyáltalán nem látogatócsalogató alkotásait. Sokszor a legmegnyugtatóbb viselkedési forma számukra – és ez sok esetben Szentesen is előfordult a múltban -, ha nem csinálnak semmit.

Ez ugyanúgy vonatkozik a múzeumpedagógiai eredményekre, mint a vidéki kiállítások nagy részére, de ez a perszonális közlekedési forma még a szakmai konferenciákon és ankétokon is megjelenik.

Nem túlzó azt állítani, hogy a hazai múzeumi világ két részre szakadt. Mi vagyunk kevesebben, akik előre szeretnénk menni. A régi szokásokba kapaszkodók túlerőben vannak, indokolatlanul felkent magatartás, uralkodhatnék jellemzi az egyéni és intézményesített jellemzőket. Így nagyon nehéz megújulnia a múzeumi szakmának.

Tévedés ne essék, ez nem generációk közötti gondolkodásbeli különbség. Az idősebb korosztályból is számos szakember kollégám ugyanezt a látásmódot képviseli, mint én. Köszönet azért, hogy véleményét megosztotta velünk az Interjúban a szakma egyik doyenje, dr. Kriston Vízi József, aki így nyilatkozott a kérdésekre:

„Hogyan érzi, a mai múzeumi dolgozók között, van-e generációs feszültség a munkafolyamatok értelmezését illetően? Itt elsősorban az intézményi működés menedzsment jellegű minőség értelmezésére gondolok.

Kriston: Generációst nem érzek, legalábbis nem tapasztalok. Azt igen, hogy az idősebb, de legalábbis régebb idő óta ott, vagy egyhelyben lévő kollégák még mindig nincsenek kellőképpen felkészülve múzeumi gyakorlatuk fortélyainak, a feladat ellátáshoz alapvetően „a frontvonalban” szükséges eljárások átadására. Ám ez – tetszik vagy sem – mindenkor a múzeum (egy vagy több személyes) vezetői felelőssége, ezt nem lehet kiadni „albérletbe”. Elsajátítható és erre időt, alkalmat és forrást kell biztosítani, az egyre inkább elmaradt „kötelező” szakmai továbbképzések keretében.”²⁰

²⁰ Interjú.

Ezzel kapcsolatban még néhány példát hagy mondjak. Ahogyan az elején kezdtem, biztosan nem fognak sokan szeretni ezért a tanulmányomért. De valakinek vállalnia kell a hangosabb szavakat a suttogás helyett...

Messzemenőig tisztelen a Pulszky Társaság, a szakmai egyesületünk tagjait és vezetőségét. De magam mellett, jó néhány kollégámmal megütköztünk azon, hogy vajon a múzeumi világ megreformálásáért, a kormányzati szereplőkkel történő együttműködéséért, mennyit tesz a szakmai grémium, vagy akar-e tenni egyáltalán. A szakmánknak, milyen a kapcsolata ezzel a Testülettel? Meghallgatják-e Őket a kormányzati fórumok? Nem felejttem: amikor 2019 elején hírt kaptam arról, hogy az „Év Múzeuma 2018” pályázaton benne maradtunk abban a négyes csoportban, akik joggal pályáznak a megtisztelő címre, nagyon boldogok voltunk a kollégáimmal. Ám később kiderült, hogy összesen csak négy intézmény indult a pályázaton, velünk együtt. Így maradtunk mi abban az utolsó „körben”, akik közül kiválasztásra került az első helyezett. Az csak számomra még elgondolkodtatóbb volt, amikor megkérdeztem, milyen szempontok alapján döntenek, és az a válasz érkezett, hogy az az intézmény kapja a megtiszteltetést, amely intézménynek a legjobban szüksége van megerősítésre és sajtónyilvánosságra.

Az eset két fontos jelenséget mutathat számunkra: egyrésztől kérdés, hogy a szakma mennyiben tartja hitelesnek, izgalmasnak, mértékadónak a Pulszky szakmaiságát és létezését, ha az ország közgyűjteményei közül csak négyen indultunk ezen a pályázaton. Egyfajta elhatárolódást, vagy az elmúlt évek folyamata által csalódást érzek a múzeumok részéről. Ha nem így lenne, nem négyen indultunk volna a tenderen. Másrésztől, ugyancsak kérdés, hogy mennyiben jelenthet prioritást a kiválasztásnál, hogy olyan versenyző múzeumnak adjunk díjat, amelynek felhajtóerőre van szüksége, és nem olyanokat tüntetünk ki, akiknek erőfeszítései megérdemlik az elismerést. De ez egy jelenség, amelyet nem bírálni szeretnék, csak harsányan kérdéseket vetnek fel a módozatok magamban, mert nem biztos, hogy előre viszik a hazai múzeumi ügyet, ha a „múzeumi szenátust”, a szakmai grémiumunkat nem hallgatják meg a kormányzati döntéshozók. A szakmán belül is szűk réteget, szinte hűbéri viszonyokat teremtenek maguk körül a „szenátus” tagjai, akiknek szerintem sokkal nyitottabban kellene létezniük, az újítások iránt orientáltabban kellene működniük.

További fontos kérdés számomra, amely az Interjúban is előtérbe kerül: a szakmai továbbképzések hiánya, elmaradása. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy egyeduralmi pozícióban volt eddig a szentendrei Skanzen a képzések terén. Közép-és felsőfokú végzettségeket adó stúdiók sorát ejtette a fővárosi intézmény, ám mára elmaradtak ezek a képzések. Évek óta például nem került megrendezésre a vezetőképző. Az sem definiált, hogy a magyar

szakemberek a későbbi idők során mennyivel lesznek termékenyebbek, mivel lesznek többek, ha elvégezték ezeket a tanfolyamokat. Tisztelet illeti az oktatókat és szervezőket, de ezekre a kérdésekre még senkitől sem kaptam megnyugtató válaszokat. Még azoktól sem, akik ott tanítanak.

Vezetői attitűd

Alapvetőnek tartom, hogy a múzeumi gárda ébredessen annak irányába hazánkban, amely immáron szerencsésen elindult a Magyar Művészeti Akadémia (MMA) jóvoltából, a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) berkeiben. Menedzsment ismeretek nélkül, hiszem csak zsákban futás a múzeumok vezetése. A művészetmenedzsment és igazgatási szak, amely a múzeumi és színházi szakembereknek releváns szakvégzettséget biztosít az intézményvezetői pályázatokhoz, és kialakít egy gondolkodásmódot, viselkedést, attitűdöt a jövő szakembereiben. De ugyancsak joggal vethető fel a kérdés, hogy az MMA és az EMMI között született-e, vagy születni fog-e megegyezés a múzeumi igazgatási szakember képzés ügyében? Amennyiben igen, úgy a MOKK Skanzen továbbképzési stúdiumai²¹, hogyan fognak beolvadni a KRE képzésébe? Egyáltalán szükség van-e még a Skanzen képzéseire úgy, hogy évek óta nem képeznek vezetőket, a többi képzés pedig egyelőre ellenőrizhetetlen, hogy mennyiben segíti a múzeumi szakma fejlődését.

Karcos kérdéseknek tartom a fentieket, ugyanis sejt szintű csoportosulások jelentkeznek ezek szerint az oktatás és továbbképzés terén, ám a központi, kulturális irányítás stratégiáját nem lehet észlelni az elgondolások között. Nem hiába probléma évek óta, hogy – hasonlatosan a közgyűjteményi szakmához – a Színház-és Filmművészeti Egyetemen eddig nem indult igazgatói, menedzsment képzés. Ismereteim szerint Schilling Árpádék néhány alkalommal próbálkoztak ilyenfajta szak beindításával a „Színművészetin”, de magáért beszél Schillingék működése: a Krétakör is inkább külföldön próbált szerencsét egy idő után, majd maga a csapatvezető rendező külföldön kezdett el dolgozni. Tehát, mintha Magyarországon az igazi, vezetői minőséggel bíró, képzett szakemberekre nem lenne szükség.

Problémaként felvethető azon fogalomzavar és tájékozottsági fogyatékoság – amelyet véleményem szerint a két említett szakma közül az egyik sem hajlandó bevallani még magának -, hogy a PhD és DLA képzések – a doktori fokozatok elnyerése -, valamint a több

²¹ Képzéseket lásd itt: <https://mokk.skanzen.hu/20191111kepzeseink-2020> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

évtizedes szakmai tapasztalatok, nem egyenértékűek az igazgatási képességekkel és alkalmassággal. A differenciáló attitűd, a lényeges és lényegtelen közötti különbségtételi képesség, a szervezési készség és a projektmenedzsmentre való alkalmasság, a konfliktuskezelés, a piackutatások és egyéb felmérések üzemeltetésbe való helyezése, és belátása, hogy azok nélkül nem tud működni egy intézmény, az asszertív létezés mód, a csoportok vezetése, a döntésorientált vezetői látásmódok, a marketing és kommunikációs projektek aktív kezelése – ezek azok a minimumok, amelyek egy mai, modern művészeti és tudományos intézmény vezetői tárházában alapvetőnek tekinthetők.

A bizonyítást kezdjük egy kicsit messzebről. György Péter esztéta már 2003-ban megfogalmazta, hogy a posztmodern utáni korunkban, a modern ember már nem hisz a nagy narratívákban, amelyekre épült régen a múzeumi kultúra az 1800-as évektől. Hasonlatosan a történelmi vagy a hivatalos művészeti narratívákhoz. A fentiekben megfogalmazottaknak, és a dolgozatom témájának ez a filozófiai vetülete. A világháló megjelenése után, az internet berobbanását követően az emberek figyelme sem pontosan ugyanaz, mint 25-50 évvel ezelőtt. A befogadók szellemi-lelki karakterológiája meg végképp nem hasonlít az 1800-as évek emberének fogékonyságára. Az emberek fogyasztói attitűdje, figyelme, mindennapjai, prioritásai egyszerűen megváltoztak, átformálódtak. Hogyan tudna tehát az ember ugyanúgy koncentrálni, ugyanúgy viselkedni és reagálni, mint ami megszokott volt tőle évtizedekkel ezelőtt? Ezért elvárás, hogy ne stációkon keresztül, hanem inkább aktivitást gerjesztőbben, és emberközpontúbban mutassanak be egyes témákat, ingergazdag módon a múzeumok. Tudomásul kell vennünk, ma már nem érvényesek a régi múzeumi kánonok, és nincs hierarchia, nincs osztályozottság, csak befogadhatóság a múzeumi élmények szempontjából. Vagy eljut az információ a látogatóhoz, vagy nem. A mai múzeumi világ, ha érvényes úton akar járni, akkor a magaskultúra és a tömegkultúra között nem tesz permanens különbséget, átmossa a határokat, hogy egy teljesebb léttapasztalatot jelenítsen meg a befogadó számára.²²

Azt gondolom, hogy György Péter nézetét – más munkájával együtt²³ - akár nevezhetjük a mai kor fundamentális muzeológiai alapvetésének is, amely diszciplínára vagy nézetre a következő, ugyancsak alaplűnek tekinthető szakirodalmi észrevételek is

²² György Péter: Az eltörölt hely – a Múzeum, A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa című könyve alapján. (Magvető Kiadó. Budapest, 2003.)

²³ György Péter: A hely szelleme (Magvető Kiadó. Budapest, 2007.)

„rímelnék”. Segíthetik a szakmai nyitottságunkat, bátrabbá, gondolkodóbbá tehetnek bennünket Ébli Gábor²⁴, Vásáros Zsolt²⁵, és Monok István²⁶ kutatók művei.

Ezeket a gondolkodási metódusokat tettem magamévá 2018-ban, amikor igazgatásomat azzal indítottam, hogy a dolgozóimmal közös nevezőre jutottunk: vagy bezárjuk a Múzeumunkat (amelyet természetesen nem tehetünk meg), vagy a gyengeségeinket és veszélyeinket megismerve (pontos SWOT-analízist készítettünk) letisztítjuk a prioritásokat. A szentesi közgyűjtemény néhány lokálpatrióta nyugdíjas kivételével, és a kötelező iskolai csoportos foglalkozásokon kívül egyszerűen nem tartott kapcsolatot a Várossal. Sőt, sosem készültek felmérések, tehát nem is volt fogékonyság arra, hogy megismerjük a látogatóink igényeit.

A tapasztalataim azt mutatták, hogy a meglévő gyűjteményi állományunk és annak kommunikálása – sajnálatosan be kellett látnunk -, az akkori ismeretlen és homályos létezésünk miatt teljesen érdektelen lett volna a látogatóknak. Ezért mindenképpen attrakció jellegű projektekből gondolkodtam, nagyon erős marketing és menedzsment működtetéssel.

Előre megtervezetten, három nagy projekten kezdtünk el gondosan dolgozni:

1. Gyöngyhajú lány – OMEGA Kiállítás, amely nagyhírű együttes 52 évét foglalta össze. Metodikája nem egy könnyűzenei kiállítási bemutatóra korlátozódott, hanem művelődéstörténeti bemutató volt, az Aczél-korszak gulyáskommunizmusától napjainkig terjedő társadalmi és politikai változásokat is bemutattuk a látogatóknak.
2. Szójuz-36: Első magyar az űrben kiállítás, amely Farkas Bertalan űrrepülését dolgozta fel ugyanúgy, mint az OMEGA Kiállítás, interaktív módon, több, mint 1.200 négyzetméter beépített felületen.
3. Temesvár '89 – A magyar segítség kiállítás, amely a romániai forradalomban nyújtott 1989-es hazai segítségnyújtók áldozatos segítségnyújtását dolgozta fel.

A kurátori és szakmai-muzeológiai feladatok megkezdése előtt, a marketing politikánk érdekében szociológiai vizsgálatot tartottunk kérdőíves technika segítségével. Önkéntesek

²⁴ Ébli Gábor: Múzeumánia (L' HARMATTAN Kiadó. Budapest, 2016.); Ébli Gábor: Antropologizált múzeum (Typotex Kiadó. Budapest, 2009.)

²⁵ Vásáros Zsolt: Reprézntáció? Presztizs? Űzlet? Múzeumcafé 30. <http://muzeumcafe.hu/hu/reprézntacio-presztizs-uzlet/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

²⁶ Monok István: A kulturális örökség közvagyona? - http://real.mtak.hu/18781/1/Monok_Kultorokseg_kozvagyon_2005.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

bevonásával, kollégáinkkal 102 főt interjúvoltunk meg (a minta nem volt elegendő a reprezentatív kutatáshoz, mégis több volt a semminél). Az eredményeink alábbiakban olvashatók:

A kérdőív 17 kérdést tartalmazott, ezek feldolgozása matematikai statisztikai módszerekkel (gyakorisági megoszlások, illetve keresztábrák, ezeken belül a szignifikancia meghatározása Pearson Chi négyzet próbával) történt PSSP 0.8.4 szabad felhasználású szoftverrel. A grafikonok Microsoft Excel 2016 szoftver felhasználásával készültek. A gyakorlott (kb. 3-5 kérdőív lekérdezése után) kérdező számára a kérdőívre szánt idő mintegy 5 perc volt, ezzel nem terhelték a látogatókat, és az előirányzott mintegy 100 kérdőívet az intézmény minden külső (és extra forrást igénylő) segítség és időbeli csúszás nélkül tudta prezentálni az elemző számára. Az elemzést Kádár Zoltán (PhD), okleveles szociológus készítette Koszta József Múzeum (KJM) részére.

1. A felmérésben részt vett sokaság elemszáma 102 fő. A nemi megoszlás aránya: férfiak 45,1%, nők 54,9%.
2. Életkor alapján a felállított három kategória szerint a megkérdezettek 32,4%-a a 18-35 éves; 40,2%-a a 36-55 éves; 27,5%-a az 55 évnél idősebb kategóriába tartozik.
3. A megkérdezettek iskolai végzettségük alapján 18,6%-ban alapkötő; 46,1%-ban középkötő; 33,3%-ban felsőkötő tanulmányokat végzett látogatói voltak a múzeumnak a felmérés időszakában. A kérdésre 2% nem válaszolt.
4. A foglalkozás kategóriák alapján a megkérdezettek 20,6%-a fizikai; 44,1%-a szellemi dolgozó; 6,9% vállalkozó; 8,8% pedagógus; 20,6% pedig nyugdíjas.
5. Az „Ön szerint szüksége lehet-e a KJM-nek az alábbiakban felsorolt innovációkra marketing szempontból?” kérdés egyes elemeiről általában elmondható, hogy az ötlet a látogatók jelentős részét hidegen hagyja.

A legyen-e a múzeumnak új logója alkérdésre a megkérdezettek 54%-a mondott igent, ami így többségi vélemény ugyan, de semmiképpen nem nevezhető erős szándéknyilatkozatnak.

A közismert személy bevonása a (televíziós, rádiós, stb.) marketingmunkába a megkérdezettek 77,5% szerint érdektelen dolog. Akik megneveztek valakit, azok Kulka Jánost, Litó Marcellt, Kőhalmi Zoltánt, a férfi vízilabda csapatot, valamint Badár Sándort említették.

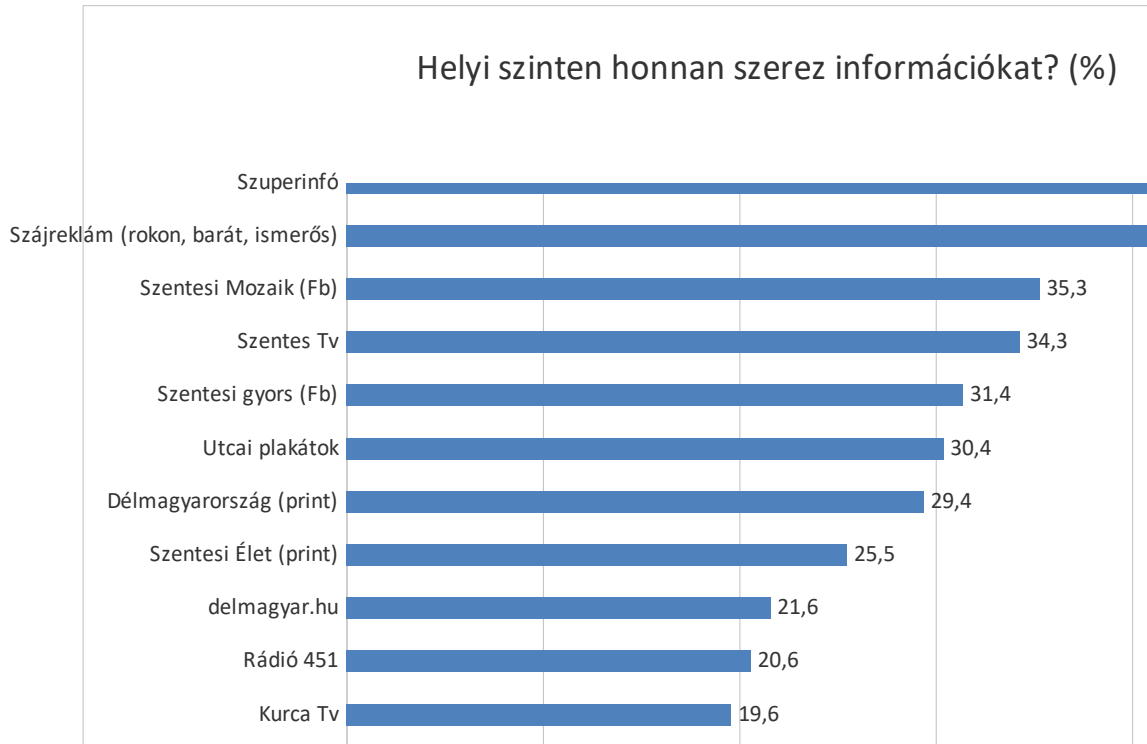
Az egyedi zenei szignál használatát a múzeum marketingtevékenysége kapcsán mindössze 12,7% támogatta.

A gerilla-marketing alkalmazását 17,6% tartaná célravezetőnek.

Azt az ötletet, hogy az új arculat kialakítása lakossági pályázaton dőljön el 25,5% támogatja, a diákpályázat ötlete ugyanakkor már csak 13,7%-ban szimpatikus a válaszadók számára.

- 6.** *Az „Ismeri-e a KJM kiállításait” kérdés ötfokozatú skálán mért eredménye szerint a válaszadók 34,3%-a egyáltalán nem; 28,4% alig; 22,5% úgy-ahogy; 6,9% elég jól; 5,9% pedig nagyon jól tájékozott a múzeum kínálata ügyében. Látható, hogy a múzeumot jól ismerők együttesen sem alkotnak 15%-ot, vagyis a visszatérő vendég igen ritkának tekinthető.*
- 7.** *A Mikor járt utoljára a KJM-ben? nyílt kérdésre a megkérdezett látogatók 13%-a azt válaszolta, hogy negyed éven belül; 4%-a fél éven belül; 15,8%-a egy éven belül; 18,2% 2-5 éven belül; 8,8% 6-10 éven belül; 31,9 pedig 11-20 éven belül már járt a múzeumban. 8,3% nem válaszolt a kérdésre.*
- 8.** *A Hogy érzi Ön, ismeri Koszta József festményeit? nyílt kérdésre 29% felelt úgy, hogy részleges ismeretei vannak; 26,7% jól ismeri; 38,3% viszont nem ismeri a festményeket. 6% nem válaszolt a kérdésre.*
- 9.** *Hallott-e már a sarlós istenszoborról? Mi az? nyílt kérdésre 4% válaszolta azt, hogy pontosan ismeri a szobrot és a feltárása helyét, történetét; 21,7% hallott már róla; 48,1% viszont nem ismeri. 26,2% nem válaszolt a kérdésre.*

- 10.** A „Miből tájékozódik napi szinten” többszörös választásra módot kínáló kérdés alapján a válaszadók részéről így alakul: Internet 73,5%; televízió 67,6%; rádió 44,1%; facebook 36,3%; írott sajtó 35,3%; barát-rokon-ismerős 31,4%. Az internet és a televízió tehát magasan felülreprezentált a tájékozódás tekintetében, ami miatt a klasszikusnak számító rádiós és írott sajtóra koncentrált marketingtechnikákat újra kell gondolni. Az a tény ugyanakkor, hogy az egyébként rendkívül népszerű facebook használata miért olyan alacsony a megkérdezettek körében, mindenképpen egy nagyobb mintán történő ismételt mérést igényel, mert az erről szóló pontos információk marketing szempontból rendkívüli jelentősége lehet.
- 11.** A 12-es kérdés válaszai visszavezetnek a 11-es kérdésre, az internet és a kereskedelmi televíziózás előtti korok marketing-hozzáállásának tarthatatlanságára. Az „Ön szerint hatékonyan reklámozhat-e a KJM Szentesen liftreklámokon?” kérdésre – vélhetően a város építészeti jellegzetességeitől sem függetlenül – mindössze 9,8% válaszolt igennel, míg 48% az egyértelmű nem; 42,2% pedig a „nem tudom” választ adta. Nagyon valószínű, hogy a tömegközlekedést többen használják a látogatók, mint a lifteket, így az „Ön szerint hatékonyan reklámozhat-e a KJM Szentesen buszjárművek külső oldalán?” kérdésre 26,5%-os volt az igenek; 38,2% a nem-ek; és 35,3% a „nem tudom” válaszok aránya – ami összességében szintén egy szkeptikus hozzáállást tükröz.
- 12.** A „Helyi szinten, honnan szerez információkat?” kérdésre érkezett válaszok:

A megkérdezettek 49%-a tájékozódik a szuperinfóból, ami így a legfőbb információforrásként jelenik meg. A jelenség hátterében az állhat, hogy néhány éve az érdektelennek tűnő hirdetőújságot, az egyes régiókra és városokra célzott tartalommal koncentráló hetilappá, illetve online hírportállá alakították. Így azok számára is érdekessé válhatott, akik nem keresnek éppen állást, nem adnak-vesznek semmit, stb. Az újság szerint „Piacvezető lapjainknál már elértük, hogy a Szuperinfó olvasóink számára „több mint egy lap” legyen, ami azt jelenti, hogy a hasznot hozó hirdetések mellett, a lokális hírek, közéleti események is helyet kapjanak benne. Fontosnak tartjuk, hogy ne csak átlapozza és félretegye, hanem tartalma miatt akár többször is kézbe vegye a Szuperinfót”. A jelen felmérés szerint ez a stratégia működik.

A Szuperinfót nem egy újabb sajtótermék követi, hanem a szájreklám 45,1%-kal: a társas kapcsolatok információcseréjét ezek szerint helyi szinten csak a Szuperinfó múlja felül.

Jelentős információforrás még a Szentesi Mozaik facebook oldala (35,3%), a Szentes Tv (34,3%) és a Szentesi Gyors facebook oldala (31,4%) is, szinte holtversenyben az utcai plakátokkal (30,4%).

Csaknem így teljesít a Délmagyarország papíralapú verziója (29,4%) is. A Szentesi Élet (print) sincs sokkal lemaradva (25,5%); a delmagyar.hu azonban – első ránézésre meglepő módon – mindössze 21,6 %-ot teljesített, valószínűleg azért mert

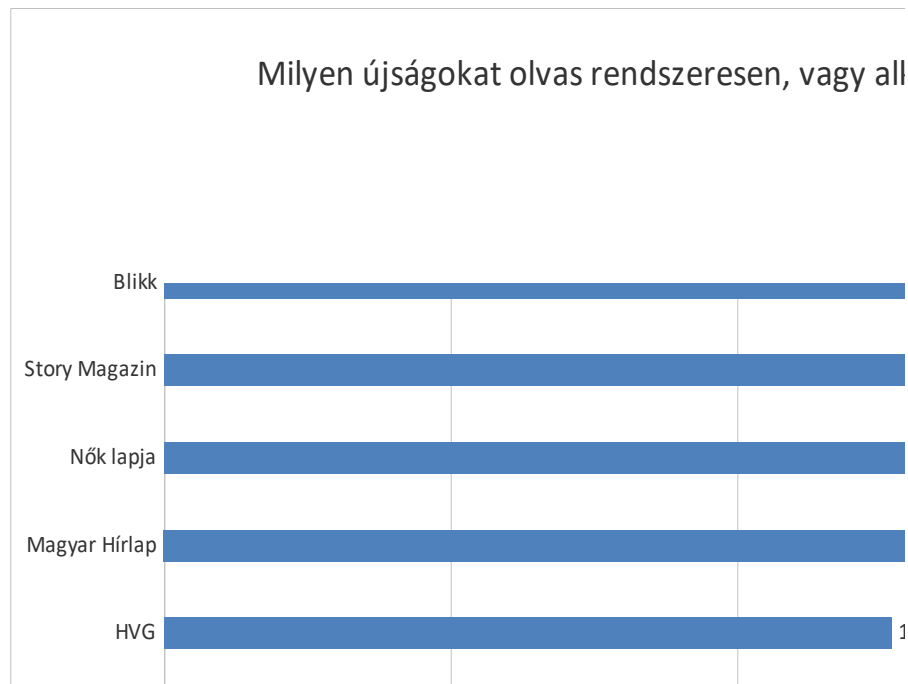
nem koncentrálnak Szentesre a kellő mértékben. A Rádió 451 és a Kurca Tv 20% körüli szereplése – főként a Szuperinfó tekintetében meglepő, akárcsak a Szentesi Élet és a Városi Visszhang 20% alatti teljesítménye a facebook-függő világban.

Mindennek a fényében a KJM honlapja (12,7%) és facebook-oldala (6,9%) meglepően jól teljesítenek, maguk után utasítva a Szentes Tv és a Kurca Tv facebook oldalait; a Rádió 7-et és a Rádió 88-at.

Szignifikáns összefüggés mutatkozik életkor szerint a Délmagyarország print verziójánál, a legidősebbek 42,9%-a, a 36-55 év közöttiek 22%-a, illetve a 18-35 év közöttiek 27,3%-a olvassa, tehát leginkább az idősebbek. A Szentesi Mozaik facebook oldala kapcsán az látható, hogy zömmel a 18-35 év közöttiek látogatják (57,6%), míg a középkorúak 29,3%-ban, az idősebbek mindössze 17,9%-ban kíváncsiak rá. A Szentesi Gyors facebook oldala egyaránt látogatott a fiatalok (39,4%) és a középkorúak (36,6%) által, az idősebbek pedig 14,3%-ban érdeklődnek iránta. A Szentes Tv az idősebbek terepe: 46,4%-uk nézi, míg a középkorúak 34,1%-a, a fiataloknak pedig 24,2%-a tartja érdekesnek. A Kurca Tv is hasonlóan teljesít: az idősebbek 39,3%-a, a középkorúak 19,5%-a nézi, a fiataloknak viszont csak 3%-a tartja hírforrásnak. A rádió 451 inkább a fiatalok adója: 33,3%-ban nézik, szemben a középkorúak 17,1%-ával és az idősek 10,7%-ával. Minél idősebbek a válaszadók, annál inkább építenek a szájreklámra: az idősebbek 60,7%-a, a középkorúak 41,5%-a, a fiatalabbak 36,4%-a támaszkodik rá. Az utcai plakátok inkább a fiatalabbakat vonzzák (42,4%), míg a középkorúak (24,4%) és az idősek (25%) számára csaknem egyformán számítanak. A KJM honlapja inkább az idősebbek számára hordoz információkat (21,4%), a középkorúak és a fiatalabbak egyaránt 9-10%-ban támaszkodnak rá.

Nemek szerint is mutatkozott néhány szignifikáns összefüggés. A Szentesi Élet facebook oldalát inkább a nők (25%) látogatják a férfiak 8,7%-ával szemben. A Szuperinfóra sokkal inkább támaszkodnak a nők (58,9%), mint a férfiak (39%). A Szentesi Mozaik facebook oldalát is túlnyomóan nők (48,2%) látogatják a férfiak 19,6%-ával szemben. A KJM honlapját is inkább a nők (19,6%) látogatják, míg a férfiak csak 4,4%-ban élnek a lehetőséggel. A KJM facebook oldala úgyszintén a nők célpontja, mivel a megkérdezett nők 12%-a látogatja, a férfiak közül pedig senki.

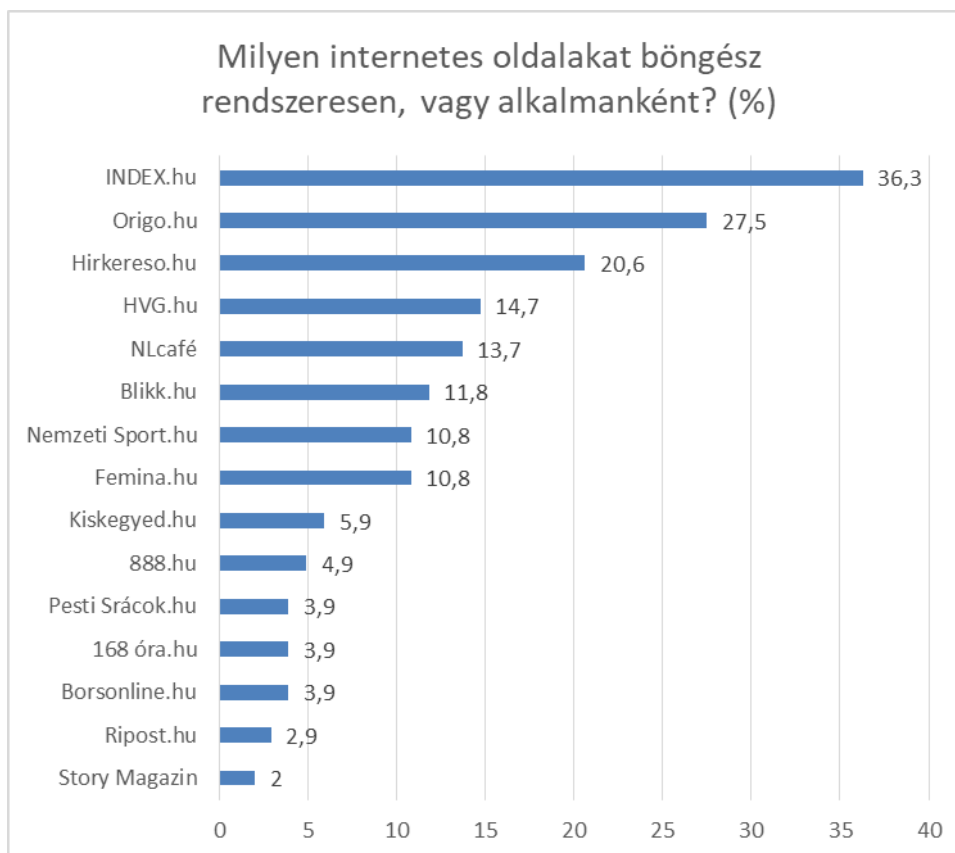
13. A „Milyen újságokat olvas rendszeresen, vagy alkalmanként?” kérdés arra mutat rá, hogy a papír alapú újságok legnépszerűbbike, a Blikk sem ér el az emberek 4/5-éhez, így 20,6%-os győzelme esetén is csak szerény marketingterepet biztosít.

A Story magazin, a Nők Lapja, Magyar Hírlap, a HVG és a Bors, valamint a Nemzeti Sport éri el a 10% feletti olvasottságot, míg a Kiskegyed, a 168 óra, és a Hot Magazin kézbe vétele már alig érzékelhető. A Magyar Időkbe történő betekintés a látogatók részéről jóformán mérhetetlen (2,9%). Szignifikáns összefüggés található a végzettség és néhány sajtótermék tekintetében. A Magyar Időket például az alapfokú végzettségűek 15,8%-a olvassa, egyéb kategóriában az újságot senki nem említette tájékozódási forrásként. A másik, jól differenciálható életkori felhasználást mutató termék a Blikk, amelyet az alapfokú végzettséggel rendelkezők 21,1%-a, a középfokú végzettségűek 31,9%-a olvas, míg a diplomások mindössze 5,9%-ban veszik kézbe.

Nemek szerinti bontásban a női lapok hozzák a papírformát, így szignifikánsan a nők (17,9%) olvassák a Kiskegyedet a férfiak 0%-ával szemben, és hasonló a Nők Lapja helyzete is, kizárólag nők veszik kézbe, de itt az olvasottság megugrik, 30,4%-ra. A HVG esetén tapasztalható még nemenként komolyabb eltérés: a férfiak 4,3%-ával szemben a nők 19,6%-a olvassa a megkérdezettek közül. Szintén előre megjósolható a Nemzeti Sport esete, ahol férfiak 21,7%-a áll szemben a nők 1,8%-ával.

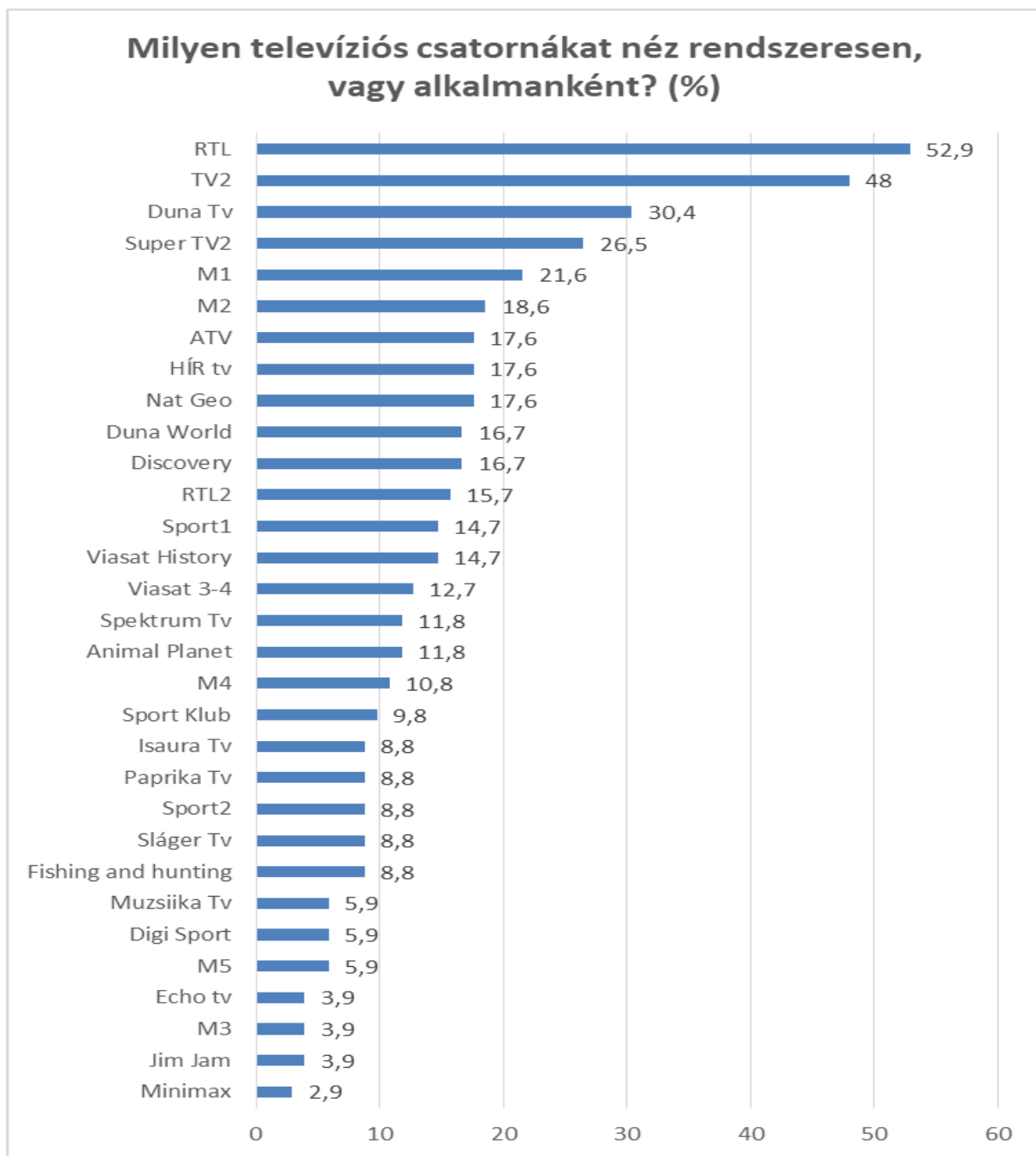
14. A „Milyen internetes oldalakat böngész rendszeresen, vagy alkalmanként?” kérdés kapcsán az Index vezet 35% feletti nézettséggel, de 20% felett teljesít az Origo és a Hírkereső is.

10% feletti böngészési arányt tudhat magáénak a HVG, az NLcafé, a Blikk és – éppen hogy – a Nemzeti Sport és a Femina is, míg a többi szereplő az 5,9-2%-nyi böngészési arányt képes csak hozni. Két oldal kapcsán található szignifikáns összefüggés az életkorral kapcsolatban. Az Origónál látszik, hogy ez nem az idősek portálja: a legidősebbek 7,1%-a, a 36-55 év közöttiek 34,1%-a, illetve a 18-34 év közöttiek 36,4%-a látogatja rendszeresen. Az indexnél szintén nagy a kontraszt, ugyanis a legfiatalabbak 54,5%-a, a 36-55 évesek 31,7%-a, az 56 év felettieknek pedig a 21,4%-a látogatja a portált.

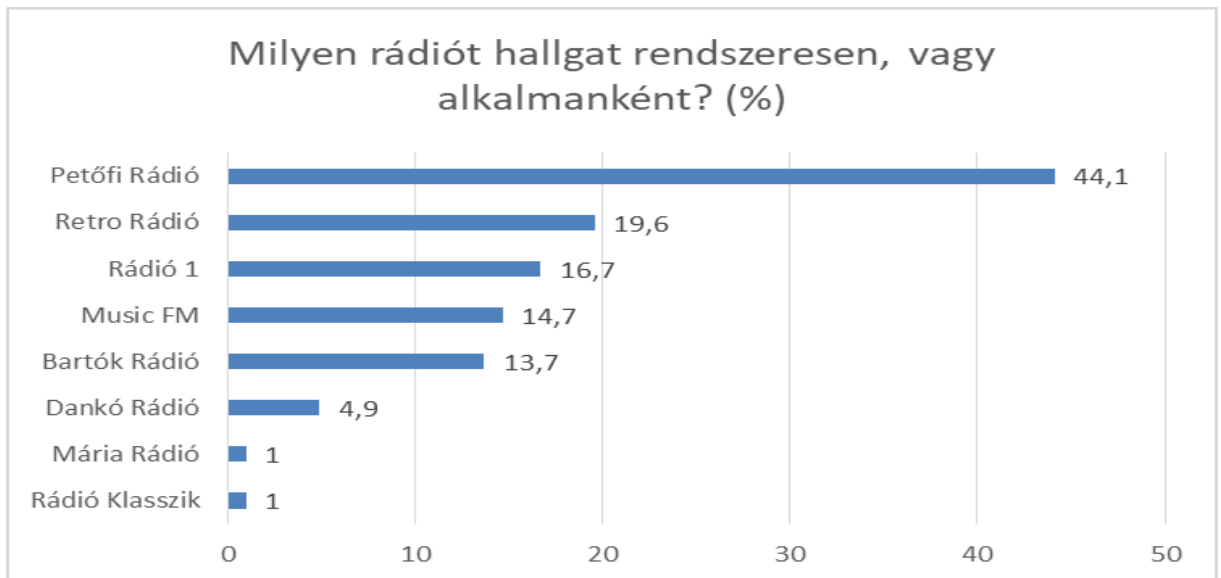
15. A „Milyen televíziós csatornákat néz rendszeresen, vagy alkalmanként?” kérdés alapján kirajzolódik a hatalmas különbség a vezető kereskedelmi csatornák és az egyéb televíziós felületek között. Vitathatatlanul az RTL vezeti a megkérdezettek által rendszeresen nézett televíziós csatornák sorát, minthogy 52% kapcsol ide többkevesebb alkalommal. A TV2 némileg lemaradva 48%-kal a második, míg a harmadik

helyezett Duna TV már csak 30,4%-os nézettséggel bír. 20% felett teljesít még a Super TV2 és az M1 is, míg az M2, ATV, Hír TV, NatGeo, Duna World, Discovery, RTL2, Sport1, Viasat History, Viasat 3-4, Spektrum, Animal Planet és M4 helyezkedik el a 10-20%-os nézettségi sávban. A 10%-os nézettséget sem éri el a megkérdezettek körében a Sport Klub, Isaura Tv, Paprika Tv, Sport2, Sláger Tv, Fishing and Hunting, Muzsika Tv, Digi Sport, M5, Echo Tv, M3, Jim-jam, illetve a Minimax. Szignifikáns összefüggésként elsőnek az életkor kapcsán jelenthetjük ki, hogy a Duna Tv főként az 56 év felettieket köti le (57,1%), míg a 36-55 évesek között a nézettsége 26,8%-os, a 18-35 évesek között pedig mindössze 17,1%. Hasonló a helyzet a Duna World-el, melyet a legidősebbek 35%-a néz rendszeresen, míg a 36-55 évesek között ez 7,3%, a legfiatalabbaknál pedig 12,4%. Markáns különbségek mutatható ki még a Discovery-nél, ahol a legaktívabbak a 18-35 évesek (30,3%), második helyen az 56 év felettiek állnak 14,3%-kal, míg a 36-55 évesek csak 7,5%-ban tekintik meg a csatorna műsorait. A nemek tekintetében az látható, hogy a Sport1 (férfiak 23,9%, nők 7,1%) illetve a Sport Klub (férfiak 17,4%, nők 3,6%) kapcsán figyelhetők meg (elvárásoknak megfelelően) eltérések. Ugyanez figyelhető meg a Fishing and Hunting esetében: a férfiak 17,4%, a nők 1,8%-a választja ezt az adót.

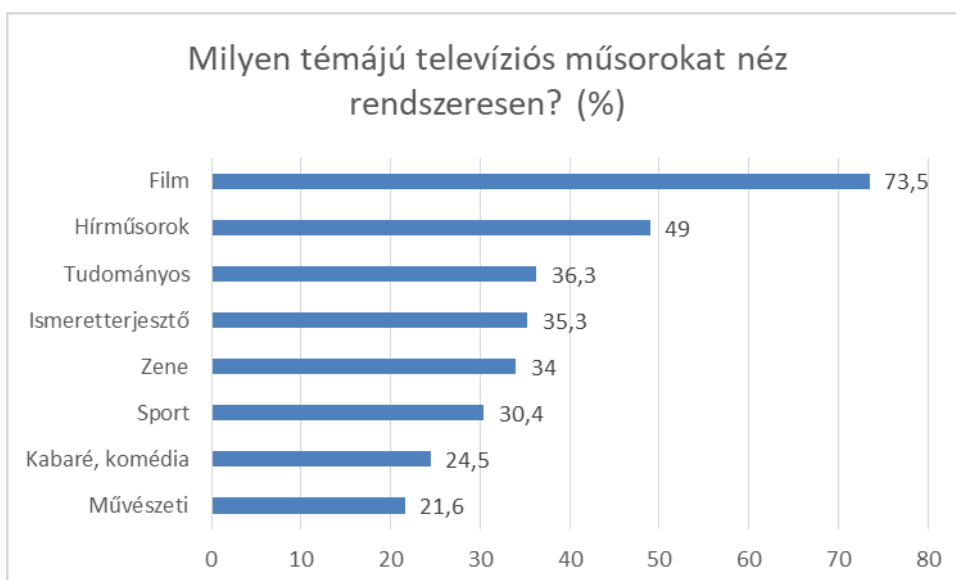

16. A „Milyen rádiót hallgat rendszeresen, vagy alkalmanként?” kérdés kapcsán láthatóvá válik, hogy a Petőfi Rádió toronymagasan a leghallgatottabb adó (44,1%), a második helyezett Retro rádió a megkérdezettektől már csak 19,61%-ot kapott. 10% felett teljesít a Rádió1, a Music FM és a Bartók Rádió. A Dankó Rádió, a Mária Rádió és a Rádió Klasszik hallgatottsága ugyanakkor együtt sem éri el a 7%-ot. Szignifikáns összefüggésként azt figyelhetjük meg, hogy a Retro Rádió hallgatósága a felmérés szerint főként 36-55 évesekből áll (31,7%), míg az 55 év felettiak mindössze 7,1%-a, a 18-35 év közöttieknek 15,2%-a érdeklődik az adó iránt. A Bartók rádiónál szintén

megfigyelhetjük az életkori elkülönülést, minthogy az 56 év felettek 39,3%-a hallgatja, szemben a 2,4%-nyi 36-55 évessel.

17. A „Milyen témájú televíziós műsorokat néz rendszeresen?” kérdésre adott válaszok szerint a megkérdezettek leginkább a filmeket (73,5%) és a hírműsorokat keresik a televízióban. 30% feletti arányt képviselnek az ismeretterjesztő műsorok, a zenei műsorok és a sport, míg a kabaré és komédia típusú látnivaló 24,5%-ot, a művészeti műsorok pedig 21,6%-ot képesek rendszeresen a képernyő elé ültetni.

Szignifikáns összefüggés mutatkozik a végzettség és a kedvelt műsortéma szerint: a diplomás válaszadók 44,1%-a kedveli az ismeretterjesztő műsorokat, míg a középfokú

végzettségűeknél ez az arány 36,2%, az alapfokú végzettségűeknél pedig 21%. A művészeti műsorok esetében a diplomások 38,2%-a ül a képernyő elé, szemben a középiskolai végzettségűek 12,8%-ával, illetve az alapfokú végzettségűek 10,5%-ával.²⁷

A piackutatási folyamatok közben át kellett tekintetnem, hogy a Koszta József Múzeum menedzsment folyamatai akkor, ott és úgy, az Intézmény azon állapotában alkalmasak-e arra, hogy humán állományunkkal egy 21. századi közgyűjtemény belső rendszerével kommunikáljunk a vevőink, látogatóink felé, valamint alkalmas-e arra a régi berögződéseket levetkőzve, hogy felismerjük együtt a misszióink, küldetésünk fontosságát.

Először szembesülnöm kellett a ténnyel, hogy a munkavállalóimmal különböző nyelvet beszélünk, más gondolkodási metódusokat képviselünk, a visszacsatolási folyamatok felém pontatlanok, sok esetben szakmaiatlanok voltak. Tisztáznom volt szükséges, napi és heti szinten, vezetői megbeszélések formájában feléjük, hogy a Múzeum elméleti és gyakorlati szinten csak akkor fog működőképesé és vevőorientálttá válni, amennyiben a nagyérdeművel való kapcsolattartást szolgáltatásként értelmezzük. Nehéz volt megértetnem velük, de hetek múltán kondicionálták a kollégáim, hogy amíg a „7P” alapú tervezést nem tesszük magunkévá, valamint a „BCG-mátrix” alapvetéseit nem tekintjük kapaszkodóknak, és nem értjük meg Maslow „szükségletpiramisát”, addig csak találgatások, légből kapott víziók fémjelzik tevékenységünket. A látogatók véleményét muszáj kutatnunk, lemérnünk, mert különben addig csak légből kapott feltételezésekkel és hitelességet nélkülöző szokásjogok alapján tudunk dolgozni. Idővel a „termék, ár, promóció, elosztás, fizikai tényező, humán tényező, és folyamat” (7P), és az új termék és szolgáltatás, valamint kapcsolt szolgáltatások és desztinációs politika (BCG-mátrix), elsajátításra került a dolgozók részéről, beágyazódott gondolkodási mintázatukba.

Meglepő gyorsasággal indultak be az ötletelések, a munkatársaimmal közös „vágányra” kerültünk. Megismertük együtt a piacszegmentálást, és célcsoport elemzés szempontjait. Kirajzolódtak előttünk a látogatóink szokásai, mindennapi szükségletei. Ez akként volt fontos, hogy kapcsolt szolgáltatásokban tudjunk gondolkodni, amely lehetővé teszi, hogy indirekt módon elérjük el azon célcsoportot is – növelve a látogatottságunk – akik szükségletei között nem, vagy kevésbé szerepelt addig a múzeumlátogatás.

²⁷ A Koszta József Múzeum szociológiai felmérése 2018. Kézirat.

Az ilyen típusú gondolkodásmód a jegyár struktúránk és árképzésünk megváltoztatását is magunkhoz vonzotta. Igazgatásom előtt a múzeum bevételi mutatóiban pár száz forintot egyéni belépőjegyek szerepeltek, komplex belépőkben nem is gondolkodott az előző vezetés, amely az árak és jegyek típusainak meghatározásában inkább az alulpozicionálás (negatív pszichológia – nincs értéke a múzeumnak, ha a jegyárak még a '70-es évek világát tükrözik) szerepelt hangsúlyosan.²⁸

A jegyárakat, a marketing alapú tervezési fázis után, a következő módon alakítottuk ki, amelyk bevezetésre kerültek és máig hatályosak²⁹:

	*Speciális	Általános
Felnőtt	1 000.-	1 500.-
VR szoba	1 500.-	1 500.-
Felnőtt komplex (VR+belépő)	2 500.-	3 000.-
Diák és Nyugdíjas	600.-	1 200.-
6 év alatt/ 70 év fölött stb	0.-	0.-
Csop. 15 fő-től	500.-/fő	1 100./fő
Családi (2 felnőtt + 2 18 év alatti gyerek; + minden további gyermek 500 Ft/fő)	2 600.-	4 800.-
Kísérő pedagógus (csak iskolai csoportok látogatása esetén)	0.-	0.-
*Speciális: szentesi lakhellyel rendelkező vendégeink kedvezményes belépésre jogosultak. Ennek igazolása a belépéskor lakcímkártya felmutatásával történik.		

²⁸ Marketing alapján. 77-120; 123-135; 143-175; 225-243; 179-222; 273-356.

²⁹ A Koszta József Múzeum jegyárai - <https://kosztamuzeum.hu/jegyarak/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

Az árképzésünk illeszkedik az ország közgyűjteményeinek elgondolásaihoz. Változtatás, hogy az előző állapottal ellentétben az 1.500 Ft-os felnőtt, az 1.200 Ft-os diák és nyugdíjas belépődíjak ellenében, körjegyet kapnak a vendégek, minden kiállításunk és kiállítóhelyünk látogatható ezzel a „tickettel”. Vevőink visszajelzései nagyon pozitívak. Az ár meghatározásában elsődleges szempont volt, hogy a helyi konkurencia, az Őze Lajos Filmszínház – mint kulturális luxusterméket biztosító intézmény – jegyárai átlagban 1.500 Ft-ot mutatnak. A helyi lakosságnak kedvezményt biztosítunk, erősítve a bizalmat és a brand-et városi szinten. Csoportos és családi belépőket alakítottunk ki, valamint új szolgáltatásként VR szobát is igénybe vehetnek az érdeklődők, amely az országban egyedülálló – az új programra még az ópusztaszeri Emlékpark és a szentendrei Skanzen is felfigyelt -, minden időszak kiállításunkhoz illeszkedően saját, egyedi háromdimenziós mozi forgatunk le professzionális körülmények között, filmes stábbal, amelyet VR szemüvegen keresztül élvezhetnek a látogatók.

A kommunikációnk minősége is megváltozott. A helyi és országos médiumokkal aktív és napi szintű a kapcsolatunk. A közösségi médiában mindennap jelen vagyunk (Facebook, Instagram), valamint a videó megosztó csatornán saját oldalt hoztunk létre, amelyen a riportjainkat, kisfilmjeinket tekinthetik meg az érdeklődők (Youtube – Koszta Tv).

A későbbiekben, 2018 végére, 2019 elejére már láthatóak, érzékelhetőek voltak azon eredmények, amelyeket a tervezéskor kitűztünk magunk elé. Ezekről bővebben a *Statisztikai adatok* fejezetben olvashatunk majd.

Egyértelműen megállapítható a kezdeti sikerek fázisában, hogy a Koszta József Múzeum – így áttükröződött példánkon keresztül más vidéki közgyűjtemények jelenlegi állapota is - előzőleg, több évtizeden keresztül egyfajta elefántcsonttoronyként funkcionált. Intézményi szinten a racionalizálási folyamat a bürokrácia megjelenésével és terjedésével érvényesült. Max Weber (Weber) releváns, tudományos elmélete szerint ennek a jelenségnek a központjában az „uralom” áll. Helyzetünkre adaptálva Weber elméletét: „*az uralom létrehozta az autoritás különböző racionalitással rendelkező ideáltípusát*”³⁰. Vagyis sok esetben az előző generáció és korszakok múzeumigazgatói a maguk karizmáit, kutatásait, tudományos eredményeit helyezték előtérbe, ahelyett, hogy a múzeum valós funkcióját segítették volna, és a látogatókkal történő kapcsolattartást építették volna fel. Úgy nálunk,

³⁰ Vezetési ismeretek és Szervezeti viselkedés II. alapján.

mint sok más múzeumnál³¹ homályos „előjogok, és partikularizmus”³² jellemezték az igazgatói regnálásokat, a valós „hatékonyságot”³³ mint kritériumot és kérdéskört nem alkalmazták szervezeti kultúrájukban. Ki lehet mondanunk: sok esetben a kutatások és kiállítások ezáltal öncélúvá váltak, elfeledve a látogatók igényeit. A belső kommunikációs folyamatok, a szervezési módszerek, a kiállítások minősége is elszemélytelenedtek. Szakmán belüli seregszemlékké és versenyekké silányultak a produkciók, amelyek középpontjában inkább a vezetés kiemelése volt a főrangú, mint az, hogy a látogatók megértsék az üzeneteket. Az egész halmazon belüli tevékenységet emellé hátráltatta még a teljesítmény nélküli bérezés, a közalkalmazotti bértábla versenyképtelensége, amelyhez a rossz toborzási technikák párosultak (a vezetők legtöbbször „maguk alá választottak”, hogy a rangjukat tehetséges kutatók ne tudják veszélyeztetni). Mindezek összértéke hatványozta a szervezeten belüli konfliktusokat és a munkaerő fluktuálódását. Az együttműködő és segítő vezetői stílus, valamint minőség helyett parancsuralmi rendszerek szabályozták a múzeumi munkát.³⁴

Ahogy az előzőekben fogalmaztam: a tervezett elképzeléseket igazolták az eredményeink. Magam helyett, szolgáljanak elemzésül, és legyenek elegendőek a média megjelenéseink:

A Magyar Narancs így írt az egyik „termékünkről”:

„Az állandó kiállítás többnyire a bronzkorral vagy a honfoglalással indul, és 1956-ban vagy a környékbeli mesterségek bemutatásával ér véget, bár néhány „úgy hagyott” kiállítótérben még most is a szocialista átalakulás helyi vonatkozásaival búcsúznak. De az időszakos kiállításokon sem gyakori a feltűnősködés. Általában a város neves szülöttje kap egy kistermet, ahol vagy a róla szóló, vagy a tőle származó műtárgyakat állítják ki, a látogatók száma pedig kizárólag megnyitó alkalmával mérhető.

Ehhez képest a szentesi Koszta József Múzeum kiállítása a megtestesült formabontás, hiszen majdnem ezer négyzetméteren emlékeznek meg az Omega együttesről. Méghozzá úgy, hogy a zenekarnak helyi kötődése nincs – ha csak az nem, hogy hosszú pályafutása során a zenekar néhány alkalommal Szentesen is fellépett –, viszont összefügg azzal, hogy tavaly új vezető került a múzeum élére.

³¹ Oral history-k alapján.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Vezetési ismeretek és Szervezeti viselkedés II. alapján.

Farkas László Róbert történész, kulturális menedzser egy vele készült interjúbán nemcsak arról beszélt, hogy változtatni kíván az addigi „romantikus, múltba révedő hangvételen és koncepción”, de arról is, hogy a legfőbb feladatának azt tekinti, hogy „megértessük, emészthetővé tegyük üzeneteinket”. Nos, ennek az új koncepciónak lehet az első állomása a Gyöngyhajú lány, az igazgató szerint „egy olyan kultúrtörténeti kiállítás, ami az Omega együttesen keresztül próbálja hitelesen bemutatni a 20. század második felének társadalmi és politikai történéseit”; az elmondottak alapján pedig sokkal többről van szó, mint egy hagyományos, hangszereket, lemezeket, fellépőruhákat stb. felsorakoztató rocktörténeti bemutatóról.

A bevezetés szó szerint sokkoló. A fekete falú teremben, vörös fényben Kádár János és Aczél György nagyméretű fényképe néz velünk farkasszemet, alattuk fémből készült, jókora ötágú csillag. Az enteriőr olyan, mintha a Terror Háza vagy még inkább A tanú című filmből a „szocialista szellem vasútja” lett volna az ihletadó, a pártvezérektől jobbra, a táblán például ezt olvassuk: <A szocialista közművelődés asztala>.

És tényleg van itt egy asztal! Rajta írógép, kávéscsésze, csikkekkel teli hamutál és néhány könyv, az egyiknek még a címe is az, hogy Szocialista közművelődés. Van egy másik asztal is, az minden bizonnyal a „hétköznapi asztala” lehet: a horgolt terítőn SZTK-keretes szemüveg, csatos üveg és a Kincses Kalendárium, mellette pedig a régi Orion tévében Kovács András Extázis 7–10-ig című filmje megy.

Az egyik tablón a Táncdalfesztiválok hőseiről, Aradszky Lászlóról és Bakacsi Béláról emlékeznek meg, a másikon az Omega első lemezéről, de azt is megtudhatjuk, hogy „Aczél György dolgozta ki azt a művelődéspolitikai rendszert 1957-ben, amelyet három »T« elvének neveztek el.” A kétnyelvű (magyar és angol) tájékoztató így folytatódik: „Három kategória alapján osztályozták a rendszernek nem megfelelő, semleges és megfelelő műveket. Ezek voltak a Tiltott, Túrt és Támogatott alkotások” – az eszmefuttatás végén pedig a kiállítás főszereplője is előkerül: „Kérdés, hogy az Omega együttes a Túrt vagy a Támogatott kategóriát képviselte-e? Annyi bizonyos, hogy nem volt gátolt a zenekar fejlődése” – olvassuk, bár a sötét kulisszák láttán épp az ellenkezőjét gondolnánk. (...)”³⁵

Egy másik megjelenésünk az interneten, a Farkas Bertalan-kiállításunkról, amely ismételten büszkeséget hozott Szentesnek:

³⁵ Magyar Narancs: Gyöngyhajú lány - megnéztük az Omega együttesről szóló kiállítást - <https://magyarnarancs.hu/zene2/turt-es-tamogatott-117487> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

„Történt, hogy a járási székhely Szentes múzeuma élére új igazgató került. Akiről úgy hírlík, feltette azt a triviális kérdést, mivel lehetne minél több embert becsalogatni a múzeumba. A héten záró Omega kiállításra 20 ezren voltak kíváncsiak. A Farkas Berci előtt tisztelgő hamarosan nyit.

November óta készültem arra, hogy eljussak Szentesre, ami bár alig egy órányira van Szolnoktól, eddig mindig csak átutaztam a szélén. Kíváncsiságomat a Koszta József Múzeum Omega, azaz az 1962-ben alapított, mára legendássá lett együttesről szóló kiállítás híre motiválta. Amiről szerintem az elmúlt fél évben több szó esett a magyar sajtóban, mint Szentesről egyébként. Őszintén megmondom, az utóbbi hetekben paráztam is, hogy nem érek oda május 30-a előtt, amikor is bezár a Kóbor Jánosék munkássága előtt tisztelgő kiállítás.

Odaértem, és mindenkit megnyugtathatok: június 22-től a szegedi Agórában lesz látható a szentesiek különleges kiállítása.

Érdeemes leszögezni, hogy a szentesi városi múzeum nem azért csinált Omega kiállítást, mert az együttesnek bármi köze lenne a városhoz. Egyetlen tag, korábbi tag nem született ott, nem járt oda iskolába, sőt talán Omega koncert se volt soha a városban (ezt el is felejtettem megkérdezni). Mindössze annyi történt, hogy tavaly új, agilis igazgató érkezett az intézmény élére, aki minél több látogatót szeretett volna az intézményének a városból és annak határain túlról is. Ám erre nemcsak az íróasztala felett malmozva vágyakozott, hanem átgondolta azt is, hogy ehhez bizony népszerű témájú, akár tudományosan kevésbé megalapozott kiállítások is kellenek. Ami nem azt jelenti, hogy a múzeum egyébként gazdag helytörténeti gyűjteményét kidobták volna. Nem, ugyanis képesek voltak megérteni, hogy ha valaki egy kiállítás miatt bemegy hozzájuk, akkor az a többi tárlatra is kíváncsi lehet. Az Omega kiállítást pedig nagyon jó érzékkel az épület legtávolabbi termeibe helyezték.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy a fél év alatt közel 20 ezer látogatót vonzó kiállítás anyaga nem állt a múzeum rendelkezésére, sőt ilyen anyag sehonnan sem kölcsönözhető. Az egyik munkatársuk lemezgyűjteményét alapul véve kezdtek Omega-rajongók, relikvia-gyűjtők után kajtatni, elérhető gyűjteményekben kutakodni. Amihez "már csak" egy kiállítási koncepciót, forgatókönyvet kellett írni. És így megszülethetett az a négyteremnyi kiállítás, ami élvezhető méretben és információkkal mutatja be az ország legrégebb óta működő könnyűzenei formációját. Olyan zseniális installációval például, mint a Léna című dalt idéző orosz tél, ahol nemcsak műhó van, de az a lábunk alatt ropog is.

És ennyivel nem elégedtek meg. A kiállításról hazavihető emléktárgyakat gyártattak. A tárlat előterében lévő kávézót Omegásra alakították. Nem tekintették bűnnek, hogy a múzeum homlokzatára, főlépcsőjére is kitegyék az attrakciójukat. Sőt, folyamatosan rendezvények

kapcsolódtak a kiállításhoz, és még egy alkotói pályázatot is hirdettek. Ja, persze, semmi olyat nem csináltak, amire nem azt kellene mondanunk, hogy ma már múzeumi minimum.

Egy pillanatig nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a szentesi Koszta József Múzeum Omega kiállítása egy történészi szemmel is megalapozott, minden tekintetben hibátlan tárlat. De! És viszont! Minden hibájával egy tökéletes múzeumi mágnes. Ami valószínűleg a megváltott belépőkkel visszahozta az árát. Reklámértéke a múzeum és a város szempontjából felbecsülhetetlen. Ráadásul olyasmi, amire már mások is lecsaptak. Június 22-től a szegedi Agórában lesz látható, de más városok is érdeklődnek a "megvásárlása" iránt.

Közben Szentesnek sem kell attól tartania, hogy hasonlóan népszerű, valószínűleg sokakat vonzó kiállítás nélkül marad. A Múzeumok Éjszakáján nyílik ugyanis az idén hetvenéves Farkas Bertalan előtt tisztelgő kiállításuk, amit biztosan nem fogok kihagyni. Már csak azért sem, mert az első magyar űrhajós a szolnoki Repülőtiszt Főiskola növendéke volt, tehát talán rólunk is lesz szó az anyagban. Kár, hogy ott és nem itt.”³⁶

A Temesvár '89 kiállításunkkal bekerültünk a *Múlt-kor* című internetes kiadványba, amely szakmai elismerés számunkra, így egyértelműen immáron szerepelünk az országos köztudatban 2019 végére:

„A romániai forradalom 30. évfordulóján nyílik kiállítás Temesvár '89 - a magyar segítség címmel szombaton a szentesi Koszta József Múzeumban. A tárlat anyagát bemutató hétfői sajtóbejáráson Farkas László múzeumigazgató elmondta, a kiállítás a korabeli események és a forradalom előzményeinek felelevenítése mellett hangsúlyt helyez az erdélyi magyarság sorsának bemutatására, valamint arra a páratlan összefogásra, ami 1989 telén kialakult Magyarországon a határ túloldalán élők érdekében.

A tárlat anyagát bemutató hétfői sajtóbejáráson Farkas László múzeumigazgató elmondta, a kiállítás a korabeli események és a forradalom előzményeinek felelevenítése mellett hangsúlyt helyez az erdélyi magyarság sorsának bemutatására, valamint arra a páratlan összefogásra, ami 1989 telén kialakult Magyarországon a határ túloldalán élők érdekében.

A kiállításon újságcikkek, dokumentumok, fotók segítségével mutatják be az 1989-es történéseket, a múzeum termeiben korabeli fegyverek, egy, az utcai harcokat idéző kiégett Dacia, az áldozatokért gyűjtött ortodox gyertyák idézik meg a forradalom napjait.

³⁶ Blogszolnok.hu: Irigység Szentesen: Omega és Farkas Berci - <http://www.blogszolnok.hu/vendegoldal/irigyseg-szentesen-omega-es-farkas-berci> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

A megye múzeumainak összefogásával külön terem szól arról, hogy a szentesi, hódmezővásárhelyi, csongrádi, szegedi és makói emberek miként nyújtottak segítséget 1989-ben a határ túloldalán élőknek.

Hogyan gyűjtöttek adományokat a forradalom résztvevőinek, és miként jutottak el a segélyszállítmányok Temesvárra és Aradra. A látogatók egy háromdimenziós film segítségével a forradalmárok, katonák szemszögéből lehetnek részesei a harminc évvel ezelőtti eseményeknek.

Megemlékeznek a hódmezővásárhelyi Tóth Sándorról, a forradalom Csongrád megyei áldozatáról is. Hódmezővásárhelyről december 22-én indult segélyszállítmány Romániába.

Az egyik gépkocsit a 44 éves, háromgyerekes Tóth Sándor vezette. December 23-án hajnali 2 órakor az aradi újhíd feljárójánál érte a gépkocsivezetőt halálos lövés, melyet feltehetően a Securitate különleges egységének egy tagja adott le.

Vincze Gábor történész, a kiállítás egyik kurátora elmondta, fontosnak tartják bemutatni, milyen fontos szerepet játszottak a Ceausescu-rendszer megbuktatásában az erdélyi magyar értelmiség, például az 1982-ben Nagyváradon, egyetlen romániai szamizdat folyóiratként megjelent, magyar nyelvű Ellenpontok készítői.”³⁷

Statisztikai adatok

Az előzőekben olvasható volt, hogy 2018-ban, 47 fizető látogatóval vettem át a Múzeumunk vezetői munkakörét. Fontos szám a 47, az alábbi kimutatas miatt.

Projekt neve	Összes látogatók száma
Omega Kiállítás	24.000 fő
Szojuz-36: Első magyar az űrben	19.000 fő

³⁷ Mult-kor.hu: Kiállítás nyílik az 1989-es romániai forradalomról Szentesen - <https://mult-kor.hu/kiallitas-nyilik-az-1989-es-romaniai-forradalomrol-szentesen-20191210> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

<p>Temesvár '89 - A magyar segítség</p>	<p>Nincs végleges adat. A koronavírus miatt a Múzeum lezárásra került, sajnos a kiállítás eredetileg 2020. május végéig várta volna a látogatókat, valószínűleg, tehát tőlünk független okból, ezen projekt nem tudja teljesíteni a tervezett célokat.</p>
---	--

Tehát munkánk eredményei igazolták³⁸ elképzeléseinket, és azt a jóslásunkat, hogy csak attrakció jellegű, nagy érdeklődésre számot tartó és széles célcsoportokat megszólító projektek tudják a valós múzeumi küldetésünket segíteni. Hiszen indirekt jelleggel a show és „durranás” bevonzza a látogatót, így állandó kiállításaink megtekintésre kerülnek, és az ismertség, elismertség által kommunikációs hidat tudunk kiépíteni a látogatókkal.

Most pedig tekintsük át múzeumi jegybevételeink alakulását, amely kimutatás tartalma³⁹ ugyancsak magáért beszél:

Múzeumi jegybevételeink alakulása	
Év	Bruttó összeg
2016	563.000 Ft
2017	891.000 Ft
2018	2.298.000 Ft
2019	3.790.000 Ft

A fenti táblázat egyértelmű jegybevételi emelkedést mutat. Fontos eleme a 2018-as év, amikor az esztendő közepétől teljes „pálfordulás” ment végbe a vezetési módszerben. Az év első felében 47 fő fizető látogatója volt a Múzeumnak, mégis fél év alatt, az előző évi bevétel több, mint két és félszeresét tudtuk produkálni.

Annak érdekében, hogy még professzionálisabban tudjunk működni, a következő időszakban, 2020 tavaszán indítjuk újabb szociológiai kutatásunkat, amelyet online kérdőív formájában fogunk prezentálni a közösségi oldalunkon keresztül (Facebook). A technika

³⁸ A Koszta József Múzeum szakmai beszámolója 2020. alapján. Kézirat.

³⁹ Uo.

segítségével bizonyosak vagyunk abban, hogy nagyon hamar reprezentatív mintát tudunk így generálni, és még biztosabb információkhoz jutunk, segítve a „Koszta” sikeres működését.

A kérdőívünk a következő, amely hamarosan publikálásra kerül⁴⁰:

1. Az Ön neme Férfi; Nő

2. Életkora 18 év alatt; 18-35 éves; 36-55 éves; 55 évnél idősebb

3. Végzettsége Alapfokú; Középfokú; Felsőfokú

4. Lakóhelye Szentés; Dél-Alföld; Más régió az országban; Külföld

5. Foglalkozása Fizikai dolgozó (alkalmazott); Szellemi dolgozó (alkalmazott);

Vállalkozó; Pedagógus; Nyugdíjas; Egyéb

6. Járt-e már nálunk korábban is? Igen; Nem; Talán, nem emlékszem biztosan

7. Milyen céllal érkezett? (többet is választhat)

Egy bizonyos kiállítást megtekinteni; Időtöltés / kikapcsolódás; Ismeretszerzés;

Családi program részeként;

8. Volt olyan műtárgy (vagy műtárgyak) ami különösen felkeltette az érdeklődését? (igen/nem).

9. Kapott-e a látogatástól mélyebb / jobb rálátást valamely témára: igen nem

10. Kérem értékelje 5-ös skálán, mennyire volt elégedett a múzeummal látogatásakor:

5 nagyon tetszett ; 4 tetszett ; 3 is-is ; 2 nem igazán kötött le ; 1 nem tetszett

Köszönjük válaszait! Igyekszünk ezek révén szolgáltatásaink színvonalát folyamatosan fejleszteni.

Csatlakozzon hírlevél szolgáltatásunkhoz!

Ha szeretne információkat kapni a Koszta József Múzeumban tartott eseményekről, tárlatokról, újdonságainkról, csatlakozhat email hírlevél listánkhoz. Adatait (név, email cím) csakis addig tároljuk az Európai Unióban érvényes adatvédelmi irányelveknek megfelelően (GDPR - General Data Protection Regulation), amíg e szolgáltatásunkra igényt tart. Ezen adatokat bizalmasan kezeljük és senkinek egyéb célra át nem adjuk. Ha igényt tart hírlevelünkre, kérem írja email címét a pontozott vonalra:

.....

Déli régiós tudásközpont

⁴⁰ A Koszta József Múzeum szociológiai felmérése 2020. Kézirat.

Három éven belül, még az első igazgatói időszakom vége előtt egy déli régiós tudásközpontot, továbbképző helyet szeretnék kialakítani a Koszta József Múzeum keretein belül, a szegedi egyetemmel és az MMA-val együttműködve. Nagy hasznunk, hogy az SZTE Bartók Béla Művészeti Karával (Művészeti Kar), kiegyensúlyozott, erős szakmai kapcsolatot ápolunk. Intézményi együttműködést alakítottunk ki továbbá az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékével, az Országos Színházi Intézettel és Múzeummal, az SZTE Kommunikáció és Médiatudományi Intézetével, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének Őstörténet Munkacsoportjával.

Terveim között szerepel, hogy akkreditáció útján elméleti és gyakorlati képzéseket szervezzünk a Koszta József Múzeumban. Felsőfokú szakképzések és posztgraduális, szakirányú továbbképzések formájában a jövő generációi számára olyan szakmákat biztosítsunk, amelyekről már most lehet tudni, hogy hiányuk a következő 10 évben problémát fognak jelenteni a szakmában.

Ezek a stúdiumok terveink szerint egyelőre a következő végbizonyítványokat tudják majd biztosítani a hallgatóknak: segédrestaurátor, múzeumpedagógus, kurátor asszisztens, múzeumi és kulturális menedzser, múzeumi sajtó-és marketing munkatárs. Kecskemét-Baja-Újvidék-Temesvár-Kolozsvár-Nagyvárad-Debrecen-Kecskemét hatósugarban, bel-és külföldön bizonyos vagyok abban, hogy fogadókészség lesz a moduljainkra. Abban is bizonyos vagyok, hogy a MOKK Skanzen képzési mintájára más képzéseket is be tudunk majd indítani, alternatívát nyújtva a szentendrei programok mellé. Természetesen ehhez kormányzati szándék is szükségeltetik, de úgy gondolom, hogy nagy haszonérv lehet a stratégiánkban az, hogy a határon túli magyar kulturális életet is segíteni tudjuk ezekkel a képzésekkel, továbbá a belföldi, déli régióból jelentkező hallgatók mobilitásában is könnyebbé teszi, ha a Dél-Alföldön megalakul egy ilyen új képzőhely.

Összefoglalás

A „tamáskodóknak” meg kell jegyeznünk, azoknak, akik esetleg materiális, és profitorientált gondolkodásmódot érzékelnek a soraim mögött: a jegybevétel emelkedés, egyben vevőforgalom emelkedést jelent, amely annyit tesz, hogy az állandó kiállításainkkal, múzeumpedagógiáinkkal, egyéb rendezvényeinkkel, sokkal több emberhez tudjuk eljuttatni azokat az értékeket (helytörténet, régészet, néprajz, stb.), amelyeket rendeltetésünk szerint el kell juttatnunk széles társadalmi rétegekhez.

Tehát mielőtt még protestálnának velem, hogy a bevétel növekedés, és a múzeumi

ismertség, elfogadottság növekedése esetleg értékvesztéssel jár, javaslom inkább ezen gondolkodásmód elsajátítását, amelyet szerepeltettem tanulmányomban, a menedzser típusú igazgatási és igazgatói működést. Úgy gondolom, hogy egyre több képzőhelyen kellene tanítani. Továbbá annak végig gondolását, hogy indirekt módon, hogyan tudja ellátni egy múzeum a feladatát ma, 2020-ban, ismerve a magyar lakosság fogyasztói attitűdjét.

IRODALOM:

Szakkönyvek

György Péter: Az eltörölt hely – a Múzeum, A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa (Magvető Kiadó. Budapest, 2003.)

Józsa-Piskóti-Rekettye-Veres: Döntésorientált marketing. (KJK-KERSZÖV. Budapest, 2005)

Dr. Korek József: A muzeológia alapjai (Tankönyvkiadó. Budapest, 1988.)

Dr. Málóvics Éva: Vezetési ismeretek (SZTE JGYTF Kiadó. Szeged, 2003.)

Dr. Málóvics Éva: Szervezeti viselkedés II. (SZTE JGYTF Kiadó. Szeged, 2003.)

Ébli Gábor: Múzeumánia (L' HARMATTAN Kiadó. Budapest, 2016.)

Ébli Gábor: Antropologizált múzeum (Typotex Kiadó. Budapest, 2009.)

György Péter: A hely szelleme (Magvető Kiadó. Budapest, 2007.)

Kéziratok

Farkas László Róbert: Vezetői, szakmai koncepció a Koszta József Múzeum igazgatói álláshelyére. Kézirat. 2018. május.

A Koszta József Múzeum látogatói statisztikája. Kézirat. 2018. július 31.

A Kult. törvény 2020. évi módosításának tervezete - Forrás: EMMI. Elektronikus kézirat.

Dr. Lakner Lajos e-mailben megküldött levele a Pulszky Társasághoz. Elektronikus kézirat. (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

A Koszta József Múzeum szociológiai felmérése 2018. Kézirat.

A Koszta József Múzeum szakmai beszámolója 2020. Kézirat.

A Koszta József Múzeum szociológiai felmérése 2020. Kézirat.

Online hivatkozások

A MOKK Skanzen képzései - <https://mokk.skanzen.hu/20191111kepzesek-2020> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

A Koszta József Múzeum jegyárai - <https://kosztamuzeum.hu/jegyarak/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

Magyar Narancs: Gyöngyhajú lány - megnéztük az Omega együttesről szóló kiállítást - <https://magyarnarancs.hu/zene2/turt-es-tamogatott-117487> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

Blogszolnok.hu: Irigység Szentesen: Omega és Farkas Berci -
http://www.blogszolnok.hu/vendegoldal_irigyseg_szentesen_omega_es_farkas_berci (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 13.)

Vásáros Zsolt: Reprezentáció? Presztizs? Üzlet? Múzeumcafé 30.
<http://muzeumcafe.hu/hu/reprezentacio-presztizs-uzlet/>
(Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

Monok István: A kulturális örökség közvagyon? -
http://real.mtak.hu/18781/1/Monok_Kultorokseg_kozvagyon_2005.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2020. április 14.)

Egyéb

Oral history-k és forrásaik:

Kassai Hajnal, az EMMI múzeumi főosztályvezetője

Dr. Csatári Bence, levéltáros-történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottság kutatója

Dr. Kriston Vízi József, muzeológus

A Koszta József Múzeum munkatársai – Darabos Judit gyűjteménykezelő, közgyűjteményi csoportvezető, dr. Mód László néprajzkutató

Interjú dr. Kriston Vzi Józseffel, amely jelen dolgozat végén, a „Felhasznált irodalom” fejezet után olvasható.

Interjú dr. Kriston Vízi József muzeológussal⁴¹

A publikációm korrekt elkészítésében azon ötletem támadt, hogy szakmánk doyenjét, dr. Kriston Vízi Józsefet meginterjúvolom. A nyugalmazott főmuzeológus, etnográfus-népművelő 1953-ban született Budapesten. Aktív muzeológusi pályáját négy évtizeden át gyakorolta: Tiszaújváros, Eger, Kecskemét, Budapest, Nyíregyháza, Dombóvár és Kecskemét települések múzeumjaiban és muzeális gyűjteményeiben; a helyi tematikus gyűjteménytől a megyei múzeumi szervezeteken át az országos szakmúzeumig és közösségi fenntartású múzeumig, illetve megyei hatókörű városi múzeumig. Intézményvezetői, beosztott szakmuzeológusi, valamint múzeum menedzselési-kommunikációs munkaköröket látott el; emellett 2003-tól regisztrált országos szakértő.

⁴¹ A dolgozat interjúja online formában készült, a kérdezőnek a válaszadó e-mailben küldte meg a válaszokat. A teljes interjúban dr. Kriston Vízi József gondolatait és mondatait szöveghűen, változtatás nélkül közöljük, amely 2020. április 12-én készült.

Alapító tagja a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesületnek, amelyen belül jelenleg a múzeumandragógiai tagozat vezetője. Kecskeméten él; önkéntes társult kutató a kecskeméti Ráday Múzeumban. Kérdéseimre adott szakmai válaszai oral history-nak is kiválóak. Az interjú éppen abban az áprilisi pillanatban született, amikor a múzeumi szakma hírt kapott arról 2020 húsvétján, hogy ez év novemberétől a Kormány terve között szerepel a közművelődési és közgyűjteményi dolgozók közalkalmazotti státuszának megszüntetése. Onnantól a Munka Törvénykönyve hatálya alá tartoznánk, mint múzeumi dolgozók. A tervezetet jelen pillanatban véleményezzük és szakmai fórum jelleggel javaslatokat kívánunk letenni a Szakminisztérium, az EMMI asztalára. Az interjú, a járványhelyzetre tekintettel online eszközök útján készült el. Köszönöm József Barátomnak, hogy gondolatival segítette tanulmányom megszületését.

A hazai múzeumoknak mennyiben fontos betölteniük ma, 2020-ban a társadalmi intézményi funkciót? Van-e szolgálata a múzeumi szakembereknek a jelenben?

dr. Kriston Vízi József (Kriston): Induljunk ki abból - az ezek szerint immár sokszor elfeledett mozzanattól - hogy a különböző típusú (gyűjtőkör, hatókör szerint tagozódó) múzeumok mindegyike közösségi/társadalmi igényből és az arra adott reprezentációs válaszra jött létre. Ez persze ahhoz is vezetett a 19. sz. végén, majd az 1950-70 es évtizedekben, hogy egyéni mecénás és valamilyen ki- vagy megnevezett kollektív donációs szervezetek, közösségek gombamód szaporodva hozták létre a szükséges feltételek híján is lévő muzeális intézményeket. A kérdés első mondatában szereplő jelzős szerkezet első tagja: a „társadalmi” azt sugallja, hogy eddig nem vagy nem igazán pregnánsan volt jelen az a társadalmi mozzanat, amely egyes intézmények tudatos vagy kényszerű elszigetelésének a következménye, és így ez az elitista (valójában inkább egyéni-vezetői) attitűd elhatalmasodása révén taszítóvá váltak és lettek a proso tárgyak = poros szemlélet szinonimái. Mivel a múzeumi társadalom java része nem ezt az utat járta, nem is nagyon foglalkozott evvel, amíg a rendszerváltás első éveiben ezzel a hamis, de retrográd megítéléssel (is) kellett találkozni. Épp ezért is, már a 80-as évek közepétől egy egészséges, majd eszement intézményi és fenntartói rivalizálás indult és eszkalálódott,- de nem a hatékonyság anyagi és személyi feltételeinek emelése szempontjából.

Van- e szolgálat?

Kriston: Igen. Egyfelől a múzeumi eskü alapján, amely ma már (sajnos vagy nem), de hiányzik az írott alapidokumentumok közül, de a kötelező küldetés, nyilatkozattal való munkavállalói azonosulás és a formális munkaviszony vállalása már magában is ezt kell vagy kellene, hogy garantálja. Aki nincs benne ebben a játszmában,- annak nincs helye még a partvonalon sem!

Mit gondol, Magyarországon beszélhetünk-e 1990 előtti, és 1990 utáni múzeumi világról? Volt-e, van-e különbség a jellemzőkben?

Kriston: Magyarországon a múzeumok, muzeális intézmények java részének szempontjából mindig is meghatározó volt a mindenkori önkormányzati törvény, főleg az utolsó bő fél évszázadban. Ennek gyökerei az 1940-es évek végétől 1963-ig, a megyei önkormányzati jelleg meghatározó fenntartói szisztémájáig nyúlik vissza (mármint belátható tárgyalásunk szerint!). Ezt követően jött az ismertebb 1990-es törvény (a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény. Ennek hatásai – több értelemben és előjellel – megbontották a korábban csaknem bebetonozott hierarchiát, de a törvény múzeumok működésével kapcsolatos hatásai a 90-es évek első felében lettek egyértelműek. Amúgy ez után nem sokkal, már a kulturális területre is igen gyorsan begyűrűzött Bokros-csomag hatásai sem segítettek a társadalmi konszenzusos beágyazódást, bár a helyi (települési-járási) kompetenciák már egyre tendenciózusabbak voltak. Ez az intézményvezetői helyezkedés, ügyeskedés azért nem oly ritka, az intézmény egészét akár távlatosan is segítő pozitív mozzanatok nyilvánvaló megjelenését egyaránt hordozták magukba. A megyei hálózat már ekkor meginogni látszott (már csak a megyei önkormányzatok összetétele miatt is!). És ezután jött az újabb, 2011-es és 2013-as önkormányzati törvényekből fakadó intézményi helyzetek kényszerű pozicionálása, amely már egyértelműen jelezte, hogy a szakmaiság és ebben is fontos rugalmasság, önképzés mellett lényeges a közeg és a mozgástér folyamatos figyelembe vétele, és lehetőleg nem elvtelen alkalmazkodás ehhez, ezekhez.

Hogyan látja, a több évtizedes szakmai tapasztalata alapján, a hazai múzeumi világban jelentkezett-e annak szüksége bármikor is, hogy a tudományos működés mellett fontos lehet felmérni a befogadó közönség igényeit?

Kriston: Az első kérdéssor megválaszolása már implicite rejti magában ezt, ezt is. A válasz: igen. Nem a múzeumok, a múzeumi világ oldaláról jött ez a készítés, de valójában – ha belelapozunk bármely fővárosi vagy vidéki lap régi, korábbi számaiba – a múzeumok büszkén hirdették és adtak számot a tárgyi, anyagi és látogatói gyarapodásról. Ha másért nem, a

korábban is nyilvánvalóan közösségi esemény számba menő kiállítások megnyitójának reprezentációs volta miatt. A vidéki, kisvárosi, települési múzeumok közül szinte egyik sem engedhette meg magának az elitista viselkedést. Ebben a kérdésben egy érdekes mozzanat, hogy sokszor épp a tudományos teljesítmény mérése, az arról való számadás elmaradása, bonyolultsága, sokszor tudatos misztifikálása akadályozta a reális és elvárható korrekt kép és önkép bemutatását!

Egyáltalán, fontos lehet-e a befogadók igényeit mérni?

Kriston: Ez a kérdés nagyon körmönfont és nehézkes, így röviden: igen! Lehet, erre többféle bejáratott elméleti és gyakorlati módszer van és erre a múzeumi szakma is nagy hangsúlyt fordít az elmúlt két-két és fél évtized óta.

Hogyan érzi, a mai múzeumi dolgozók között, van-e generációs feszültség a munkafolyamatok értelmezését illetően? Itt elsősorban az intézményi működés menedzsment jellegű minőség értelmezésére gondolok.

Kriston: Generációst nem érzek, legalábbis nem tapasztalok. Azt igen, hogy az idősebb, de legalábbis régebb idő óta ott, vagy egyhelyben lévő kollégák még mindig nincsenek kellőképpen felkészülve múzeumi gyakorlatuk fortélyainak, a feladat ellátáshoz alapvetően „a frontvonalban” szükséges eljárások átadására. Ám ez – tetszik vagy sem – mindenkor a múzeum (egy vagy több személyes) vezetői felelőssége, ezt nem lehet kiadni „albérletbe”. Elsajátítható és erre időt, alkalmat és forrást kell biztosítani, az egyre inkább elmaradt „kötelező” szakmai továbbképzések keretében.

Mi az, amit még fontosnak tartana megjegyeznie ebben az interjúban?

Kriston: Nem válasz, hanem megjegyzésem és erre a disszertációban is kell térni: itt, a szakmánkban már egy jó ideje nincs, nem is lehet vegytiszta szituációkról beszélni, mert akkor mi is újra gyártjuk a téves múzeum képzeteket! Másfelől e napokban zajló és a törvénytervezetből sajnos jól kivehető tendenciákkal is számot kell vetni valamelyest a dolgozat hitelessége érdekében.

Summary

László Róbert Farkas, historian-museologist, a study of the director of the József Koszta Museum, on the operation of the institution he leads, on its current operational themes. The study is also a pamphlet on which the staff of other rural institutions will hopefully enter into a dialogue at the professional level in order to reform the situation of non-capital public collections.

Kultúrkritika a 20. században, különös tekintettel a mozgókép és a rádió szerepére

dr. Kádár Zoltán*

** filozófus, szociológus*

A piactársadalmi keretek között kialakuló 20. századi kulturális szféra a nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban szólásszabadsága és megannyi lehetősége, kísérlete, eredménye dacára folyamatos kritika célpontja volt, és máig is az. Az e kritika terén kifejtett tevékenységük kapcsán klasszikusnak számító szerzők, mint például Max Nordau, Aldous Huxley, a Frankfurter Iskola, George Orwell, vagy éppen Heidegger színvonalát e kritika már hosszú évtizedek óta nem éri el, megszokott zümmögésére pedig immunissá vált az opportunizmus olvasztótégelyében egyre inkább összeolvadó bal-és jobboldal egyaránt.

A modern és posztmodern demokratikus keretek alapproblémája, hogy minden szinten a közepszerűség elégséges és folyamatos kiszolgálása a rendszer motorját képező kapitalizmus egyetlen állandó „gondolata”, minthogy a profit kényszeresen irtózik minden intellektuális, művészi, egyedi kilengéstől ami lassíthatná a termelési folyamatot. (A coach-ok és trénerek maximalizmust szajkózó susogása a bér munkásnak szól, aki megfelelő kondicionáltság birtokában csakugyan tökéletesre esztergált alkatrészként működik, amíg a teste nem ad le vészjelzéseket).

Arthur Koestler ezt az állapotot mediokráciának – a közepszerűség uralmának – nevezi, bámulatos lényeglátással mutatva rá a problémára: a nyugati demokrácia sok esetben elszalasztja a nagyszerű alkotások lehetőségét, mert nem a fejlődést, hanem a rövid távú hasznot célozza. Mediokrácia alatt Koestler olyan állapotot ért, amikor semmi különös nem történik, és az „elite» az »átlagos« szinonimájává válik, a »közepszerű« pedig a »megbízható« fogalmával

lesz azonos”¹. Egy mediokráciában a sikeres mediokratát a common sense, azaz a józan ész, és az inercia, vagyis a tehetetlenség határozza meg (okosan sodródik), olyan embertípus tehát, aki a körülötte zajló robbanásszerű infrastrukturális és társadalmi fejlődést meglovagolva válik az „elit” tagjává, vagyis a folyamatosan talpon maradni képes, megbízható átlagemberek közé tartozik – mondhatni, „polgár”. Valamiféle se hideg-se meleg, közepes tehetségű opportunistáról van tehát szó Koestler nem éppen hízelgő jellemzésében, és átlagember legyen a talpán akiről nem pereg le a magaskultúra. Ám erről legkevésbé az átlagember tehet, mert az átlagember adaptálódik az őt körülvevő világhoz. Amint ez a világ mechanikus, kapitalisztikus jelleget öltött, folyamatos (de jórészt hatástalan) kritikák keresztútjében találta magát.

Max Nordau *Degeneration* (1893) című könyvében a az általa a művészetben és a mindennapokban egyaránt tapasztalható elkorcsosulást vizsgálja Lombroso tanainak hatása alatt. A 19. század kulturális irányzatai Nordau számára egy zsúfolt elmekórházat jelentenek, melyben az urbánus beltenyészet létrehozta a civilizáció megannyi förmedvényét, miáltal a polgárokat a legkülönbélebb elmezavarok illetve testi problémák terhelik. Nordau példák, statisztikák sokaságával igyekszik igazolni, hogy a századvég motorizált, mechanizált, rohanó, határidőkhöz kötött életformája milyen romboló hatással van az emberi elmére és fizikumra: növekszik a bűnözés; egyre gyakoribbak az öngyilkosságok; egyre újabb és újabb idegbetegségeknek kell nevet adni; a drogokhoz vagy az alkoholhoz menekülők aránya riasztóan nő, és a szívbetegségben elhunytak aránya 20 év alatt megduplázódott. Nordau azt is megállapítja praktizáló orvosként párizsi rendelője betegforgalmát is mintának véve, hogy az utóbbi generációk már hamarabb ösziülnek és kopaszodnak, gyorsabban romlanak a fogaik, korábban szorulnak szemüvegre és hamarabb is öregszenek, majd levonja a következtetést. „A felsorolt tünetek mindegyike a fáradtság és kimerültség következménye, ezek pedig a jelenlegi civilizáció számlájára írhatók. Eszeveszett életünk kavargására és sodrására, a mérhetetlenül megnövekedett érzéki benyomásokra és szervi reakciókra, amit tetéz az, hogy ítéleteink és fizikai tetteink az azonnalosság kényszerét kell, hogy elviseljük”.² Nordau sürgeti ezen állapotok felszámolását, mert a fentebb vázoltak csak egyfajta embrió állapotot jelölnek, és a 20. században bekövetkezhethet a degenerációnak egy mindeddig elképzelhetetlen áradata is. Szerinte a szükséges kontroll nélkül olyan világ lesz ez, ahol a feltüzelt, fokozottan idegbeteg emberek bűnözésre, hiperaktivításra, terrorizmusra, őrzöngésre, pszichopátiára és az anómia tüneteinek minden egyéb formájára rendkívül fogékonyak.

1 Arthur Koestler: *Life in 1980 – The Rule of Mediocracy*. In *The Heel of Achilles, Essays 1968-1973*, Random House, New York, 1974, 42.

2 Max Nordau: *Degeneration*. D. Appleton and Company, New York, 1895, 42.

Walter Benjamin szerint a 20. századra a tapasztalat, a gyakorlat értékét veszítette, pontosabban folyamatos zuhanásban van, feneketlen mélységek felé. A szakmai tapasztalatot és a morális értékeket egyre sötétebb éjszaka borítja.³ A modern ember már nem szépen, vagy ha úgy tetszik művészien előadott történetekre kíváncsi, hanem informálódik: tényzilánkokat tölti meg elméjét, újságot olvas és rádiót hallgat, a híreket másodpercek alatt feldolgozva dönt, mert ez illeszthető leginkább mindennapi rutinjához. Pedig éppen „az elbeszélésben rejlő nagyszerűség az, amivel az információ nem rendelkezik”.⁴ Egy jól előadott történet értékeket közvetít, míg az információ nem éli túl a pillanatot, nem közösségképző erő. Egy történet tanulságain évezredek múlva is lamentálhat az ember, míg az információt pusztán „felszedi”, és érdekei szerint használja, ha módjában áll. A sietség, a termelési kvóták, a profitorientáltság világa nem igényli már azt az intellektuális felkészültséget, amelyre a „régii” világban még érdemes volt szert tenni. „A történetmesélés, amely a vidéki, a tengeri és a városi munka miliőjében tenyészik, a kommunikációnak – hogy úgy mondjam – a mesterfoka. Nem célja, hogy kivonatolja a dolgokat, ahogyan az információ vagy egy riport teszi”.⁵ Nem csak a történetmesélő korábban oly ismerős karaktere, de a történeteket egykor igénylő közösség is megszűnt az ipari társadalom eljövételével, „a modern ember elkerüli azt, amit nem lehet rövidíteni”⁶ – idézi Benjamin Paul Valéryt. A modern ember tehát a szellemi erőfeszítéstől, a koncentrációtól, végső soron önnön életmódjának, hibáinak tisztán látása elől egyre fokozódó iramban menekül. Ez a helyzet szétzilálja az ember legfontosabb készségeit, „a lélek, a szem és a kéz elválík egymástól”.⁷

Benjamin *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korában* című írásában rámutat, hogy a „nagyarányú iparosítás sivár, vakító kora” rátelepszik a teljes kultúrára is. Ez kitűnően tetten érhető a kézműves foglalkozásokban, művészeti ágakban. A műalkotás reprodukálhatósága az idő előrehaladtával, a technológia fejlődésével egyre nagyobb szerepet kap, s a következmény az lesz, hogy az ember kezeire egyre kevesebb feladat hárul: így vesz el, az egyediség létrehozásának záloga. A szobrok sokszorosított másolatai, a réz-és fametszetek, a könyvnyomtatás, a litográfia, a fényképezés, illetve a megszülető mozgókép a reprodukció egyre tökéletesebb, de az egyediségtől egyre távolabb eső lehetőségét nyújtják. E fejlődéssel párhuzamosan enyészik el műalkotás autoritása a tömeggyártás során, „a

3 Walter Benjamin: *The Storyteller*. In Walter Benjamin: *Illuminations*. Schocken Books, New York, 2007, 84.

4 Uo. 89.

5 Uo. 91.

6 Uo. 93.

7 Esther Leslie: *Walter Benjamin: Traces of Craft*. *Journal of Design History*, 11/1, 1998, 7.

reprodukció technológiája kivonja a másolatot a tradíció hatóköréből”,⁸ a műalkotás egyedisége pedig a tömegléthe süpped, a tulajdonosa azt tesz a reprodukcióval, amit akar. Mindez akaratlanul is degradálódáshoz, kulturális elszegényedéshez, az egész emberi közösség észlelési módjának megváltozásához vezet.

A tömegember szükségletei szerinti tömeggyártás szétszaggatja a tárgyak, műalkotások auráját, azt a térbeli-időbeli finom meghatározottságot, mely az eredetit jellemzi, páratlanságát biztosítja.⁹ A megváltozott észlelés világában immár nem a szépség vagy a vallás rituáléi az irányadók, melyeken belül a műalkotás korábban kibontakozhatott, inkább a hasznosság, mely sokszor politikai megalapozottsággal bír.¹⁰ Korábban a műalkotás világát mindenki magának kellett, hogy feltérképezze, de a modern kor könnyen sokszorosítható kiadványaiban képfeliratok irányítják, terelik a befogadás folyamatát, míg a mozgókép esetén a rendező prekonceptiója alapján kerül összeállításra a képi élmény.

A filmművészet problematikája Benjamin szerint túlmutat a reprodukálhatóság során létrejövő auravesztés esetén: ez ugyanis – a színházi előadástól eltérően – összemontírozott töredékekből áll, amely a moziba betérő célközönség számára, szó szerint gyárban készül, nem ritkán a közönség reklámokkal, hírveréssel előnevelt igényei szerint. A film – jegyzi meg Benjamin – annak ellenére, hogy egy bonyolult technológiai mechanizmuson keresztül fejt ki hatását, és hogy nincs meg benne az a művészi érték, amely egy színházi előadást jellemez, mégis műalkotássá válhat, ha a rendezői szándék lehetőséget ad a tömegeknek, hogy beléphessenek az így teremtett világba. A kapitalizmus által kitermelt nyugati filmipar nem a filmbe, hanem a nézőtérre csalja az utca emberét, hogy egy kitalált, homályos, sztároktól, trükköktől és csak a filmvászonon teljesülő vágyálmoktól hemzsegő ál-univerzumot nyújtson neki. Ez a mesevilág – véli – egyrészt profitot hoz, másrészt a tömegek öntudatra ébredésének lehetőségét is elveszi – éppen egy olyan technológia által, amely, eltérő szándékú használat esetén tökéletesen alkalmas lenne a hiányzó osztálytudat kialakítására. „A filmtöke kisajátítása már csak ezért is sürgető igény a proletariátus részéről”.¹¹

A tömegkultúra, az urbanizált közeg kívánalmaihoz, életérzéséhez igazodó filmalkotások megjelenése dúskál a lehetőségekben, és hozzáállás kérdése, hogy miként hat a sok film a befogadókra: lehetséges, hogy az emberi eszközlét fennmaradása irányába tolja a

8 Walter Benjamin: 'The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility (second version). In *The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*. Harvard University Press,

2008, 19.

9 Uo. 24.

10 Uo. 25.

11 Uo. 38.

nézőket, de az is, hogy színvonalassága révén a műélvezők öntudatának, gondolkodásának érettebbé válása lesz a végeredmény. A leforgatott nyersanyag plasztikussága, a vágások, a film mondanivalójának, világának felépítése a befolyásolás tekintetében szinte korlátlan hatalmat jelent a készítőik kezében, ami tökéletesen alkalmas direkt vagy indirekt politikai célok átvitelére. Az objektív kezelése, a céltárgynak a mindennapi élettől teljes mértékben eltérő bemutatása részint az ismerős, monoton környezetből készít újszerű, érdekes, tanulmányozásra méltó terepet, ugyanakkor olyasmit is sugallhat, ami a tömegek fejében addig fel sem merült, elhitetheti azt, ami nem is létezik, de ezzel párhuzamosan el is hanyagolhatja az életnek azt az oldalát aminek bemutatása szükségszerű volna. „A kamera az, melyen keresztül felfedezzük az optikai tudattalant, éppen úgy, ahogy a pszichoanalízisen keresztül az ösztönös tudattalant”.¹²

A rádió, a 20. század másik nagy hatású találmánya szintén alkalmas arra, hogy az azonnalóság révén fontos, aktuális dolgok közlésével, a mindenki által értelmezhető tudás áldásával ajándékozza meg hallgatóságát, ám a kapitalizmus keretei között e vívmány is a technológia negatív hatását érvényesítheti a tömegek között. Benjamin Gondolatok a rádióról című, életében publikálatlan írásában a rádió népbütítő, kontrollálatlan romboló hatását érzékelteti. A rádió az ember társául szegődött, válogatás nélkül szólhat belőle bármi, „s a hosszú évek gyakorlata oda vezetett, hogy a közönség egészen védtelenné vált, teljességgel elvesztette kritikai gyakorlatát, és meglehetősen képtelennek mutatkozik a szabotázsra (vagyis a készülék kikapcsolására)”.¹³ A rádió értékközvetítő szerepe – minthogy egy rendkívül széles közönséghez szól – nehezebben kivitelezhető úgy, mint például a színházé, mely utóbbi egy motiváltabb, konkrétabb érdeklődésű közönséggel bír, olyan emberek közössége tehát, akik nem „bármire” kíváncsiak, ellentétben a csöndet a rádióval elkergetni igyekvő átlagos hallgatóval.

Benjamin a rádió kapcsán a technológizáltságnak az urbánus-indusztriális világ lételeméhez tökéletesen igazodó negatív jelenségeire is rámutat. Az egyik az atomizáltság fenntartásának képessége: a rádió véletlenül sem azonos tudati beállítottságú csoportokhoz, közös érdeklődési körű hallgatósághoz szól, hanem egyénekhez. Ezek az egyének a rádión keresztül jól kitervelt propagandával lelkiileg rombolhatók, a konzumkultúra mocsarába dögölhetnek, ugyanakkor színvonalas előadásmóddal és témákkal magasabb spirituális szintek felé is elindíthatók, szépet, értelmes célokat igénylő közösséggé tehetők – lennének. Hasonló következtetésre jutott Aldous Huxley, aki már a *Szép új világ* (1932) megírása előtt

¹² Uo. 37.

¹³ Walter Benjamin: Reflections on Radio. In *The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproductibility, and Other Writings on Media*. Harvard University Press, 2008, 391.

figyelmeztetett a modern nyugati mindennapokban általánossá váló primitívségre és durvaságra ami a rádióból árad. *Popular Music* (1925) című esszéjében például a könnyűzene szándékosan ostoba szerkezetére hívja fel a figyelmet: „És ami a valcerral történt, az ment végbe a populáris zenében is. Ami ártatlan volt, az most provokatív; ami kristálytisza volt az most zavaros; ami elegáns volt, az most célzottan faragatlan. Hasonlítsuk össze a Koldusopera zenéjét egy mai revűével. Annyira elütnek egymástól, mint két, az Édenkertet és Gomorrhát ábrázoló műalkotás. Az egyik a bűnbeesés előtti légies frissesség, míg a másik közönséges, dagályos, szándékosan barbár és lármás.”¹⁴ A rádióból áradó lárma a 20. századi életvitel legfontosabb velejárójaként jelenik meg George Orwell egy 1946-ban írt töprengésében is, melyen azt veszi számba, hogy milyen körülmények kellenek ahhoz, hogy az ipusztriális civilizáció formálta ember jól érezze magát: 1. soha ne legyen egyedül; 2. soha ne cselekedjen egyedül; 3. óvakodjon természeti környezettől; 4. a fény-és hőmérsékleti viszonyok mesterséges szabályozottsága; 5. Mindig szóljon a zene. „A zene – amely vélhetően mindenki számára ugyanaz – a legfontosabb alkotóelem. Arra hivatott, hogy meggátolja a gondolkodást és a társalgást, kizárva minden természetes hangot, mint a madárcsicsergést vagy a szél füttyülését, mely megzavarhatná ezt az állapotot. Sokan ugyanezért hallgatják a rádiót. A legtöbb angol otthonban a rádiót soha nem kapcsolják ki, noha időnként eltekerik, hogy biztosan könnyűzene szóljon belőle.”¹⁵ Ez tulajdonképpen – állapítja meg Orwell – visszatérés az anyaméhbe technológiai segédlettel, mert az emberek ösztönösen rettegnek attól, amivé tették a civilizációt, ezt a túlbonyolított mű-léteezést, amely lenyesegeti az ember alapvetően nagyszerű képességeit, miáltal már nem korábbi önmagához, hanem inkább az állatokhoz válik hasonlónak.¹⁶

Benjamin szerint, ha a rádió mégis értéket közvetít, akkor ott van még egy, a legújabb kor lelkületéhez illeszkedő arany szabály, mégpedig az időkorlát. A rádió szigorú műsorterve ugyanis nem kegyelmez, legyen bármilyen lebilincselő, értékes témával foglalkozó az előadó, ha lejár az ideje, brutálisan elveszik tőle a mikrofont, hogy továbbadhassák a következő szereplőnek.¹⁷ Ez a jelenség is része annak, amit Benjamin már a történetmesélés kapcsán kifejtett. A modern világ mindig meg tudja magyarázni, hogy a tartalmas gondolatok elől miért menekül el oly sietve, hogy miért változtatja egy soha nem szűnő versennyé, rohanássá a világot, a maga módján igen kreatívan megnehezítve, hogy az emberek – akik állítólag Isten

14 Aldous Huxley: *Popular Music*. In *Rotunda – A Selection from the Works of Aldous Huxley*, Chatto & Windus, London, 1932, 868.

15 George Orwell: *Pleasure Spots*. In *In Front Of Your Nose. The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell 1945-1950*. Vol. 4. ed. Sonia Orwell and Ian Angus, Secker and Warburg, London, 1968. 80.

16 Uo. 80.

17 Walter Benjamin: *On the Minute*. In *The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*. Harvard University Press, 2008, 407.

képmásai – méltóképpen viszonyulhassanak világukhoz, vagy hogy igazán elmélyedjenek bármiben is.

A fenti észrevételek új szempontokkal is dúsított újragondolását hajtja végre Theodor Adorno a kultúripar működésének leírásakor. Ha Benjamin, Huxley és Orwell kritikai megjegyzései – zenei hasonlaltal élve – afféle szólóban előadott művek, akkor Adorno nagyzenekarral dolgozik. Amint rámutat, 1945 után a háború által már le nem kötött erők és energiák teljes erővel rászabadultak a nyugati világra, megmutatva a legerősebb és egyben legkifinomultabb kapitalizmus igazi arcát. Az új világ két csodafegyvere, a mozi és a rádió tömeggyártásban készülő didaktikus termékekkel rukkol elő. A kultúripar a használati eszközök gyártásánál célszerűnek bizonyult szabványokat átviszi gondolatvezérlő sémaként a kulturális termékekre is, ezáltal megindulhat a változatos egyformaság végtelenített sorozatgyártása a szellemi szférában, az erre berendezkedett telephelyeken.

A technika felhasználója az idő előrehaladtával a technika elszenvedőjévé válik: a rádió tömeges elterjedése előtt csak a telefonban hallhatta valaki elektronikus membránokon keresztül embertársa hangját, mégpedig úgy, hogy felhívta, vagy fogadta a hívást, és személyesen beszélték meg közlendőiket. A rádió korában ez az autonómia már elvész, milliók kénytelenek ugyanazt hallgatni a hangszórókon át, s a hallott produkció nagy valószínűséggel kísértetiesen emlékeztet száz másik ugyanolyan műsorra. Még a rádióbemondók is az új világ működését leginkább szimbolizáló, ahhoz idomuló, tehetségkutatók által gondosan szelektált személyek, a nagy gépezet pontosan illeszkedő alkatrészei. A mindenhatóvá dagadt, mindent elnyomó ipari tömegtermelés a kultúripar szponzora. A termékek megjelenése a rádióban, a filmen és a nyomtatott sajtóban a különféle életstílusokhoz kötődik – minden társadalmi réteg meg kell, hogy kapja a saját fogyasztási szokásaihoz illő, folyamatosan frissülő termékismerttetéseket. A propaganda, a piackutatás és a politikum egymásba mosódik. A gyárak teljes gőzzel üzemelnek, a konkurenciaharc illuzórikus – a termékek nagy részét mindenképpen megveszik, mert a konzumkultúra nyomásával szemben nincs megfelelő védőfelszerelés.¹⁸

Mindeme hatékonyságot exponenciálisan megnöveli a rádió és a film szintézise, a televízió, a technológia újabb diadala. A televíziót, mint jelenséget, mint propaganda-eszközt évekkel később, 1954-ben Adorno részletesen is szemügyre veszi *Hogyan nézzünk televíziót?* című tanulmányában. Kiemeli a készülék „népnevelő” karakterét, mely a kultúripar keretei között leginkább a pszichológiai technikák széles skáláját alkalmazva kondicionál, teszi a programigazgatók által elvárt módon működő polgárrá a nézőt. A tipikus programkínálaton

18 Max Horkheimer – Theodor Adorno: *Dialectic of Enlightenment*. Stanford University Press, 2002, 96.

belüli ezerszeres ismétlődés, a folyamatosan láttatott minták elkerülhetetlenül olyan sztereotípiákat „égetnek” a nézőbe, melyek nagymértékben meghatározzák a való életben adott reakcióit, ébredő vágyait, embertársairól alkotott ítéletét, miáltal döntéseit sokszor nem önmaga hozza meg.¹⁹

Az így felépített információ-és késztermék özönben az egyénnek már arra sem kell energiát fordítania, hogy az érzéki sokféleségben önmaga vágjon rendet, az agyonreklámozott fogyasztási cikkek ott dörömbölnek a tudatában, megoldást kínálva korábban fel sem merült szükségleteire is, ezzel módszeresen felparcellázva a szabadidőt. „A kultúripar termékei olyanok, hogy még a szabadidő eltöltése közben is fogyasztásra készek legyenek. Mindegyikük ama hatalmas gazdasági gépezet modellje, amely a kezdetektől fogva mindenkit a markában tart úgy munka közben, mint a munkára emlékeztető szabadidőben egyaránt.”²⁰ A hangosfilm technológiája, illúziókeltő képessége a fogyasztásra ösztönzés filmbeli világát, viselkedési mintáit mint átélhető helyezi a valóságba, hogy a filmben látott életmód és viselkedés gyakorolható legyen akkor is, ha a film már véget ért. A technológiai fejlődés és a gazdasági konjunktúra összejátszik a filmben is: elburjánzanak a trükkök, az üldözések, a történetbe szőtt erőszak nem megnyugtat, hanem felpörget. A néző tetterőtől fűtve hagyja ott a mozit, s hogy vágyai végre kielégülhessenek, bőszen fogyaszt. Így a(z ipari konszernek kottájából dolgozó) rendező nem csak a színészeket, hanem a nézőket is instruálhatja, akaratukat, vágyaikat tetszőlegesen ráirányítva a filmben szereplő termékekre.

Az egyszerre cselekvő és mégis atomizált milliók nem saját képzelőerejük szerint építik fel életüket, karrierjüket, stílusukat, hanem a mérnöki pontossággal kidolgozott, majd közékük szórt sémák szerint, végső soron nem magukat, hanem az ipart, a tőkét birtokló konszerneket téve boldoggá. A jól idomított alkalmazott önfegyelme a munkaidő lejártával a szabad fogyasztó lehetőségözönben való bolyongásává változik.

A kultúrára jellemző autonóm építkezést – legyen az zene, irodalom, építészet vagy autógyártás, melyben az egyediség megjelenhetne – elnyomja a természetességnek tűnő, precízen kimunkált műviség. A tömegkultúra fogalmába csak az illeszkedik, ami iparosítva, katalógizálva, megszűrve, elfogadott formába öntve kerül bele, nehogy a polgár napi rutinját megzavarja.²¹ De a kultúripar flexibilitása is tetten érhető. Ha kell, a rendszer megengedő, elfogadó: még az ellenvéleményt is beszippantja, trenddé teszi, elgyengíti, fogyaszthatóvá gyúrja, képes a lázadó magatartásból is egy típust formálni, amit a későbbiekben, mint klisé

19 Theodor Adorno: How to Look at Television. In Theodor Adorno: The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture. Routledge, 1991, 171.

20 Max Horkheimer – Theodor Adorno: Dialectic of Enlightenment. Stanford University Press, 2002, 100.

21 Uo. 104.

működtet. A kultúripar az alkatrész-léttől való elidegenedés drámáját, a lázadás tényét is felhasználja önmaga restaurálására: a filmekben ábrázolt tragédia sokszor a fogyasztói társadalomból való kihullást a követendő életséma elutasításaként láttatja. A kijelölt vágányról letérő szereplőt a rendező gonosz vagy elmebeteg, esetleg bűnöző karakterrel ruházza fel, aki vagy megbánja bűneit és visszatér a fegyelmezett munkás/önfeledt fogyasztó szerepkörébe, vagy – ha nem a törvény ökle csap le rá – önnön szeparatizmusa elemészti el. Így válik a tipikus amerikai filmdráma egyfajta morális javítóintézeté.²²

Az ipari termeléshez igazított világ jelenbe dermedtségének szüntelen tatarozása a lehető legprofesszionálisabb eszközökkel: ez a kultúripar lényege. „A technológiai világ képze egy olyan történetetlen szemponttal bír, mely lehetővé teszi számára, hogy az öröklét mitikus délibábjaként szolgáljon. A tervszerű termelés látszólag megtisztítja az élet menetét mindentől, ami nem ellenőrizhető, előre meg nem jósolható, kiszámíthatatlan, vagyis megfosztja mindattól, ami valóban újdonság, ami nélkül valójában elképzelhetetlen a történelem; ráadásul a szabványosított tömegtermék formája az időben egymást követő tárgyakat is szinte azonossá teszi”.²³

Adorno 1967-ben megjelentetett, A kultúripar felülvizsgálata című tanulmányában sem lát okot arra, hogy enyhítsen e kritikus hangon, úgy véli, hogy évtizedekkel korábbi megállapításai helytállóak a jelenben is. Ebben az írásában magyarázza meg a kultúripar kifejezés születését, eredetileg ugyanis a jelenséget Horkheimerrel tömegkultúrának nevezték, de rövid idő múlva már érezték, hogy ez nem fedti minden tekintetben a valóságot. Az elnevezésből ugyanis úgy tűnhetett, hogy ez a kultúra a tömeg felől érkezik, a tömeg spontán kreálmányaként. Az iparszerűen előállított kulturális termékek érzékeltetésével ezért ennek éppen az ellentétét igyekeztek kifejezni, azt a tényt világítva meg, hogy mindezt felülről erőltetik a fogyasztókra, egy jól megtervezett rendszer révén, mely integrálja, egybe gyúrja a tömegeket. A kultúripar által uralt évtizedek eredménye egy jóformán bírálhatatlan, demokratikus termékrengeteg, mely bárkihez eljuttat szinte bármit: aki nem sajnálja a fáradságot, a ponyvaregények, horoszkópok, egymásra megtévesztésig hasonló filmek és slágerek ezrei között kotorászva rálelhet igazán értékes dolgokra is.²⁴

Ahogy azt a frankfurti iskola másik nagy teoretikusa, Herbert Marcuse megállapítja: felvilágosult ember addig kombinált, tervezett, alkotott, hogy évszázadok alatt, a tudományos-technológiai vívmányok, racionális életvezetési elvek megalkotása közben elveszítette

22 Uo. 123.

23 Theodor Adorno: Perennial Fashion – Jazz. In Theodor Adorno: Prisms. MIT Press, 1997, 125.

24 Theodor Adorno: The Culture Industry Reconsidered. In Theodor Adorno: The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture. Routledge, 1991, 98.

önmagát, és visszavedlett valamiféle nyájjá, vezetett tömeggé. E nyáj felett a piac egyéni érdekek fölé emelt önérdeke az úr, és „a gépesített tömegtermelés mindenüvé betüremkedik, ahol az egyéniség megvethetné a lábát”.²⁵

Ebből a helyzetből Martin Heidegger szavaival élve „már csak egy Isten menthet meg bennünket”, mert : „Minden működik. Pontosan ez az, ami olyan szörnyű, hogy minden működik, és hogy e működés még több működésbe hajt minket, és hogy a technológia kitépi az embereket a földből, gyökértelessé téve őket.”²⁶

Az élet e kritikai észrevételek szerint nyugaton lassanként újraértelmeződött, az emberi lét középpontjában az ipari kapitalizmus legfőbb mozzanata és alkotóeleme, a bérmunka áll.²⁷ Nem az évszakok vagy a természet, hanem a tudományos szintig feldolgozott, kimunkált termelés határozza meg az élet menetét. Az idő pénz, a pénz csereértéke pedig a munkaidő, ha kell több műszakban is. Az óraműként, munkaeszközként működő ember, avagy ember-szerszám kulturális igényei pedig még demokratikus viszonyok között is eltorzulnak. A kapitalizmus ugyanakkor nem diktatórikus kényszer eredménye, hanem folyamatos társadalmi változásoké, így egyfajta szerves képződménynek tekinthető, melyből a kulturális vadhajtások – avagy a hosszú évtizedek óta normalitásként definiált hozzáállás – felszámolása, ha van rá lehetőség egyáltalán, szintén csak fokozatosan képzelhető el.

25 Herbert Marcuse: Some Social Implications of Modern Technology. In *Technology, War, and Fascism*. Collected papers of Herbert Marcuse I. Edited by Douglas Kellner. Routledge, 1998, 61.

26 Only a God Can Save Us: Der Spiegel's Interview. In Manfred Stassen (ed): *Martin Heidegger: Philosophical and Political Writings*. Continuum Publishing Group, New York-London, 2003,37.

27 Nicolas Ridout: *Passionate Amateurs – Theater, Communism and Love*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2016, 7.

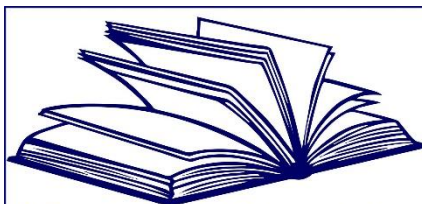
IRODALOM:

- Theodor Adorno: How to Look at Television. In Theodor Adorno: The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture. Routledge, 1991.
- Theodor Adorno: Perennial Fashion – Jazz. In Theodor Adorno: Prisms. MIT Press, 1997.
- Theodor Adorno: The Culture Industry Reconsidered. In Theodor Adorno: The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture. Routledge, 1991.
- Walter Benjamin: The Storyteller. In Walter Benjamin: Illuminations. Schocken Books, New York, 2007.
- Walter Benjamin: The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility (second version). In The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media. Harward University Press, 2008.
- Walter Benjamin: Reflections on Radio. In The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media. Harward University Press, 2008.
- Walter Benjamin: On the Minute. In The Work of Art in the Age Of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media. Harward University Press, 2008.
- Max Horkheimer – Theodor Adorno: Dialectic of Enlightenment. Stansford University Press, 2002.
- Aldous Huxley: Popular Music. In Rotunda – A Selection from the Works of Aldous Huxley, Chatto & Windus, London, 1932.
- Arthur Koestler: Life in 1980 – The Rule of Mediocracy. In The Heel of Achilles, Essays 1968-1973, Random House, New York, 1974.
- Esther Leslie: Walter Benjamin: Traces of Craft. Journal of Design History, 11/1, 1998.
- Herbert Marcuse: Some Social Implications of Modern Technology. In Technology, War, and Fascism. Collected papers of Herbert Marcuse I. Edited by Douglas Kellner. Routledge, 1998.
- Max Nordau: Degeneration. D. Appleton and Company, New York, 1895.
- George Orwell: Pleasure Spots. In In Front Of Your Nose. The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell 1945-1950. Vol. 4. ed. Sonia Orwell and Ian Agnus, Secker and Wartburg, London, 1968.

- Nicolas Ridout: *Passionate Amateurs – Theater, Communism and Love*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2016.
- *Only a God Can Save Us: Der Spiegel's Interview*. In Manfred Stassen (ed): *Martin Heidegger: Philosophical and Political Writings*. Continuum Publishing Group, New York-London, 2003.

Summary

Dr. Zoltán Kádár, a philosopher and sociologist, writes about the basic problem of modern and postmodern democratic frameworks that mediocrity is sufficiently and continuously served at all levels. We can read a cultural critique of the 20th century, especially the role of motion picture and radio.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Ortutay Gyula, a néprajzkutató

Dr. Mód László*

* néprajzkutató, az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékének adjunktusa, a Koszta József Múzeum munkatársa

Rezümé

A tanulmány Ortutay Gyula munkásságának legfontosabb sajátosságait próbálja összegezni a témában 1978 óta napvilágot látott emlékező írások, tanulmányok és monografikus igényű feldolgozások segítségével, miközben felvillantja politikai pályafutásának legfőbb vonásait is. Az egész életmű megítélése szempontjából kulcsfontosságú momentumnak tekinthető a 2009-2010-ben három kötetben közreadott Napló, a benne foglaltak értelmezése és az életművel történő összevetése azonban még várat magára.

Tíz esztendő telt el azóta, hogy a 20. századi magyar néprajztudomány egyik meghatározó alakjának a munkásságával és annak értékelésével kapcsolatos kérdések ismételten a figyelem középpontjába kerültek. Ennek háttérében egyfelől Ortutay Gyula születésének 100. évfordulója, másfelől naplójának kiadása húzódott meg.¹ Az 1967 és az 1977 közötti időszakot áttekintő harmadik, egyben utolsó kötet 2010-ben látott napvilágot akkor, amikor a jeles folklorista alakját emléküléseken néprajzosok és más tudományszakok képviselői idézték meg. A megemlékezések, elsősorban a fővárosi események felszínre hozták azokat az ellentmondásokat is, amelyek Ortutay munkássága, tevékenysége kapcsán gyakran megfogalmazódnak, s amelyek gyakorta szétválasztják egymástól a politikus és a tudós alakját.

1 Ortutay Gyula: Napló 1-3. Pécs: Alexandra Kiadó, 2009-2010.

Az életmű egészének vagy egy-egy szakaszának értékelésére 1978-ban bekövetkezett halála után sokan vállalkoztak. Pályatársai, tanítványai eleinte munkásságának egy-egy részterületét (folklorisztika, tudományszervezés, társadalomnéprajz stb.) vették górcső alá.² 1986-ban a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat születésének 75. évfordulója alkalmából önálló kiadványt jelentetett meg, amelyben a szerzők jóvoltából a tudós, a nevelő, a tudományszervező és a politikus Ortutay alakja tűnik fel.³ A kötet az 1985. június 15-én Budapesten az MTA Zenetudományi Intézetében tartott emlékülés anyagát tartalmazza. 1991-ben „A múlt magyar tudósai” sorozatban az Akadémiai Kiadónál látott napvilágot Paládi-Kovács Attila kismonográfiája, melyben az életmű egyes állomásait pontról pontra haladva követi nyomon.⁴ Kósa László a magyar néprajztudomány történetéről összeállított munkájában több alkalommal érinti Ortutay munkásságát, akinek nemcsak a tudományos teljesítményét, hanem politikai tevékenységét is értékeli.⁵ Különösen a napló megjelenése ösztönzött többeket, szakmabelieket és nem szakmabelieket arra, hogy a könyvrecenzió nyújtotta lehetőségeket kihasználva Ortutay munkásságával kapcsolatban kritikai észrevételeket fogalmazzanak meg és vessenek papírra. Jelen tanulmány szerzője életművének csupán egy szűk szeletével, a magántanári képesítés illetve a nyilvános rendkívüli tanári cím elnyerésének körülményeivel foglalkozott, amihez támpontot a Ferenc József illetve a Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának iratai szolgáltattak.⁶

De ki is volt ez a politikai és a tudományos pályán elképzelhetetlen magasságokba emelkedő személyiség, akivel kapcsolatban ennyire ellentmondásos nézetek láttak napvilágot?

1910. március 24-én született Szabadkán, családja azonban hamarosan Szegedre költözött, ahol édesapja, Ortutay István (1881-1918) a Szegedi Napló munkatársaként tevékenykedett. Ortutay számára tehát nem Szabadka, hanem Szeged jelentette azt a szellemi közeget, ahol az első impulzusok érték. Apja halálát követően Móra Ferenc erejéhez mérten támogatta a családot, neki köszönhetően azt, hogy 1927-ig a Dugonics téren a Szegedi Napló székházában lakhattak. Gyakran bejárógatott hozzájuk Tömörkény István is, de gyermekként alkalmá nyílt arra is, hogy megismerkedjen Juhász Gyulával. Ortutay Gyula 1920-ban bekerült

2 Balassa 1980, 541–557.; Dömötör 1980, 552–557.; Katona 1980, 503–509.; Kríza 1980, 510–520.; Kovács 1980, 521–531.; Voigt 1980, 532–540.

3 Máténé Szabó Mária Zsuzsa (szerk.): Ortutay Gyula 75. születésnapjára. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1986.

4 Paládi-Kovács 1991.

5 Kósa 2001, 97-98., 106-107., 109-111.

6 Mód 2010, 25-27.

az ekkor fennállásának kétszázadik évfordulóját ünneplő piarista gimnáziumba, ahol egész életét meghatározó élményekre tett szert. Tehetsége hetedikes-nyolcadikos gimnazista korától kezdett igazán megmutatkozni. Nemcsak az önképző kör tevékenységében játszott aktív szerepet, hanem a pályamunkák összeállításában is kitűnt társai közül.⁷

Nehéz anyagi helyzete ellenére 1929 szeptemberében sikerült bejutnia magyar-latin szakra a szegedi egyetemre abban az évben, amikor az országban elsőként az oktatási intézményben néprajzi tanszék kezdte meg a működését.⁸ Egyetemi tanulmányai során Marót Károly, Sík Sándor és Solymossy Sándor gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akiken kívül szívesen emlékezett vissza Mészöly Gedeonra, Imre Sándorra, Várkonyi Hildebrandra, Huszti Józsefre és Förster Aurélna is. Első éves korában szoros kapcsolatba került Buday Györggyel és Tolnai Gáborral, 1930 őszétől pedig Radnóti Miklóssal és Baróti Dezsővel. Szellemi formálódásában az említetteken kívül Reitzer Béla, Erdei Ferenc ifj. és id. Bibó István töltött be fontos szerepet. Csatlakozott az ún. agrársettlemment-mozgalom, amit Buday György hívott életre 1928 tavaszán a Bethlen Gábor Körön belül. Néhány esztendő múlva ebből a közösségből nőtt ki a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, melynek megalakításában és működésében Ortutay aktív szerepet játszott.⁹ A népi kultúra alkotólag hatott művészeti tevékenységükre, a néprajzi kutatásokban Ortutay Gyula munkássága számított a legjelentősebbnek. A kollégium kezdettől felvállalta a népköltészet gyűjtésének és terjesztésének programját, kiadványukban, a Szegedi Kis Kalendáriumban rendszeresen közöltek népdalokat is. Első néprajzi adatközlése 1930-ban az Ethnographia hasábjain látott napvilágot, szabolcsi gyűjtéseit több kötetben (Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény ill. Nyíri és rétközi parasztmesék) 1933-tól a kollégium adta ki. Ortutay figyelme az 1930-as évektől fordult fokozatosan a folklorisztika irányában. A mesekutatás volt az a terület, ahol marandandót alkotott, mivel bemutatta azt, hogy mesemondó és a mese hogyan él társadalmi környezetében. Azt tartotta, hogy a néprajzi jelenségek, népköltési alkotások vizsgálata csak a megfelelő társadalmi háttérrel együtt lehet eredményes.¹⁰

Doktori értékezését Tömörkény Istvánról készítette, ami Péter László megítélése szerint máig az egyik legalaposabb elemzése az életműnek.¹¹ Doktorrá avatását követően Szegeden

7 Péter 2010, 7-8.; Paládi-Kovács 2018, 96-98.

8 A néprajzi tanszék megalakulásának körülményeiről lásd részletesen: Barna Gábor-Juhász Antal-Pusztai Bertalan (szerk.): A néprajz szegedi műhelye. Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2004.

9 A témáról lásd részletesen: Lengyel 2010, 14-16.

10 Küllös 2010, 12.

11 Péter 2010, 10.

nem jutott álláshoz, ezért felköltözött Budapestre, ahol 1935-től a Magyarságtudomány című folyóiratot kezdte szerkeszteni amellelt, hogy a Rádióban biztos álláshoz jutott. Az új munkahelyén felismerte a lehetőséget, hogy a modern technikai eszközökkel rögzíteni lehetne a népi kultúra bizonyos jelenségeit, népdalokat, népmeséket és a hangszeres népzeneit. Szervezői képességét bizonyítja, hogy az ügynek olyan kiválóságokat sikerült megnyernie, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán vagy Lajtha László.¹² Kezdeményezésének köszönhetően a Pátia cég támogatásával 1939-ig mintegy 200 darab hanglemez készült el, amelyeknek a néprajzi és dialektológiai jelentősége a mai nap is felbecsülhetetlen. A Rádióban eltöltött időszakban fontosnak ítélte a magas színvonalú tudománynépszerűsítést, első rádióelőadásaiból született meg 1940-ben, majd 1942-ben a Kis magyar néprajz című kiadvány. Annak ellenére, hogy nem tartozott a néprajz intézményrendszeréhez, megtervezte és elindította az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény könyvsorozatot, melynek első kötetében Fedics Mihálynak, bátorligeti adatközlőjének a meséit tette közzé.¹³

Sík Sándor ösztönzésére nyújtotta be kérelmét magántanári habilitációra a szegedi egyetemre, amelyet 1940. május 3-án nyert el azt követően, hogy március 13-án „Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés” címmel nagyszámú érdeklődő jelenlétében megtartotta próbaelőadását.¹⁴ Ortutay mint az oktatási intézmény magántanára az 1941/42-es tanévben illetve az 1944/43-as tanév első felében elsősorban népköltészeti tárgykörben órákat is tartott. A Tápé-szeminárium munkájából nőtt ki később Katona Imre folklorista mesegyűjtő tevékenysége.¹⁵ A magántanári képesítés megszerzése ellenére az 1940-es években kudarcok is érték, hiszen sikertelenül pályázott a kolozsvári illetve a budapesti egyetemre.

1937-től tartott fenn kapcsolatokat az ebben az időszakban még illegálisan működő Kommunisták Magyarországi Pártjával, majd 1942-től csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz, ahol a politikai szervezet baloldali értelmiségi tagjait tömörítő polgári tagozat egyik vezetője lett. A német megszállás után lemondott a Magyar Rádiónál betöltött állásáról, a Grill könyvesboltban helyezkedett el. Bajcsy-Zsilinszky Endre kérésére 1944 őszén szerepet vállalt az ifjúsági ellenállás szervezésében, részt vett a Görgey-zászlóalj megalakításában. Ortutay a háború utolsó szakaszában felvette a kapcsolatot az Ideiglenes Nemzeti Kormányval, 1945 januárjától a Magyar Központi Híradó Rt. elnöki tisztségét látta el, azaz ő lett a Magyar

12 Küllös 2010, 11.

13 Paládi-Kovács 2018, 106.

14 Mód 2010, 25-27.

15 Péter 2010, 10.

Rádió, a Magyar Filmhíradó és a Magyar Távírási Híradó vezetője. 1947 márciusa és 1950 februárja között előbb a kisgazda, majd a kommunista többségű kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.¹⁶ Miklós Péter Ortutay Gyula 1945 és 1949 közötti politikai tevékenységének mérlegét a következőképpen vonta meg a születésének 100. évfordulója alkalmából Szegeden megrendezett emlékülésen: *„Kormánytagként levezényelte az egyházi iskolák államosítását és előkészítette a szerzetesrendek feloszlatását, vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején játszódtott le a Mindszenty bíboros elleni koncepció per. A Független Kisgazdapárt egyik vezetőjeként - kommunista utasításra – tevékeny szerepet vállalt a párt szétbomlásában. Kriptokommunistaként pedig közreműködött Magyarország szovjetizálásában és a Rákosi-diktatúra kiépítésében.”*¹⁷ Kósa László Ortutay pályájának háború utáni felívelését a következőképpen jellemezte: *„Baloldali múltja, jó taktikai érzéke, gyors helyzetfelismerő és szónoki képessége lehetővé tette, hogy néhány esztendő alatt a néprajz vezető tisztségeibe kerüljön, és elfogadtassa magát mintegy három évtizedre a tudomány szak legfőbb képviselőjéül.”*¹⁸ A háború után nemcsak politikai, hanem tudósi pályafutásában is előrelépés következett be, hiszen előbb a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választották meg, majd Viski Károly 1945. szeptember 5-én bekövetkezett halálát követően 1946-ban professzori álláshoz jutott a pesti egyetemen. Az 1950-es évek nemcsak a politikai mellőzöttséget, hanem a tudományos kutatáshoz és az egyetemi katedrához való visszatérést is jelentette Ortutay számára. Ekkor jutott ideje arra, hogy Kálmány Lajos hagyatékából két kötetet, a Történeti énekek és katonadalokat illetve az Alföldi népballadákat kiadja. Folytatta az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztését is, melyben sorra láttak napvilágot tanítványainak a gyűjtései.¹⁹ 1950 és 1952 között a Múzeumok Országos Központjának vezetőjeként a múzeumügyet és a műemlékvédelmet irányította.

Több mint fél évtizedes mellőzöttség után a kádári konszolidációt támogatva 1957-ben kapcsolódott be ismét a politikai életbe. 1957. október 22-én az újjászervezett Hazafias Népfront főtitkárává választották, mely tisztséget majd hét évig, 1964. március 20-ig töltötte be. 1964-től haláláig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának alelnöke. 1958. november 26-án lett az Elnöki Tanács tagja. Tíz nappal korábban ismét országgyűlési képviselővé választották, 1970 és 1978 között a parlament kulturális bizottságának az elnöke volt. 1957 és

16 Miniszteri tevékenységéről lásd: Vajda 2010, 36-38.

17 Miklós 2010, 41.

18 Kósa 2001, 110.

19 Paládi-Kovács 2018, 115.

1963 között az ELTE rektoraként tevékenykedett, majd 1964-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Tanács elnökévé választották. Ezt a tisztséget haláláig betöltötte.²⁰ 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, székfoglalójában a színhagyományozás törvényszerűségeit vette górcső alá. 1967-ben az MTA Nyelv- és Irodalomtudományos Osztályának vezetője, egyben a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének tagja lett. Közéleti feladatainak ellátása mellett a Magyar Néprajzi Társaság ügyeiről sem feledkezett meg, melynek egy rövidebb időszakot eltekintve 1945-től az elnöki tisztségét is betöltötte. 1949 és 1956 között főszerkesztője volt az Ethnographiának, 1950-től 1978-ig ő vezette az Acta Ethnographica szerkesztőbizottságát. Külföldi útjai során azt tapasztalta, hogy a tudományos életben a kutatóintézetek egyre hangsúlyosabb szerepet kezdenek betölteni, ezért az 1960-as évek elején egy hazai intézet felállítására tett javaslatot. Az önálló intézet, azaz az MTA Néprajzi Kutató Csoportja 1967. január elsejétől kezdte el működését, melynek Ortutay haláláig, 1978-ig volt az igazgatója. Minden követ megmozgatott az intézet fejlesztéséért, nemcsak a működési feltételeket teremtette meg, hanem tudományos programot is kidolgozott. Magára vállalta többek között a néprajzi lexikon szerkesztését, de csak az első kötet megjelenését érthette meg.²¹ A magyar néprajztudomány képviselőjében számos nemzetközi tudományos tisztséget viselt, több külföldi akadémia rendes, illetve tiszteletbeli tagja volt. Tudományos munkássága elismerésül megkapta a Pitrf-díjat (1962), a Herder-díjat (1972) és az Akadémia Nagydíjat (1978).²²

Paládi-Kovács Attila szerint Ortutay előbb lett falukutató mint folklorista, az 1930-as években egyike volt a népi szociográfia elismert képviselőinek. Kezdetől fogva bírálta a néprajz beszűkült, a szociális problémák iránt érzéketlen szemléletét, s ennek a véleményének több alkalommal hangot is adott. Az 1960-as években sürgette a kollektivizálás miatt gyorsan változó falusi életmód vizsgálatát. Katona Imre az Ortutay-féle tudományos megközelítés egyik legfőbb sajátosságának az „egységben való látásmódot” tekintette vagyis azt, hogy a néprajzi jelenségeket csak és kizárólag a megfelelő társadalmi háttérrel együtt lehetséges vizsgálni. Széleskörű tudományos érdeklődésében a népköltészet foglalta el az első helyet, melynek műfajai közül főként a mese, a ballada és a népdal vizsgálatának szentelte a legtöbb időt. A mesék kutatásában új korszakot nyitott, módszereinek és elméleti elgondolásainak köszönhetően iskolát teremtett. Szemléletét első tanítványai (Banó István, Dégh Linda, Erdész

20 Paládi-Kovács 2018, 117.

21 Paládi-Kovács 2018, 119.

22 http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/ortutay_g.htm

Sándor, Kovács Ágnes) is átvették, akik saját kutatásaikban is alkalmazták mesterük gyűjtési és interpretációs technikáit. Küllős Imola szerint Ortutay Gyula koncepciója a magyar folklorisztika egészére vonatkozóan termékenyítőleg hatott, s számos követőre talált a népzéneszek, néptáncosok és az alkotó népművészek vizsgálatában.²³ Ortutay első jelentős kötetében (Székely népballadák) a műfaj szakavatott kutatójaként jelenik meg, aki széles európai kitekintéssel elemezi a balladaköltés történetét, a műfaj sajátosságait, motívumait illetve a népi epikában elfoglalt helyét.²⁴ Tudományos munkásságában a népi líra kutatása kevésbé tekinthető hangsúlyosnak, de ez nem jelenti azt, hogy a folklorisztika ezen területével ne foglalkozott volna.

Halálát követően munkatársai és tanítványai kísérletet tettek arra, hogy az életmű egy-egy mozzanatának feldolgozásával szempontokat, adalékokat szolgáltatassanak egy tervezett Ortutay-monográfiához, e nagyszabású vállalkozás azonban nem készült el. A Napló három kötetének megjelenése tovább bonyolítja e rendkívül összetett tudósi-politikusi pálya értelmezését, amire megfelelő időbeli távolságból talán a jövő néprajzos generációi fognak vállalkozni. Politikai szerepvállalása, tevékenysége nyilvánvalóan megnehezíti azt, hogy egyértelműen pozitív értékelést adjunk munkásságáról, azonban az vitathatatlan, hogy a néprajztudomány területén maradandót alkotott, látásmódja évtizedeken keresztül meghatározta a közvetlen munkatársak és a tanítványok gondolkodását. Tanulmányunk zárásaként álljanak itt Szilágyi Miklós gondolatai, aki a Napló egyik recenzenseként a következőképpen fogalmazott: „...Ortutay Gyula az volt, aki. Számunkra, etnográfusok-folkloristák számára maga volt – és maradt a napló elolvasása után is – a rejtélyek rejtélye, hiszen politikusként tudós, tudósként politikus volt. És persze gyarló ember is, akinek volt bátorsága bevallani nekünk gyarlóságait. Ne gáncs, inkább elismerés illesse ezért!”²⁵

23 Küllős 2010, 12.

24 Paládi-Kovács 2018, 128.

25 <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2010/XIX.-evf.-2010.-november/Szakmai-es-politikai-folklor>

IRODALOM:

Balassa Iván (1980): Ortutay Gyula tudomány- és múzeumszervező tevékenysége. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 541–557.

Barna Gábor (2010): Három százéves. Emlékkonferencia Ortutay fényében és árnyékában. Szeged. A város folyóirata. június. 6

Dömötör Tekla (1980): Ortutay Gyula nemzetközi tevékenysége. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 552–557.

Katona Imre (1980): A népi líra kutatása Ortutay Gyulánál. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 503–509.

Kríza Ildikó (1980): Az európai népballada kutatója. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 510–520.

Kovács Ágnes (1980): A népmesekutató Ortutay Gyula. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 521–531.

Küllös Imola (2010): Egységben látni. A pályakezdő Ortutay Gyula. Szeged. A város folyóirata. június. 11-13.

Lengyel András (2010): Taszítások és vonzások. Ortutay Gyula és a szegedi fiatalok. Szeged. A város folyóirata. június. 14-16.

Miklós Péter (2010): A „kisgazda” politikus. „Nem vagyunk szerelmesek Ortutayba”. Szeged. A város folyóirata. június. 39-41.

Mód László (2010): Katedrúra készülődőn. Habilitáció és egyetemi magántanár. Szeged. A város folyóirata. június. 25-27.

Paládi-Kovács Attila (1991): Ortutay Gyula. A múlt magyar tudósai. Budapest: Akadémiai Kiadó

(2018): Magyar népkutatás a 20. században. Budapest: L'Harmattan Kiadó

Péter László (2010): A pályakezdőről. Szeged. Ortutay szegedi évei. Szeged. A város folyóirata. június. 7-10.

Vajda Tamás (2010): A felsőoktatás átalakítási terve. Ortutay Gyula oktatási minisztersége. Szeged. A város folyóirata. június. 36-38.

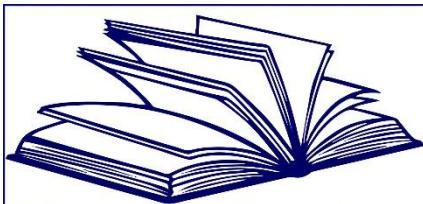
Voigt Vilmos (1980): A színhagyományozódás törvényszerűségei Ortutay Gyula műveiben. Ethnographia 91. évf. 3-4. sz. 532–540.

Summary

László Mód

Gyula Ortutay, the Ethnographer

The article tries to summarize the most important features of Gyula Ortutay's scientific and political activity with the assistance of articles, monographs published after 1978. In the 20th century he was one of the most important person in Hungarian Ethnography. His diary which was published in 2009 and 2010 is crucial from the perspect of the whole career. The comparsion of his personal memories with his political and scientific activity will be the task of the future.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Őze Lajos élete és szentesi kötődése¹

Szabó Dániel*

* történész, régésztechnikus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Rezümé

Tanulmányomban Őze Lajos életéről, munkásságáról, nehéz gyermekkoráról, iskolás éveiről írok. Bemutatom tanárnőjét, aki korán felismerte színészi tehetségét és segítette pályája elindulásában. Színészi tanulóévei során meghatározó mentorait, akiktől a szakma minden apró mozzanatát megtanulta. Karrierjét vidéken kezdte, ahol több színdarabban is ki tudta magát próbálni. Gazdag munkássága miatt csak főbb színházi szerepeit és filmes karrierje fontosabb állomásait mutatom be. Pályája során megközelítőleg száz színházi előadásban játszott, és legalább ugyanennyi filmben szerepelt. Megtörte a betegség és fiatalon hunyt el, mégis kész életművet hagyott maga után, mely máig hat színházművészetünkre.

Gyermekkora és iskolái

Őze Lajos 1935. április 27-én született Szentes egyik szegény városszéli parasztházában. Apja Őze Lajos, anyja Szabó Erzsébet Karolina volt.² Szentes város, Csongrád megye északi részén található. Fontos folyói a Tisza és a Körösből eredő Kurca, mely kettévágja a települést. Első okleveles említésére 1332-ben Scenthus (Szentüs) formában került sor. Szentes 1836-ig földesúri joghatóság alatt álló mezőváros volt, majd 1848-ban elnyerte a rendezett tanácsú város státust. Csongrád vármegye központja volt 1883–1950-ig.³

1 A publikációt lektorálta: Dr. Gajdó Tamás, színháztörténész, az OSZMI tudományos kutatója.

2 „Alkalmi munkás volt az apám. Mindenhez értett. Dobálta a világ ide-oda. Hentesként kezdte, s uránbányászként fejezte be az életét. Anyám szakácsnő volt az állami gazdaságban, majd házi gyermeknevelő, háztartásbeli – szóval minden a világon.” Valachi (1993), 9–10.

3 Labádi (2000), 99–199.

Öze Lajos a Horthy korszak idején született. A városban a meghatározó iparág még ekkor is a mezőgazdaság volt, de a modern technológia⁴ Szentesen is átalakította a mindennapi életet a két világháború közötti időszakban.⁵ A közegészségügy javulása⁶ ellenére a családot súlyos tragédiák érték. *„Eredetileg négyen voltunk testvérek. De vert minket a sors: egy gyógyíthatatlannak tűnő, megállíthatatlan bélhurut elpusztította három hónapos korában két testvéremet. Egy húgom maradt életben.”*⁷ Öze Lajos is megbetegedett csecsemőkorában; élet és halál között lebegett, de sikerült kigyógyulnia súlyos betegségéből.⁸

Gyermekkoráról keveset tudunk, az biztos, hogy nem volt egyszerű és felhőtlen. A szülők gyakori veszekedése és az állandó anyagi gondok miatt gyakran került nevelőszülőkhöz. Erre így emlékezett vissza: *„Egy bizonyos családi vita során megszakadt az úgynevezett életközösség apámmal, és én egy nevelőanyához kerültem, aki apámat is nevelte. Állítólag nem voltam hajlandó az éjjeli edényre ráülni, ezért a nevelőanyám verte a hátamat. Akkor kezdődött nálam, sokkos idegalapon, a dadogás.”*⁹ Ez kihatással volt fejlődésére, mivel a többi gyerek gyakran csúfolta és kiközösítették a játékokból, ezért barátok nélkül nőtt fel. *„Azt hiszem, ha rokkantnak születek, akkor sem gúnyolnak ennyit úgynevezett embertársaim, mint így, hogy dadogtam. A vakot ugyanis átvezetik az utcán, a bénán is segítenek, de a dadogóst mindenki csak kiröhögi. Nahát, én ezt fogtam ki. Sem játszótársaim, sem barátaim nem voltak...”*¹⁰ A nehézségek ellenére a jó dolgokra később szívesen emlékezett. Ezek az emlékek a szülői házhoz kötődtek, mely az Árpád utca 56. szám alatt állt. *„Középütt a konyha, kétoldalt a két tisztaszoba, alul alsó épületek, disznóólak és Szentés városának a legkülsőbb utcái, ahonnét át lehetett látni Szegvárra, a bánomhádi temetőre, ahol fekszik az apám, nagymamám, nagyapám. Amerre a szem ellátott, mindenféle kukoricaföldek és búzatáblák voltak... Szerettem kiállni a kapuba, mert onnan messzire ellátam. Ez a messziség nekem a végtelen távoli világot jelentette. Az embert*

4 A film népszerű szórakoztatóipari ágazattá vált. 1920-ban 347, 1929-ben 496 s 1935-ben már 599 mozi működött országszerte. Szentesen 1912-ben nyitotta meg kapuját az első filmszínház. A másik fontos újítás a rádió volt. A rendszeres rádióadások 1925. december 1-én indultak meg. Ekkor 16 ezer készülék volt országszerte, míg 10 évvel később, már 340 ezer. Romsics (2017), 414. A közlekedésben még ekkor is fontos volt a vasút. Szentés is rendelkezett vasútállomással, már 1887 óta. Azonban az új motorizált járművek is egyre nagyobb teret hódítottak. Személyautók száma 1938-ra 19 ezerre nőtt. Romsics (2017), 408. Lásd képek 2. kép.

5 Az országban a mezőgazdaság aránya az 1913-as 44%-ról, az 1930-as évek végére 30%-ra csökkent a nemzeti jövedelmen belül. Romsics (2017), 408. Lásd képek 1. kép.

6A Horthy korszakban a század elejéhez viszonyítva a közegészségügy nagy fejlődésen ment keresztül.

Visszaszorult a háború előtt népbetegségnek számító tüdőbaj és a csecsemőhalandóság is jelentősen mérséklődött. A várható élettartam 1941-re 57 évre emelkedett az I. világháború előtti 37–38 évről. Romsics (2017), 411–412.

7 Valachi (1993), 10.

8 Valachi (1993), 10.

9 Valachi (1993), 13.

10 Valachi (1993), 13.

látásra nem nevelik. Beleszületik a helybe, s lát ameddig lát. Sikon, itt az Alföldön messze lát, néha túlságosan is messze...”¹¹

Gyerekként szeretett moziba járni és filmeket nézni. A jegyvásárlást a következőképpen oldotta meg: *„Nálunk otthon mindig volt tyúk, ezek gyakran félrehozták, és ez volt a szerencsém: így el tudtam lopni néhány tojást. Tudtam ugyanis, hogy a mozivásárlótól körülbelül három méterre lévő hely csak két tojásba kerül. Ezt a kettőt elcsórtam – ez otthon nem nagyon tűnt fel –, és elmentem a moziba. A filmeket nagyon-nagyon szerettem.”¹²*

A II. világháború idején a mind nehezebbé váló napi megélhetés előteremtése miatt a fiatal Őze is besegített az otthoni munkákba. Rendszeresen elkísérte nagymamáját a piacra. Ekkor ő tolt ki a talicskát, majd délben, iskola végeztével együtt indultak haza. Apja katonai szolgálata miatt az ő munkája egyre fontosabb volt az anyagi nehézségekkel küszködő családnak. Szóttek és kötöttek otthon, amiből nehezen, de meg tudtak élni.¹³ Dadogása az iskolás korában is megmaradt. Hiába vitték orvoshoz – nem tudtak segíteni problémáján. Emiatt a könyvek felé fordult, és amikor csak tehetett olvasott. Ez is sokat segített neki a dadogás leküzdésében. *„Otthon volt egy kis zuglim, ahol jól meg tudtam lenni egymagam, nem volt zaj, nem volt baj, semmi és senki nem zavart. Ott elbújtam. Míg a többiek kint fogócskáztak, nekem nem maradt más, mint a könyv, az újság, minden, ami betű volt. Elkezdtem olvasni szép lassan, halkán, szinte magamban – és ekkor a görcs lassan felengedett bennem. Feloldódtam. Olvastam a Verne-összest, Jack Londont, no és a Viharsarok című újságot.”¹⁴*

Őze Lajos első iskolája Szentesen a Petőfi utcai polgáriban¹⁵ volt, melyet jeles eredménnyel végzett el. Ezt követően – tanárai javaslatára – 1949-ben a Horváth Mihály Gimnáziumban szeretett volna továbbtanulni, de elkésett a jelentkezés beadásával, ezért a mezőgazdasági gimnáziumban¹⁶ folytatta tanulmányait.¹⁷ Ez meghatározó döntés volt további életére nézve. Az iskolában a magyar–történelem szakos tanárnője dr. Sári Ilona¹⁸ látta meg

11 Valachi (1993), 14–15.

12 Valachi (1993), 15.

13 *„Apám után ugyanis kaptunk a városházától valamifajta kegydíjszerű juttatást, de hát az árak akkor is csak emelkedtek, s bizony voltak napok, amikor az epret kellett lerázni a fáról... Szóval a gyermekkor – ahogy így felnőttfejjel visszaemlékszem – rettenetes volt. És mégis, valahogy azóta is innen merítek, mert ezek az évek valami megmagyarázhatatlan dolgot hoztak ki belőlem.”* Valachi (1993), 17.

14 Valachi (1993), 20

15 Az intézmény a háborút követően átalakult általános iskolává.

16 Ma Bartha János Kertészeti Szakgimnázium, Szakközépiskola.

17 Ahogy azt az 1983-ban Molnár Gál Péternek adott interjújában megemlítette történelem szakos tanár szeretett volna lenni, mivel nagyon érdekelték a II. világháborús német vezérkarral kapcsolatos kérdések.

18 Dr. Sári Ilona a szegedi egyetemen Sík Sándor tanítványként végzett magyar–történelem szakos tanárnőként. A technikumban és azon kívül is nagy szakmai odaadással látta el munkáját. A kollégistáknak irodalmi színpadot hozott létre és egy-egy színdarab részletet is megtanított nekik. Valachi. (1993), 26.

benne a tehetséget. Tanárnője így emlékezett rá: „Minden vonzotta, ami az irodalommal volt kapcsolatos. Szívesen szerepelt, bolondozott, ilyenkor oldott volt. De amint személyére irányult az érdeklődés, azonnal bezárkózott. Rendkívül gátlásos volt.”¹⁹ Ekkoriban hangos olvasással, valamint a versek és rímek gyakorlásával, sikerült teljesen leküzdenie dadogását. Kezdetben még nehéz volt őt rávenni, hogy iskolai ünnepeken szavaljon, de fokozatosan sikerült legyőznie gátlásait.²⁰ Előző iskolájával ellentétben itt már jól érezte magát. Az ifjú Őzét határozott egyéniségű embernek írták le osztálytársai, ő azonban tudott nagyon zárkózott is lenni.²¹ A nyári szünetekben a tangazdaságban dolgozott. Kocsisnak állt, ennivalót vitt a helyi gazdaságok dolgozóinak és így keresett némi költőpénzt.²² Annak ellenére, hogy szentesi volt az iskola kollégiumában ingyen lakhatott, ruháit azonban saját magának kellett megvásárolnia. Édesapjától 16 éves kora után nem kapott anyagi támogatást.²³ A tanárnője szervezésében tett szegedi színházlátogatás keltette fel érdeklődését a színészi pálya iránt. Erre az eseményre így emlékezett vissza dr. Sári Ilona: „Elhatároztam, hogy az egész évfolyamot – az A és B osztályt is – elviszem Szegedre. Már nem emlékszem, melyik darabot láttuk, de arra igen, hogy Lajos lázban égett: milyen is az a színház... A gyerekekre olyan mély benyomást tett az előadás, hogy magam is meglepődtem. Másnap Lajos félrevont, és megkérdezte: „Tanárnő, kérem, mit gondol, tudnék én valaha úgy játszani, mint ezek a szegedi színészek?” Meglepődtem: „Maga ilyesmin gondolkodik? Színész szeretne lenni?” Akkor már visszakozott: „Nem, nem!” – és nem beszélt erről egy darabig.” A színészi karrier melletti végső elhatározásában nagy szerepe volt magyartanárnőjének, akihez a fiatal Őze sokszor fordult tanácsért.²⁴ Időközben elkezdett bátortalanul udvarolni évfolyamtársának Szabó Magdának. „Elhatároztam, hogy elmegyünk moziba: volt hetven fillérem. A film alatt végig arra készültem, hogy megmondom, megmondom, megmondom neki: „Magda, szeretlek!” Izzadtam, kivert a víz, de képtelen voltam kinyögni a vallomást.” Magda lett az első felesége.²⁵

Színházi karrierje kezdetén

19 Dr. Sári Ilona Őze Lajosról: Valachi (1993), 27.

20 Valachi (1993), 27–28.

21 Valachi (1993), 28.

22 Egyszer egy fiatal szülés előtt álló lányt kellett a kórházba vinnie egyik ismerősével, aki út közben megszülte gyermekét. Valachi (1993), 30.

23 Az iskola igazgatója által Őze Lajosról készült feljegyzés 1952-ben leírja mennyire szegény körülmények között nőtt fel. Valachi (1993), 39.

24 Valachi (1993), 32.

25 Ekkor évfolyamtársának udvarolt bátortalanul. „Valachi (1993), 34.

Magyartanárnöje biztatására 1952-ben elutazott Szolnokra a Színművészeti Főiskola kihelyezett felvételi vizsgájára. Simon Zsuzsa,²⁶ az intézmény főigazgatója vezette a meghallgatást. Az ifjú Őze először *A walesi bárdokat*, majd Móricz Zsigmond *Sári bíró* című színművéből adott elő egy részletet. A felvételi sikeres volt. Erre így emlékezett: „*Forróság öntötte el a mellem. Olyasmit éreztem, mint akkor, amikor szerelmes voltam: ha most még valami, történik, megszakad a szívem. Biológiai értelemben.*”²⁷

Az elkövetkezendő évek nagy változást hoztak számára. A budapesti évek alatt alkalmazkodnia kellett a nagyvárosi nyüzsgéshez.²⁸ Ezek az években a politikai helyzet sokat változott. A Rákosi-korszak a fiatal Őze Lajos életére is rányomta a bélyegét. Az osztálytársak főként a politikai témákban egyáltalán nem nyilvánultak meg, mivel úgy gondolták, hogy besúgók vannak közöttük. A főiskolán a hallgatók között egy alkalommal ártatlan szakmai vita alakult ki arról, hogy egy szovjet vagy egy olasz rendező lehet-e a jobb?²⁹ Ezt fegyelmi tárgyalás követte, azokat a diákokat, akik az olasz rendezőt preferálták eltanácsolták az intézményből. Őze Lajos ekkoriban politikai kérdésekben nem nyilvánult meg, ennek ellenére 1952. december 1-én készült egy dokumentum, melyet a főiskola személyügyi előadó-helyettese írt róla: „*Nagyon nehéz anyagi körülmények között élő fiú. 3 tagú családjáról neki kellene gondoskodnia. Ez sokszor hátráltatja munkájában. Becsületes, őszinte. Egy olyan fiúval barátkozott, akit szovjetellenes magatartása miatt a Főiskoláról eltávolítottak. Ő saját állítása szerint nem tudott ezekről a dolgokról, és a fegyelmin sem derült ki ellene semmi. Marxista tudása megfelelő. Osztálytársai szeretik.*”³⁰

Ezekben az években az emberek kényszerűen és félelemből alkalmazkodtak a rendszerhez, ezt bizonyítja egy 1954 körüli szovjet filmküldöttség látogatása a főiskolán. Az

26 Simon Zsuzsa (1910–1996) – színésznő, rendező, színházigazgató. A Belvárosi Színház tagja 1932–1939-ig. 1940–1944 között az Ország Magyar Izraelita Kulturális Egyesületben lépett fel. 1945–1947-ig a nagyvárosi Állami Színház igazgatója. 1949–1951-ben a Belvárosi Színház igazgatója. 1950–56 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatója. 1957–1960 a Petőfi és Jókai Színház igazgatója. 1960–1962 a Fővárosi Operettszínház főrendezője. 1962–1990 között a Thália Színház tagja.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz23/180.html> Letöltés időpontja: 2020.05.26. 09:05

27 Valachi (1993), 36.

28 Molnár Gál Péternek adott 1983-as interjújában mesélt első budapesti élményeiről. Miután megérkezett Budapestre és leszállt a Nyugati pályaudvaron a vonatról elment előtte a 6-os villamos. Nagyon megijedt, mert azt hitte csak ez az egy villamos jár a városban, ami el tudná vinni. Megfordult a fejében, hogy hazamegy, de végül a maradás mellett döntött. Másik élménye, amit ekkor tapasztalt, hogy a nyílt alföldi tér után a nagyváros, a bezártság érzését keltette benne. Molnár Gál Péter (1936–2011) szinkritikus, dramaturg. 1961-ben szerezte diplomáját a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Ezt követően a Petőfi Színház dramaturgja. 1961–1978 között a Népszabadság kulturális rovatvezetője volt. 1978–1980 a Magyar Színházi Intézet tudományos főmunkatársa. 1980–1981 a Pécsi Nemzeti, 1981–1982 a Békés Megyei Jókai, 1982–1983 a veszprémi Petőfi Színház dramaturgja volt. 1983–1989 a Mozgó Képek, 1989-től a Népszabadság főmunkatársa.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/473.html> Letöltés időpontja: 2020.05.26. 09:15

29 Az olasz De Sica és az orosz Pudovkin rendezőkről vitatkoztak maguk között a hallgatók. Valachi (1993). 50.

30 Valachi (1993), 51.

iskola vezetősége azoktól a hallgatóktól, akik részt vettek a találkozón bekérték az előre megfogalmazott írásos hozzászólásaikat, és kérdéseiket, ezek elfogadása után csak így „vitatkozhattak”. A sok negatívum ellenére Őze Lajos jó emlékeket is őrzött a korszakról: *„Kaptam négyszáz forint ösztöndíjat az egyik szobában, és befizettem háromszázkilencvenet a másikban. Maradt tíz forintom. Statisztálni csak a főiskola második évének sikeres elvégzése után lehetett. Mivel élni kellett, elmentünk esti munkára. Vagont hánytunk a Déli pályaudvaron. Amikor a Boráros téri hidat építették, éjszaka rocsóval cementet hordtunk. Ezért a munkáért kilencven forintot kaptunk. Az bizony nagy pénz volt. Reggel hat órakor összefagyva végeztünk. Akkor az éjjel-nappali közértben bevásároltunk. Vettünk májas hurkát meg forró műkakaót. Jól bereggeliztünk, és tízkor mentünk be a főiskolára.”*³¹

Míg az iskolában a tanárai, addig a főiskolán a mesterei határozták meg további életének alakulását. Az elkövetkező években rengeteget tanult és gyakorolt, mivel minden félév végén bizonyítania kellett tudását. Tanáraik nagyon szigorúan, de alaposan felkészítették növendékeiket a színészi pályára. Erre Őze Lajos így emlékezett vissza: *„Kegyetlen korszakban, kegyetlen emberek tanítottak – hála az égnek. Saját érdekünkben voltak kegyetlenek. Gellért Endre vezette a főtanszakot, kiváló pedagógiai érzéssel bánt velünk, de rengeteget jelentett Básti Lajos, Apáthi Imre, Olty Magda jelenléte. Lehotaynak gégerákja volt, de még nagybetegen is pontosan bejárt az órákra. Kegyetlenül tanították azokat, akikből ki akartak valamit csiholni. Megtanultuk tőlük, hogy középszerű életet élni rettenetes. Az halál. Akiben láttak reményt, azzal roppant sokat foglalkoztak...”*³²

Az első év végén tanárai között néhányan még kételkedtek benne, de ahogy előrehaladt ezek a kétségek mindenkiben elmúltak.³³ Az évfolyamtársak zárkózott, de a színpadon megnyíló és sokszor nagyon szórakoztató embernek írták le. Horváth Sándor évfolyamtársa így emlékezett Őzére: *„Én mindig bámultam Lajost a főiskolán. Amint fölment a színpadra, elkezdett belőle bugyborékolni, folyni az élet! Ez a távlati célja, elérhetetlen vágyálma minden színésznek!”*³⁴ Még azok is, akik különösebben nem kedvelték személyiségét, elismerően nyilatkoztak róla: *„Kollégiumi szobatársak voltunk, de soha nem tudtam eligazodni rajta. Nem lehetett eldönteni, mikor mond igazat, és mikor viccel. Minden heccben benne volt, mégis*

31 Valachi (1993), 53.

32 Valachi (1993), 47.

33 Bánki Zsuzsa a másodéves Őzéről: *„Egyik legtehetségesebb növendéke az osztálynak. Szíve, humora, fantáziája van. Kitűnően fejlődik.”* Valachi (1993), 42.

34 Valachi (1993), 43–44.

magányos farkas maradt. Ám amint színpadra lépett, teljesen más emberré változott...” – mesélte Halász László.³⁵

A harmadév végén már egyre több figyelmet kaptak a leendő színészek. Fényképes riport számolt be a hallgatók munkájáról.³⁶ Őze Lajosról is egyre több hír jelent meg. Ekkor tűnt fel egy mellékszerepben az *Egy pikoló világos* című filmben, melyet Máriássy Félix³⁷ rendezett.³⁸ A filmszereplés mellett Őze Lajos a főiskolai vizsgaelőadására is készült. A főszerepet játszotta Horia Lovinescu *A ledöntött fellegvár* című drámájában.³⁹ Erről beszámolt a Színház és Mozi 1955. decemberi száma: „*A darab a szerepek egész sorát kínálja. A legnehezebbi kétségkívül Őze Lajosnak jutott. Ő játszotta Matei-t, a színmű főhősét. Matei egy bojár familia idősebb fia. ... A szinte mindvégig a megszállottság, részegség és idegroham egyre magasabb feszültségeire eljutó színpadi figura hiteles megformálása valóban nehéz feladat lehetett, s a fiatal Őze Lajos derekasan győzte.*”⁴⁰ A tanulmányai végét lezáró vizsgaelőadásai jól sikerültek.⁴¹ A főiskolát jeles eredménnyel végezte el.⁴²

A miskolci színházban

A frissen végzett színésznek Major Tamás⁴³ ösztöndíjat ajánlott fel a Nemzeti Színházban. Őze azonban ragaszkodott ahhoz, hogy vidéken eltölthessen egy évadot, és különböző szerepekben próbálhassa ki magát. Tudta, hogy a Nemzetiben sokkal kevesebb szerepet tudna eljátszani, valamint úgy gondolta még nem áll készen az ország első színházában fellépni.⁴⁴ Választása a Miskolci Nemzeti Színházra esett, melyet ekkor Déryné Színháznak hívtak. Mielőtt elkezdődött volna az 1956–1957-es szezon sok változás történt Őze életében. Szegváron 1956 nyarán elvette a rá hűségesen váró Szabó Magdolnát. Katonai szolgálatát is

35 Valachi (1993), 44.

36 Valachi (1993), 57. Valamint a fotóriportról készült képeket lásd. Képek 3. kép

37 Máriássy Félix (1919–1975) – filmrendező, főiskola tanár. A filmszakmába hűszévesen csöppent bele tanoncként. 1949-től már önállóan rendezett filmeket. 1948-tól a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára. 1956-ban Karlove Vary-i fesztiválon nagydíjat kapott az *Egy pikoló világos* című filmjéért. Ebben az évben Kossuth-díjat is megkapta. 1969-ben érdemes művész címmel díjazták. Tüskés – Máriássy (2019), 163.

38 Ez volt első filmje, melyben Seregély szerepét kapta. Őze Lajos további filmszerepeinek listája ezen a linken keresztül tekinthető meg. <https://www.imdb.com/name/nm0960236/> Letöltés időpontja: 2020.03.30 08:30

39 Valachi (1993),

40 Őze egy bojár fiát játszotta, aki kezdetben tudós szeretett volna lenni, de alkoholistává válik a mű végére. Színház (1955), 19.

41 Ezek Goldoni A legyező, valamint Csiky Gergely A komédiás című művek voltak. Valachi (1993), 58.

42 Valachi (1993), 51. valamint lásd képek 4. kép.

43 Major Tamás (1910–1986) – színész, rendező, színigazgató, színészpedagógus, Kossuth-díjas és kiváló művész. Kenyeres (1994), 581.

44 Valachi (1993), 58.

ekkor töltötte le Kalocsán. A történelem azonban közbeszólt; kitört az 1956-os forradalom. A színházi évad félbeszakadt, Őze Lajos csak 1957-ben mutatkozhatott be Miskolcon.⁴⁵ A forradalom leverését követően, a kádári megtorlás időszakában⁴⁶ a helyi pártvezetés minden ok nélkül törölköztetett egy-egy mű színpadi premierjét. A miskolci társulatba fokozatosan illeszkedett be Őze. Ebben az időszakban drámákban és vígjátékokban is fellépett. A Film, Színház, Muzsika 1958-as lapjain is megjelent. Ekkor *A Fruska* című vígjátékban szerepelt, melyről így írt a lap: „Őze Lajos minden sablont kerülve, szellemesen és egyénien oldja meg a félszeg és mégis magabiztos Tony Anderson figuráját. Egyedül mozgásának biztonságából hiányzik még az a színpadi rutin, amit másfél éves színészi pályafutása alatt még nem szerezhette meg.”⁴⁷

Magánéletében újabb változások következtek be. A nyughatatlan színész és az egyszerű életre vágyó feleség között megromlott a házasság. Őze eközben egyre közelebb került a színházban munkatársnőjéhez, Nyilassy Judit⁴⁸ rendezőhöz, akit 1959 nyarán feleségül vett.⁴⁹

A színházi munkájában mindeközben remekelt.⁵⁰ 1959 februárjában kipróbálhatta magát beugróként is. Egyik közeli barátjának szerepét kellett átvennie, amivel megmentette az előadást.⁵¹ Miután egy évadnál többet töltött Miskolcon, 1959 tavaszán megérlelődött Őze Lajosban a váltás igénye, és elfogadta Major Tamás invitálását a Nemzeti Színházba.⁵²

A Nemzeti Színház tagjaként

Őze Lajos a Nemzeti Színház tagja volt egészen haláláig. Gyorsan beilleszkedett a társulatba. Ugyan szigorú hierarchia jellemezte az intézményt, de ez tetszett az ifjú színésznek,

45 Valachi (1993), 59.

46 A megtorlás számadatai: 1959 végéig több mint 35 ezer ember ellen folyt eljárás. Mintegy 22 ezer embert ítélték rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre. 229 embert végeztek ki. 13 ezer embert internáltak jogerős ítélet nélkül. A megtorlások elől 200 ezer ember hagyta el az országot. Romsics (2017), 442.

47 Film, Színház, Muzsika (1958), 27. valamint lásd az előadásról készült képet képek: 5. kép.

48 Nyilassy Judit (1929–2007) – rendező, színházigazgató. 1952-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karának muzeológia–néprajz szakán végzett. Ezt követően rendezést tanult 1958-ig. 1958–1972 között a Miskolci Nemzeti, majd 1972-től a Budapesti Gyermekszínház rendezője volt. 1963-ban és 1976-ban Jászai Mari-díjat, 1985-ben érdemes művész kitüntetést kapott. <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz17/13.html> Letöltés időpontja: 2020.03.30 13:35

49 Valachi (1993), 70.

50 Főbb szerepei ekkor: Horgasujjú Jakab Brecht *Koldusopera* (1958. május 23.), Hašek *Švejk* (1958. október 3.), Katajev *A kör négyesegesítése* (1958. november 1.) Valachi (1993), 72–73. Ebben az időben a Film, Színház, Muzsika 1958-as számában készült róla egy kép. Ezt lásd képek 5. kép.

51 Aristophanész *Lysistraté* című darabjában vállalta a beugró szerepét. Ekkor Horváth Gyulát helyettesítette. Ez későbbi pályájára is jellemző volt. Rövid idő alatt volt képes megtanulni szerepeket, és beugrani egy-egy színdarabba, ha úgy hozta a sors. Valachi (1993), 74.

52 Valachi (1993), 74.

mivel tudta, hogy előbb utóbb szorgalommal, ő is feljebb juthat.⁵³ Első szerepében Ottót alakította a *Bánk bánban*. Saját maga bukásnak értékelte a szereplését, de a pályatársai és legfőbb kritikusa, felesége ezt máshogy látták. Nyilassy Judit így emlékezett: *„Első szerepe Pesten Ottó volt a Bánk bánban. Nem mondhatom, hogy rendkívüli alakítás volt, de természetesen jó (ő persze pocskéknak érezte). Akkor még nem annyira szerepalakítói képességében rejlett az „Őzeség”, inkább egyénisége sugárzó erejében. Átváltozó képessége még nem nyilvánult meg olyan intenzív fokon, mint néhány évvel később. Akkoriban még csak azt lehetett érezni: valamiféle különleges burok veszi körül ezt a fiatalembert, de egyszer át fogja törni. S ez meg is történt.”*⁵⁴ A színház vezetősége meg volt vele elégedve, és sorra kapta a szerepeket. Régi főiskolai tanáraival is kollegiális, baráti viszonyt alakított ki. Arbuzov Tánya című művében volt tanárával, Básti Lajossal és Töröcsik Marival⁵⁵ került össze a színpadon. Töröcsik Mari az Őze Lajossal való munkára így emlékezett: *„Lajossal kapcsolatos valamennyi emlékem a színpadhoz, a közös munkához kötődik. A munkamódszeréről nem tudok beszélni – ez megfoghatatlan folyamat –, csak arról, milyen volt vele együtt dolgozni. Mint minden igazi nagy tehetség, fantasztikusan jól, érzékenyen, örömtelien próbált. Mindig inspirálóan hatott a partnereire. Nem küszködött, soha nem volt hamis. Minden mozdulata és tette igaz volt – legfeljebb nem illett éppen az adott jelenetbe. Pazarlóan áradt belőle a tehetség. A magánéletét nem ismertem, de a színházi közösségben kinyílt. Akkor volt elemében, ha ő húzta magával a dolgokat.”*⁵⁶

Az idősebb kollégák sokban segítették Őzét. Bihari Józseftől⁵⁷ a színpadi kellékek használatát tanulta meg. Ők ketten híresen keveset beszéltek egymással, de a kapcsolatuk jó volt. Erre Zsolt István, a Nemzeti Színház ügyelője így emlékezett: *„Csodálnám, ha az életben tíz mondatnál többet beszéltek volna egymással, mert sem Bihari, sem Őze nem volt öt mondatnál többre hitelesítve. Amikor ők összekerültek, előadás után, kiskocsmákban, még kisebb kocsmákban, a kilencedik fröccs után, gondolom, már pláne nem beszélgettek. De éppen*

53 Valachi (1993), 75–76.

54 Valachi (1993), 77.

55 Töröcsik Mari (1935–) – színésznő. Már főiskolás korában filmezett. 1958-tól a Nemzeti Színházhoz szerződött. 1979-től a Kisfaludy Színház művészeti vezetője, 1990 óta a szolnoki Szigligeti Színház művésze. 1973-ban Kossuth-díjas, 1964 és 1969 Jászai Mari-díjas, 1971 érdemes és 1977-ben kiváló művész.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz25/294.html> Letöltés időpontja: 2020.03.30 15:10

56 Valachi (1993), 78.

57 Bihari József (1901–1981) – színész. A színtanoda elvégzése után, 1928-ban vidéken kezdte meg pályáját. 1935-től a Vígszínház, 1945–1965-ig a Nemzeti Színház elismert művésze volt.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/496.html> Letöltés időpontja: 2020.03.30. 15:50

az ilyen kapcsolat tud rendkívül szorossá válni...”⁵⁸ Gózon Gyula⁵⁹ Őzét „Lajos bátyámnak” hívta, de a fiatal színésztől sokszor segítséget kért, ügyes-bajos dolgainak intézéséhez.⁶⁰ A színházigazgató Major Tamással is jó volt a kapcsolata. A direktor által támogatott színészeket gyakran nem szerette a társulat, azonban Őzét mindenki elfogadta.⁶¹ Nagy teherbírással végezte munkáját. Az 1960-as évben két nagyra becsült kollégája – Apáthi Imre és Gellért Endre – is elhunyt. Haláluk megviselte Őzét, mégis töretlenül dolgozott tovább.⁶² Amikor szükség volt rá hihetetlen rövid idő alatt tanulta meg a szöveget, és ha úgy adódott, helyettesítette kollégáját.⁶³ Sokat segített neki felesége is, aki minden szerepében megnézte. Őze nem szeretett vívódásairól beszélni a próbák során. A beszélgetések közben különböző élethelyzetekbe mégis becsempészte a gondjait, amiket így újra tudott értékelni. Ilyenkor felesége elmondása szerint nagyon boldog volt, hogy sikerült túlélnie nehézségein.⁶⁴ Nem volt egyszerű együtt élni a kiszámíthatatlan színész férjjel, mivel rengeteget vívódott önmagával és hihetetlenül maximalista volt: *„Túlfeszített idegalkat volt. Állandó, örületes intenzitású belső vívódás jellemezte. Önmagát – és környezetét – felőrlő módon maximalista volt. Mindig az volt az érzésem: eredendő boldogtalanságot hordoz magában. Annyit küzdött önmagával, olyan gyakran vallott kudarcot emberi vonatkozásban önmaga előtt, hogy ezek a frusztrációk túlterhelték, labilizálták az idegrendszerét. Az egyik feszültséglevezető eszköz az alkohol volt számára. A másik a kószálás, a céltalan, kényszeres kóborlás. Fogalmam sincs, hol, merre járhatott előadások után, amikor hiába vártam rá otthon órákon át. Ha megjött, sohasem számolt be az élményeiről. De biztosra veszem, hogy ilyenkor jól érezte magát: megszabadult a felgyülemlett feszültségektől, s miközben elvegyült az emberek között, figyelte őket, töltekezett, tapasztalatokat gyűjtött...”*– emlékezett Nyilassy Judit: ⁶⁵

Nem szerette, ha az utcán felismerték, vagy autogramot kértek tőle. Felesége szerint, ha nem lett volna kötelező, az előadások végén a legördülő függöny elé sem ment volna ki

58 Valachi (1993), 80.

59 Gózon Gyula (1885–1972) – színész. Rákosi Szidi színiiskoláját végezte el. 1906–1912 között Nagyváradon játszott. 1935-től 1941-ig a zsidótörvény bevezetéséig játszott a Nemzeti Színházba. 1945-től egészen haláláig ennek a társulatnak a tagja volt. Kossuth-díjas (1954), érdemes művész (1951), kiváló művész (1955).

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz08/195.html> Letöltés időpontja: 2020.03.30. 16:00

60 Erről Őze Lajos így emlékezett meg: *„Akkor volt hetvenéves, és amikor vasárnap délelőtt matiné ment, berobbanva a színházba általában azt mondta nekem: „Lajos bátyám, átszaladnál a közértbe fél kiló májast venni?” Mondom: „Persze, Gyula bátyám.”* Valachi (1993), 81.

61 Valachi (1993), 93–94.

62 Apáthi Imre, főiskolai tanára és a nemzeti színházbeli rendezője 1960 februárjában hunyt el. Pár hétre rá Gellért Endre hajtott végre öngyilkosságot. Valachi (1993), 78.

63 Gózon Gyula mesélte el Szirtes Ádám helyettesítését a Film, Színház, Muzsika riporterének. A szöveget Őze egy óra alatt tanulta meg és így megmentette az előadást. Film, Színház, Muzsika (1960) 10.

64 Nyilassy Judit visszaemlékezése szerint ekkor édesanyjának papagáját kezdte utánozni. Valachi (1993), 84.

65 Valachi (1993), 84–85.

meghajolni.⁶⁶ A kritikákra nem sokat adott. Egész pályája során a belső értékmérőjére hallgatott. Nagyon megviselte, ha nem úgy sikerült egy alakítása, ahogy eltervezte. 1960-ban el is érkezett az első válságos időszaka, melyről így beszélt: *„Az első válságom akkor kezdődött, amikor el kellett volna játszanom Biberachot a Bánk bánban, és nem tudtam megoldani magamban. Depresszióba estem, s ez odáig ment, hogy elkezdtem nem enni, nem mosakodni, mert nincs értelme, meg lábat mosni, cipőt pucolni sincs értelme...”*⁶⁷ Felesége javaslatára segítséget kért a Róbert Károly körüti kórház idegosztályán. Dr. Haitzsch Emil kezelte egészen a főorvos 1967-ben bekövetkezett haláláig.⁶⁸ Bár a színésznek gyakran voltak rossz pillanatai, kisugárzása kollégáit így is inspirálta: *„Jókedvében sokat viccelt, ugratta a környezetét; máskor csendes volt, visszahúzódó. Ha valami megtetszett neki – egy történet vagy egy szellemes vicc –, akkor azt egyszerűen megélte. Olyan módon tette magáévá, mintha ő élte volna át, vele történt volna meg az eset, s így is mesélte tovább. Nem lóditó szándékkal tette ezt, csak olyan intenzíven eresztette át önmagán a történetet, mintha saját élménye lett volna.”* – mesélte Somogyvári Pál.⁶⁹

Az újságokban 1964-ben cikkek sora jelent meg a Nemzeti Színház lebontásáról. A társulat mindent megtett annak érdekében, hogy ne rombolják le a színházukat, azonban nem jártak sikerrel. Mindenkit megviselt az otthonuk és munkahelyük elvesztése.⁷⁰ Eközben Őze Lajos második házassága is megromlott. Magánéleti nehézségeiről nem beszélt kollégáinak, de akik jól ismerték, észrevették, hogy megváltozott, s a munkájába temetkezett.⁷¹

A színház- és a filmszerepek mellett a rádiózásban is kipróbálta magát.⁷² Ekkor figyelt fel Őze Lajosra Latinovits Zoltán.⁷³ Kapcsolatuk bonyolult volt. Nem sokszor látták őket együtt. A munka során felmerülő problémákat azonban megbeszélték egymással.⁷⁴ Kapcsolatukra Őze így emlékezett: *„Kegyetlen barátságban éltünk Zolival... Olyanok voltunk,*

66 Valachi (1993), 85.

67 Valachi (1993), 87.

68 Őze Lajos a hat-hét évnyi ismertségük alatt csak párszor, és akkor is rövid ideig volt kórházi kezelésen. Ekkor versmondással gyógyult, melyeket egy csehszlovák magnetofonra is felmondott. Emellett felesége elmondása szerint a hímzés is megnyugtatóan hatott rá. Valachi (1993), 88–90.

69 Valachi (1993), 93.

70 Valachi (1993), 97–98,

71 Valachi (1993), 99–100.

72 A Magyar Rádió irodalmi osztályán egy szentesi ismerőssel, Dorogi Zsigmonddal kezdett el dolgozni. Valachi (1993), 104.

73 Latinovits Zoltán (1931–1976) – színész, rendező. A Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki karán szerzett diplomát. 1956–1959 között a debreceni Csokonai Színházban, 1959–1961-ban a miskolci Nemzeti, 1961–1962 ismét a debreceni, 1962–1966 a Vígszínház művésze volt. Jászai Mari-díjas (1966), Balázs Béla-díjas (1970), érdemes művész (1975), 1989-ben posztumusz Kossuth-díjat kapott.

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz14/104.html> Letöltés időpontja: 2020.03.31. 10:50

74 Valachi (1993), 105.

*mint két tigris fullasztó nyári délután. Elterpeszkedett nyugvásban néztük egymást, horkantottunk egyet, aztán hosszú csönd következett, majd megint egy hörgés...*⁷⁵

A társulat 1966-ban a Hevesi Sándor téri felújított színházépületbe költözött. Az új helyszínen megindult a Major Tamás és a Marton Endre körüli csoportosulások közötti vetélkedés, amitől Őze határozottan elzárkózott. Ekkortól kezdve hívta magát „színjátékosnak”. Erről az időszakról így nyilatkozott: *„Nagyon sok a színész – és kevés a színjátékos! A művészek sajnos csak nappal művészek. De este hétkor, amikor felmegy a függöny, nem látom, hol vannak. Pedig ezt éppen fordítva tartanám jónak. Hogy csak a színpadon bizonyítsunk, és például ne az igazgatói irodákban. Hál’ Istennek, én Ausztria vagyok. Semleges. Csak azzal szövetkezem, aki színházat akar csinálni. Azzal szívvel-lélekkel együtt vagyok. De egyre kevesebben vagyunk, az biztos.”*⁷⁶

Törőcsik Mari is megemlítette a színház kettészakadását. Ő azonban úgy emlékezett vissza, hogy Őze bármelyik rendezővel együtt tudott dolgozni, így végső soron nem kellett választania egyik oldal közül sem.⁷⁷ Emellett több dolgot is megengedhetett magának, mint színésztársai. Kállai Ferenc megemlítette, hogy úgy öltözött fel, és járt be a színházba, mint egy titkosügynök. Ha igazságérzetét bántotta valami, akkor a maga feje után ment, és nem mérte fel annak következményeit sem. Ezért adta vissza párttagkönyvét is.⁷⁸ A színházi sikerek ekkor is rendre követték egymást.⁷⁹ Ezekben a darabokban szegény sorsú embereket alakított. Szerette a szolgálai szerepeket, melyeken minden előadása során változtatott egy kicsit, így elmondható, hogy nem volt két ugyanolyan előadása. Magánéletében ismét rátalált a szerelem. 1968. húsvétján megkérte Thoma Ildikó kezét, majd még szeptember 12-én feleségül is vette. Két fiuk született, Gábor és Áron.⁸⁰

Pályája csúcán

Az 1960-as évek végére Őze Lajos a nagy színészek közé emelkedett. Ezt pályatársai is elismerték. Erre Iglódi István így emlékezett: *„Lajos próbamódszere is egyéni volt. Mindig önálló elképzelés alapján közelített a figurához, de nagy szükségét érezte a rendező*

75 Valachi (1993), 106.

76 Valachi (1993), 107.

77 Valachi (1993), 107.

78 Valachi (1993), 109.

79 Ezek közül a legsikeresebbek 1967-ben Molière *A fősvény* (Katona József Színház, 1967. május 26., szerepe: Jakab úr) valamint a Gyulai Várszínházba bemutatott Calderon *Huncut kísértet* (1967. július 22., szerepe: Cosma) című mű volt. Valachi (1993), 111-112.

80 Valachi (1993), 113.

*instrukcióinak is. Rendezni nem akar, tökéletesen kielégítette őt színészi hivatása. Fantasztikus intenzitással dolgozott. Nem csinált lötyögő próbákat. Egy pillanat alatt fejest ugrott a szerepbe, szinte egész lényét beledobta a figurába. Félelmetesen végletes dolgokat csinált már a második próbán, amikor a többiek még a szöveggel voltak elfoglalva. Semmi nem volt tőle idegen. Nem lepődött meg, ha a rendező azt mondta neki, úgy kell nevetnie, mint egy lónak, vagy legyen homokszem egy Doxa órában. Jóízű kíváncsisággal dolgozott: önmagát is, kollégáit és a rendezőjét is meg akarta lepni. Ha még többet kértek tőle, annak csak örült.*⁸¹ A színház mellett egyre több filmben szerepelt. A filmrendezők szerettek vele dolgozni, mert amit kértek tőle azt maximálisan megcsinálta, de közben saját ízlésének megfelelően alakította a szerepeit.⁸² Az 1960-as években több nagyszerű alakítása is volt.⁸³ Klasszikus szerepe lett Virág elvtárs, melyet Bacsó Péter⁸⁴ *A tanú* című, 1969-ben forgatott filmjében játszott.⁸⁵ Ettől kezdve élete végéig szinte az összes Bacsó-filmben szerepelt.⁸⁶ A rendező így emlékezett vissza Őze alakítására: „*A tanú című filmben egy fontos és bonyolult szerepet, az egyik fő figurát kellett megformálnia, aki feláldozza életét egy téveszméért, a cél érdekében minden eszközt felhasznál, ugyanakkor szentimentális: saját áldozatával majdhogynem atyai viszonyban, egyfajta paternalista-kreatúra kapcsolatban van. A próbafelvételen olyanfajta magatartást keresgélünk közösen, hogy a kondenzált funkcionárius figurája ne egyértelműen paródia legyen, hanem eltorzult szubjektív hite tegye őt nevetségessé. Lajos már a próbafelvételen eltalálta ezt a sajátos magatartást, gesztusrendszert, hanghordozást. S rengeteg ötlete volt a forgatás során. Ő találta ki például azt a mozdulatot, hogy a prűd Virág Árpád leplet dob a szobájában lévő női akt szoborra, mert nem tűri a meztelenséget a környezetében, s kurtának találja a szobalányi beosztást teljesítő elvtársnő, a volt partizán szoknyáját is.*”⁸⁷ A film azonban csak a forgatását követően tíz évvel később jelenhetett meg, addig csak zárt körben vetítették.⁸⁸

81 Valachi (1993), 116.

82 Valachi (1993), 117–118.

83 A teljesség igénye nélkül: 1962: *Áprilisi riadó*; 1964: *Így jöttem*; 1965: *Húsz óra*; 1966: *Szegénylegények*; 1966: *Hideg napok*. Őze Lajos további filmes szerepléseit lásd az alábbi linken:
<https://www.imdb.com/name/nm0960236/> Letöltés időpontja: 2020.03.31. 12:30

84 Bacsó Péter (1928–2009) – rendező. A Színház és Filmművészeti Főiskolán végzett 1950-ben. Első rendezése 1964-ben a *Nyáron egyszerű* című film volt. 1969-ben rendezte meg *A tanú* című filmet, melyet tíz évig betiltottak. Az 1981-es cannes-i filmfesztiválon nagy sikert aratott. Balázs Béla-díjas (1968), érdemes művész (1972), kiváló művész (1983), Kossuth-díjas (1985). <https://port.hu/adatlap/szemely/bacso-peter/person-167>
Letöltés időpontja: 2020.03.31. 15:00.

85 A film előkészületeiről a *Film, Színház, Muzsika* 1969-es számaiban többször beszámoltak. Lásd képek 6. és 7. kép.

86 Valachi (1993), 121–122.

87 Valachi (1993), 122.

88 Valachi (1993), 122.

1969 júniusában nyirokérrendszeri daganatot diagnosztizáltak nála. A kezelőorvos az alkoholtól és a színésztől is eltiltotta volna Őzét, mivel ezek mind siettették a betegség előrehaladását. Egészségügyi állapotáról a kollégáival nem beszélt, csak néhányan tudták azt, hogy kezelésekre járt. A betegségeket és az azokból való gyógyulást Őze különös ismertetőjelének tekintették. Zolnay Zsuzsa így emlékezett erre az időszakra: *„Egyszer sápadt volt, máskor sárga lett. Gyűrött volt, utána kisimult és jókedvű lett. A világ hetedik csodája volt, hogy ilyen beteg fizikummal panasz nélkül tudott létezni.”*⁸⁹ Bessenyei Ferenc az állandó haláltól való fenyegetettséggel magyarázta, hogy Őze miért volt állandóan felpörgetett állapotban, és közben miért élt több életet is egyszerre.⁹⁰

A *Bánk bán*ban 1970-ben Tiborc szerepét játszotta. A bemutatót követően a társulat titkos szavazáson neki ítélte a Farkas–Ratkó gyűrűt. Még ugyan ebben az évben megkapta a Jászai Mari-díj első fokozatát is.⁹¹ A színházban az újonnan odakerült és arra érdemes színésztársakat is felkarolta, és segítette. Iglódi István Őze Lajosról: *„Annál meglepőbb volt számomra, amikor Illés Endre Az idegen című darabjának egyik próbája után odajött hozzám, és tanácsokat adott, hogyan közelítem meg a szerepemet. Jólesett a figyelme, mert a Nemzetiben nemigen volt jellemző, hogy a régi színészek leereszkedjenek az újakhoz, a kezdőkhöz. Nála a szóbaállás a melléállás jele volt. Akit szóra méltatott, azzal szimpatizált...”*⁹² A kritikusok elismerően írtak róla. 1975-ben a Marton Endre rendezte *Bánk bán*ban ismét Biberach szerepét kapta, és ekkor már sikerre vitte a korábban bukásnak megélt szerepét, melyet sikerült átértelmeznie.⁹³

Színészi sikerei ellenére nem felejtette el honnan jött. Szülőföldjéhez kötődő kapcsolata, mint ahogyan élete is, bonyolult volt. Szerette Szentest, de pár napnál többet sohasem töltött ott. Hirtelen jött ötlettől vezérelve előadások után taxival hazautazott édesanyjához, majd még az este folyamán vissza is tért Budapestre. Amikor szülővárosában lépett fel kollégái észrevették, hogy sokkal jobban izgult, mint általában. Az amúgy is maximalista színész Szentesen még jobban meg akart felelni nézőközönségének. Dorogi Zsigmond Őze kitüntetésére így emlékezett: *„Amikor érdemes művész lett, húsz gratuláló táviratot mutatott, ezekkel a szavakkal: „Nézd, ezek közül egy hiányzik.” Ugyanis éppen Szentesről nem érkezett egy sem.”*⁹⁴

89 Valachi (1993), 124.

90 Valachi (1993), 124–125.

91 Valachi (1993), 128.

92. Valachi (1993), 130.

93 Valachi (1993), 136.

94 Valachi (1993), 145.

Pályája végén

A színészi karrierje 1976-ban ismét válságba került. Márciusban mutatták be Shakespeare II. Richárdját Major Tamás rendezésében. Őze Lajos kapta a címszerepet.⁹⁵ Élete legnagyobb bukásának értékelte ezt az alakítást. A kritikusok eközben nem őt, hanem a rendezést marasztalták el. Későbbi interjúiban így emlékezett meg erről: *„Nem voltam méltó a magam elvárásához. Nagyot akartam markolni, azt hiszem...”*⁹⁶ A kudarcot nem tudta elviselni. A pályatársak sem őt hibáztatták a bukásért. Őze súlyosbodó betegsége miatt, egyre gyakrabban nyúlt az alkoholhoz, és ezt a kollégái egyre kevésbé tudták tolerálni. Az addig sem túlságosan bőbeszédű Őze ezután még jobban bezárkózott. Csurka László így emlékezett Őzére: *„Két részre lehet osztani az életét. Az első egy lényegesen vidámabb, egészségesebb időszak volt. Miután azonban megtudta az orvostól, hogy egy rosszindulatú daganat van a füle mögött, kvázi halálra van ítélve, attól kezdve soha nem kapcsolta ki a másik énjét. Az a régi, jó kedélyű, jó humorú Őze Lajos egy magába zárkózó, végtelenül racionalista, megridegült ember lett...”*⁹⁷ Kollégái is egyre többet beszéltek káros szenvedélyéről,⁹⁸ ezért romlott meg a családi élete is.⁹⁹

Az ötödik pecsét című film 1976-os forgatásán ismét megcsillogtatta zseniális színészi tehetségét.¹⁰⁰ Latinovits Zoltán nagybetegen vett részt a felvételeken. Mint később kiderült ez volt az utolsó közös filmjük. Latinovits betegsége miatt ingerlékenyebb volt, és vitatkozott a stábtagokkal, amikor azok nem akarták beengedni a kutyáját a forgatásra. Ezt követően Őze a saját jelenetét tökéletesen játszotta el. Cserhalmi György visszaemlékezése szerint ekkor kapta Őze Latinovitstól a híres egy forintost, melyet élete végéig őrzött. A nagy színésztárs 1976-ban bekövetkezett halála mélyen megrendítette.¹⁰¹

95 Lásd képek 8. kép

96 Valachi (1993), 158.

97 Valachi (1993), 166.

98 Az egyik történetet Csurka László mesélte el: *„Híres története az alkoholról a Fábri-film forgatásához kapcsolódik. Az ötödik pecsétet hetekig nem tudták befejezni, mert olyan állapotban volt állandóan, hogy nem tudott kamera elé menni. Akkor testőrt állítottak mellé, és amikor reggel belépett a filmgyárba, majdhogynem megmotozták. Bement nyolcra, tök józanul, nem volt nála semmi ital, vigyázták minden lépését – és tízre már totál részeg volt. Kiderült, hogy előző éjszaka átmászott a kerítésen, becsempészett az egyik vécé tartályába egy üveg cseresznyepálinkát, másnap forgatás közben pedig ki-kijárt a helyiségbe, meghúzta az üveget, visszarakta rejtkehelyére, és mind ittasabban tért vissza a stábhhoz. Csak sokára jöttek rá a fortélyra.”* Valachi (1993), 160.

99 Valachi (1993), 160.

100 A forgatásról készült képet lásd képek 9. kép.

101 Valachi (1993), 162.

Ezután ismét sikeres évek következtek. 1977 januárjában Örkény *Kulcskeresők* című darabjában Bolyongó alakításával varázsolta el a nézőközönséget.¹⁰² A Gyulai Várszínházban 1978 nyarán Harag György rendezésében Székely János *Caligula helytartója* című drámájában remekelt. Játékáról így írt Koltai Tamás a Színház című folyóirat 1978. októberi számában: „Őze Lajosnak szentendrei Malvoliója óta legjobb alakítása Barakiás, a zsidó főpap. A megalázottak elesettsége és ereje, fölénye és kínja, büszkesége és kiszolgáltatottsága, ravaszkodása és nyíltsága egyszerre jelenik meg a rabbi bölcs nyugalmas hajlongásaiban vagy rítust végző méltóságteljes szertartásosságában. Egy tökéletesen láthatatlan eszközrendszer – a hang, a gesztus, a test, az idegek fölötti teljes uralom – biztosítja, hogy a figura lefojtottsága mögött a belső folyamatok gazdagságát érezzük.”¹⁰³

Az 1978–1979-es évadban – Székely Gábor¹⁰⁴ és Zsámbéki Gábor¹⁰⁵ személyében – új vezetés került a Nemzeti Színház élére. Őze kezdetben jól kijött Székellyel és Zsámbékival, s a két vezető úgy tervezte, a színészre építve fogja megújítani a színházat. Hamarosan azonban sajnálattal látták, hogy Őze már nem terhelhető úgy, mint régen.¹⁰⁶ A vele dolgozó rendezők és színésztársak munkáját is megnehezítette. Betegsége és súlyosbodó alkohol okozta problémái miatt a próbákon hullámzó teljesítményt nyújtott.¹⁰⁷ Kollégái tehetségében nem kételkedtek.¹⁰⁸ Családjától való elköltözése után egyre több időt töltött a Nemzeti Színházban, melyet otthonának is tekintett.¹⁰⁹

102 Valachi (1993), 172.

103 Valachi (1993), 173 valamint Színház (1978), 19.

104 Székely Gábor (1944–) – rendező, színházigazgató. A főiskolát 1968-ban végezte el rendező szakon. 1968-tól a szolnoki Szigligeti Színház rendezője, 1971–1980ban főrendezője, 1980–1982 között a Nemzeti Színház főrendezője. 1982-ben a Katona József Színház alapító tagja, 1989-ig igazgatója. Kossuth-díjas (1988), Jászai Mari-díjas (1974), érdemes (1978) és kiváló művész (1986).

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/194.html> Letöltés időpontja: 2020.04.04. 08:15

105 Zsámbéki Gábor (1943–) – rendező, színházigazgató. A főiskola rendező szakának elvégzése után 1968-ban a kaposvári Csiky Gergely Színház rendezője, 1975–1978 között igazgatója. Ezt követően a Nemzeti Színház rendezője, majd 1982-től Székely Gábor mellet a Katona József Színház művészeti vezetője, 1989 óta főrendezője. Kossuth-díjas (1988), Jászai Mari-díjas (1973), érdemes művész (1981).

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz32/5.html> Letöltés időpontja: 2020.04.01. 08:20

106 Az újonnan kinevezett vezetők Őzét Szentendrén látták 1973-ban Malvolio alakításában. Akkor a színész még remekelt. 1978-ra azonban a munka jóval nehezebbé vált vele. Valachi (1993), 173–176.

107 Ascher Tamás így emlékezett erre az időszakra: „Ha italoan próbált, néha sziporkázóan ihletett volt – de a következő alkalommal már nem emlékezett nagyszerű ötleteire. Újra a nulláról kellett indulni. Előadáson is előfordult, hogy ittasan játszott, noha nem látszott rajta. Olyan koncentrációval csinálta végig, hogy a nézőtérrel csak azt lehetett észrevenni, hogy rendkívül lelassul a tempója. Ettől még súlyosabb lett a jelenléte, de megzavarta a többi szereplőt, mert kizökkentette az előadást eredeti ritmusából. Démoni erejű csöndjei lenyűgözték a nézőket, de kollégái reszkettek, tudván, hogy a szöveget felejtette el éppen.” Valachi (1993), 177.

108 Valachi (1993), 177–179.

109 Valachi (1993), 181–182.

A magánéletéről egészen 1978-as rádióinterjújáig az átlagemberek csak nagyon keveset tudhattak. Nem szeretett erről beszélni. Az *Önarckép, befejezetlen...* című rádióadásban nyílt meg először, és mondta el élettörténetét.¹¹⁰ A pályatársak többsége nem tudta, vagy nem akarta elhinni róla, hogy nagybeteg.¹¹¹ Fizikailag nagyon megviselte a betegség, így egyre kevesebb szerepet osztottak rá. Emiatt stílust váltott és egyszemélyes színházat „alapított”. Ilyen egyszemélyes előadása volt Latinovits Zoltán 50. születésnapjára emlékező estje. Ekkor saját élménye alapján mesélte el, hogyan kapta Latinovitstól azt a híres egyforintost.¹¹²

A színház mellett több filmszerepet is kapott.¹¹³ Ekkor játszotta el Bodor László szerepét Gothár Péter¹¹⁴ *Megáll az idő* című filmjében. Egy 1956-os forradalmárt formált meg, aki a börtönbüntetését letöltötte, de személyisége torzult, és a tinédzser főszereplők apapótlékává vált, s be kellett illeszkednie a rendszerbe, ha élni akart.¹¹⁵ A filmvászonon aratott sikerei meghozták neki utolsó két nagy színházi alakítását.

Az első az 1982. november 12-én Békés András rendezésében bemutatott *Volpone avagy a pénz komédiája* című darab volt, melyben az uzsorást, Corbaccio formálta meg.¹¹⁶ Mind a nézőknek mind a kritikusoknak tetszett az alakítása – méltán érdemelte ki az évad legjobb férfi mellékszereplőjének járó díjat.¹¹⁷ Ennek a darabnak az egyik előadásához kötődik egy incidens. Székelyi József a második rész elején megszakította az előadást, és technikai szünetet kért. A nézők állítólag nem vették észre ezt, egy kis szünet után lement a darab. Székelyi és Őze fegyelmit kapott az eset után. Mint később Székelyi elmondta ő azért szakította félbe az előadást, mert féltette Őze egészségét. A nagybeteg színész ekkor valóban erős gyógyszereket szedett fájdalmaira. Az eset miatt Székelyi a Jászai Mari-díjtól, Őze pedig

110 A halál közeledte folyamatosan nyomasztotta. Ezt így fogalmazta meg: „*Félek a haláltól. Nem tudom elképzelni, hogy nem látom a színházat, nem látom az utat, a várost. Egyszerűen nem tudom elképzelni azt a véget, aminek nem tudom a kezdetét. Én dolgozni akarok. Szeretek élni, és nem tudom elképzelni, milyen állapot az, amikor az ember nincs. Ezért érdekel a halál, sajnos. Néha már-már kipróbálnám, milyen a nemlét, viszont annyi önkontrollom mégiscsak van, hogy tudjam: onnan nincs visszaút.*” Valachi (1993), 192–194.

111 Pápai Erzsébet: „*Bámulatos volt, hogy amikor már tudta: menthetetlen, akkor sem lett belőle gonosz ember. Nem játszotta el, hogy halálraítélte, tehát bármit megengedhet magának, gátlástalanul kioszthatja a véleményét. Elegánsan élte végig az utolsó időszakát.*” Valachi (1993), 196.

112 Valachi (1993), 197.

113 1982 és 1983-ban összesen 14 filmben szerepelt. <https://www.imdb.com/name/nm0960236/> Letöltés időpontja: 2020.04.01. 14:10

114 Gothár Péter (1947–) – rendező. 1968-tól a televíziónál rendezőasszisztensként dolgozott. 1971–1974 végezte el a Színház- és Filmművészeti Főiskola tévé rendezői szakát. 1975-től az MTV rendezője. 1979–1981 a kaposvári Csiky Gergely Színház főrendezője. Rendszeresen dolgozott a Katona József Színházban. Balázs Béla-díjas (1987), érdemes művész (1990). <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz08/190.html> Letöltés időpontja: 2020.04.01 14:30

115 Valachi (1993), 205–206.

116 A darabról készült felvételt lásd képek 10. kép

117 Valachi (1993), 206.

a Kossuth-díjtól esett el, de nem bánta.¹¹⁸ Megvolt a véleménye az elismerésekről: „A kitüntetésről nekem az a véleményem, hogy olyan, mint a bomba: felülről dobják, és rendszerint hülyét vagy ártatlant talál.”¹¹⁹

A másik nagy szerepét – Lőrinc barátot – Shakespeare *Rómeó és Júliájában* játszotta. György Péter így látta Őze szerepépítését: „*Megint csak áll, hogy Őze egy-egy mozdulattal, hangsúllyal, villanással képes arra, hogy megfordítsa az egész előadás menetét, új ízeket villantson fel egy-egy mosollyal. Nem hagy ki egyetlenegy poént sem, minden, látszatra semleges szövegből is képes — akár a darab ellenére is — mulatságot formálni, játéklehetőséget teremteni saját magának. Amint belép a színre, az egész játék ura: valóban nem engedi meg, hogy másra figyelni lehessen. Ám meg lehetne kívánni e nagy színésztől, hogy túl önnön játékedvén, legyen tekintettel az egész előadásra, a tőle független jelenetek stílusára is. Jelenleg – már vagy még – nem a többiekkel együtt játszik, hanem sokkal inkább önnön magát szórakoztatja, s végtelen tehetségével így is elbűvöli hálás nézőit.*”¹²⁰ 1983. április 8-án volt a premier. Előadás közben elment a hangja, és csak nagy erőlködés árán tudta eljátszani a szerepet. A bemutató utáni banketten az állapota romlott. Mentőt kellett hozzá hívni. Ezt követően hónapokig lábadozott.¹²¹ Sikeresen felgyógyult, és újra munkába állt. Ekkor befejezte a Bacsó Péter rendezte *Te rongyos élet* című filmet, és a színházban is visszavette szerepeit.¹²²

Betegsége azonban 1983 nyarán ismét kiújult, ezért újra kórházba került. Lábadozása idején III. Richárd szerepére készült; 1983 őszén azt tervezték, hogy 1984 tavaszán lesz a bemutató. Ezt orvosának is gyakran megemlítette. Dr. Nagy Lajos így emlékezett erre: „*Azt mondta, ez lesz pályafutásának csúcsa, mindig erre a szerepre várt, s most, hogy megkapta, „Majd meglátják, tanár uram, úgy fogom megcsinálni, hogy ilyen még nem volt, merem remélni.*”¹²³ Miután kicsit jobban lett elkezdték a próbákat. Ezek során gyakran konfliktusba keveredett színésztársaival. Már a díszlettervezés is megindult, amikor kiderült, hogy Őze ismét megbetegedett; abba kellett hagyni a próbákat. Nehezen engedte el ezt a szerepet.¹²⁴

118 Székhelyi miután a színházzal megromlott a viszonya elhagyta a Nemzetit. Valachi (1993), 207–209.

119 Valachi (1993), 210.

120 Színház (1983), 7.

121 Kezelőorvosa ekkor dr. Nagy Lajos volt. Valachi (1993), 212–213.

122 Bacsó Péter azt hitte, hogy a filmben, az Őze által megálmódott köhögőrohamot a színész találta ki, mint dramaturgiai ötletet. Ezzel szemben ez a köhögés már betegségének előrehaladott állapotát jelezte. Valachi (1993), 214.

123 Valachi (1993), 215–216.

124 Valachi (1993), 216–218

Utolsó színházi fellépése Gyulához köthető; 1984 nyarán Módos Péter *És itt a Földön is* című darabjában játszott. A főpróbáról szállodai szállására küldték, mivel nagyon rossz állapotba került. Az egyik előadást esőben játszották, meghűlt, s a János kórházba került.¹²⁵

Bacsó Péter gyakran bejárt a lábadozó Őze Lajoshoz. Sokat beszéltek a készülő *Hány az óra, Vekker úr?* című filmről. Bacsó Péter odaadta a forgatókönyvet, és beszélgettek a szerepről is. Őze Lajos ragaszkodott hozzá, hogy ő játszassa el a főszerepet. Erre Bacsó Péter így emlékezett: „*Még a Te rongyos élet felvételei idején elmondtam Lajosnak a Vekker úr témáját – alapja egy Páskándi-novella volt –, s ő borzasztóan harapott rá. Már akkor megbeszéltük, hogy ő játssza el a zsidó órás szerepét, akiben belül állandóan ketyeg egy óra, amelyet nem lehet leállítani, hiába verik agyon a nyilas megszállás idején, mert ez az óra a szabadság, az értelem, az emberi identitás kifejeződése.*”¹²⁶ Megkezdték a film forgatását. A stáb októberben Kőszegre költözött, ahol az órásüzlet körüli jeleneteket vették fel. Őze mellett ekkor már állandó orvosi felügyelet volt. Erre az időszakra orvosa így emlékezett: „*Naponta össze kellett hangolni a gyártási tervet az ő pillanatnyi egészségi állapotával. Ott minden Őze Lajos centrikusan történt. A stábértekezlet fölért egy konzíliummal. Mindig az én beszámolómat hallgatták meg először: mi várható, mire lesz képes másnap Lajos. Én még ilyen fegyelmezett stábot nem láttam. Mindenki azt leste, mire van szüksége. Amit kértem neki – lakókocsit, speciális diétás ételt, bármit –, azonnal teljesítették. A szállodában a szomszéd szobában aludtam. Megbeszéltem Lajossal: ha rosszul van, jelezzen, mert a technikus fölszerelt az ágya mellett egy csipogó csengőt. Jellemző rá, hogy ez a csengő soha nem szólalt meg. Borzasztóan fegyelmezett volt. Nagyon-nagyon akarta, hogy sikerüljön ez a film; ugyanakkor tudta, hogy meg fog halni. De nem készült rá. Semmiféle olyan kijelentést nem tett, amely arra utalt volna, hogy búcsúzik. Sőt még a forgatás megszakadásakor is az foglalkoztatta, mikor tudja folytatni a munkát. Aggódott, nem haragszik-e rá a rendező, nem okoz-e nehézséget a stábnak. És készült vissza.*”¹²⁷ A forgatás során egy felvevőgép még a szünetekben is vette az eseményeket.¹²⁸ Ezekon Őze Lajos halálát követően bemutatott felvételeken is látszik mennyire nehéz volt a nagybeteg színésznek leforgatni a jeleneteket.¹²⁹ Félbe is kellett szakítani a munkálatokat, mivel

125 Valachi (1993), 221–222.

126 Valachi (1993), 224.

127 Valachi (1993), 228.

128 Őze Lajos halála után mutatták be Halász Gábor operatőr és Tolmár Tamás rendező *Az utolsó tangó Őze Lajos emlékére* című felvételeket. Valachi (1993), 230.

129 A Film, Színház, Muzsika 1984-es számába is beszámolt a forgatásról ezeket a képeket lásd képek 11. kép.

olyan rossz lett az egészségi állapota. Visszavitték a budapesti kórházba, ahol 1984. október 21-én hunyt el.¹³⁰

Pályatársai 1984. november 6-án a Farkasréten temették. Törőcsik Mari ezekkel a szavakkal búcsúztatta: „*Minden idők egyik legnagyobb magyar színészét búcsúztatjuk most. A legkiválóbbaknak abból a fajtájából, akiknél a tökéletes szakmai tudás csak másodlagos az idegrendszer állandó és sajátos vibrálása mögött. Olyan színészt, aki mindenekelőtt egyéniség, személyiség volt.*”¹³¹

Halálát követően a Gyulai Várszínházban 1988-ban megalapították az Óze Lajos-díjat, melynek első kitüntetettje Fülöp Zsigmond volt.¹³² Óze Lajos a rendszerváltást követően, 1990 márciusában posztumusz Kossuth-díjat kapott.¹³³ Emlékét Szentesen egy mozi és egy utca is megőrizte. Óze Lajos születésének 85. évfordulója alkalmából, 2020-ban a Koszta József Múzeum emlékkiállítással tiszteleg a „Színjátékosnak.”¹³⁴

130 Valachi (1993), 234.

131 Valachi (1993), 239.

132 Az 1988 óta díjazottak listáját lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90ze_Lajos-d%C3%ADj Letöltés időpontja: 2020.04.02. 08:30

133 Valachi (1993), 247.

134 <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/oze-lajos-emleket-orzo-kiallitast-rendeznek-szentesen> Letöltés időpontja: 2020.04.02. 11:00

IRODALOM:

Kenyeres, Ágnes (1994): Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Labádi, Lajos (2000): Szentes vázlatos története. In: Kis-Rácz, Antalné – Labádi, Lajos –Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. 99-199. p

Tüskés, Anna – Máriássy, Péter (2019): A Máriássy család ősgalériája. Budapest, Kalligram.

Romsics, Ignác (2017): Magyarország története. Budapest, Kossuth Kiadó.

Valachi, Anna (1993): A színjátékos életei. Budapest, Hunga-Print Nyomda és Kiadó.

SAJTÓFORRÁSOK:

Film, Színház, Muzsika 1958.01.31. 2. évf. 5.sz. 27.p.: Bán: Fruska a miskolci Déry színházban.

Film, Színház, Muzsika 1960.04.15. 4. évf. 16.sz. 10.p.: Demeter Imre: Színházi séta Gózon Gyulával.

Film, Színház, Muzsika 1969.05.30. 13. évf. 18.sz. 8.p.: Körmendi Judit: Fábri Zoltán – filmfőszerepben.

Film, Színház, Muzsika 1969.08.30. 13. évf. 35. sz. 5.p.: (szerző ismeretlen)

Film, Színház, Muzsika 1976.03.20. 20. évf. 12. sz. 4p.: Apáti Miklós: Nemzeti Színház II. Richárd

Film, Színház, Muzsika 1984.11.17. 28. évf. 46. sz. 14–15.p.: Gách Marianne: „Rólam szól a film” Őze Lajosra emlékezve.

Színház 1978.10.01. 11. évf. 10. sz. 16-19.p.: Koltai Tamás: A helytartó lelkiismereti drámája.

Színház 1983.06.01. 16. évf. 6. sz. 7. p.: György Péter: Halvány költészet és trágár valóság. A Romeo és Júlia a Nemzetiben.

Színház és Mozi 1955.04.15. 8. évf. 15. sz. 12-13.p.: Nyerges Ágnes: Színész akarok lenni..!

Színház és Mozi 1955.12.23. 8. évf. 51. sz. 19.p.: Csobádi Péter: Vizsgaelőadás.

Új Tükör 1976.07.20. 13. évf. 29. sz. 12.p.: Szendi Horváth Éva: Az ötödik pecsét

Új Tükör 1982.11.28. 19. évf. 48. sz. 285.p.: Koltai Tamás: Volpone a Várszínházban.

INTERNETES FORRÁSOK:

Bacsó Péter életrajza: <https://port.hu/adatlap/szemely/bacso-peter/person-167>

Bihari József életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/496.html>

Gothár Péter életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz08/190.html>

Gózon Gyula életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz08/195.html>

Latiovits Zoltán életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz14/104.html>

Molnár Gál Péter életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/473.html>

Nyilassy Judit életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz17/13.html>

Székely Gábor életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/194.html>

Simon Zsuzsa életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz23/180.html>

Törőcsik Mari életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz25/294.html>

Zsámbéki Gábor életrajza: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz32/5.html>

http://www.fortepan.hu/_photo/display/142872.jpg

<https://www.imdb.com/name/nm0960236/>

<https://magyarmuzeumok.hu/cikk/oze-lajos-emleket-orzo-kiallitast-rendeznek-szentesen>

<http://www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/varostortenet/index.htm>

https://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90ze_Lajos-d%C3%ADj

KÉPEK:

1. kép Cséplés Szentesen az 1930-as években. Forrás:

<http://www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/varostortenet/index.htm>

2. kép Szentes belvárosa, Szent Imre herceg utca 1936. Forrás:

<http://www.fortepan.hu/photo/display/142872.jpg>

3. kép A Színház- és Filmművészeti Főiskola harmadik évfolyama 1955-ben. Forrás
Színház és Mozi (1955), 13.

A fiatal dramaturgjelöltek sűrűn igénybe veszik a Főiskola jól felszerelt könyvtárát

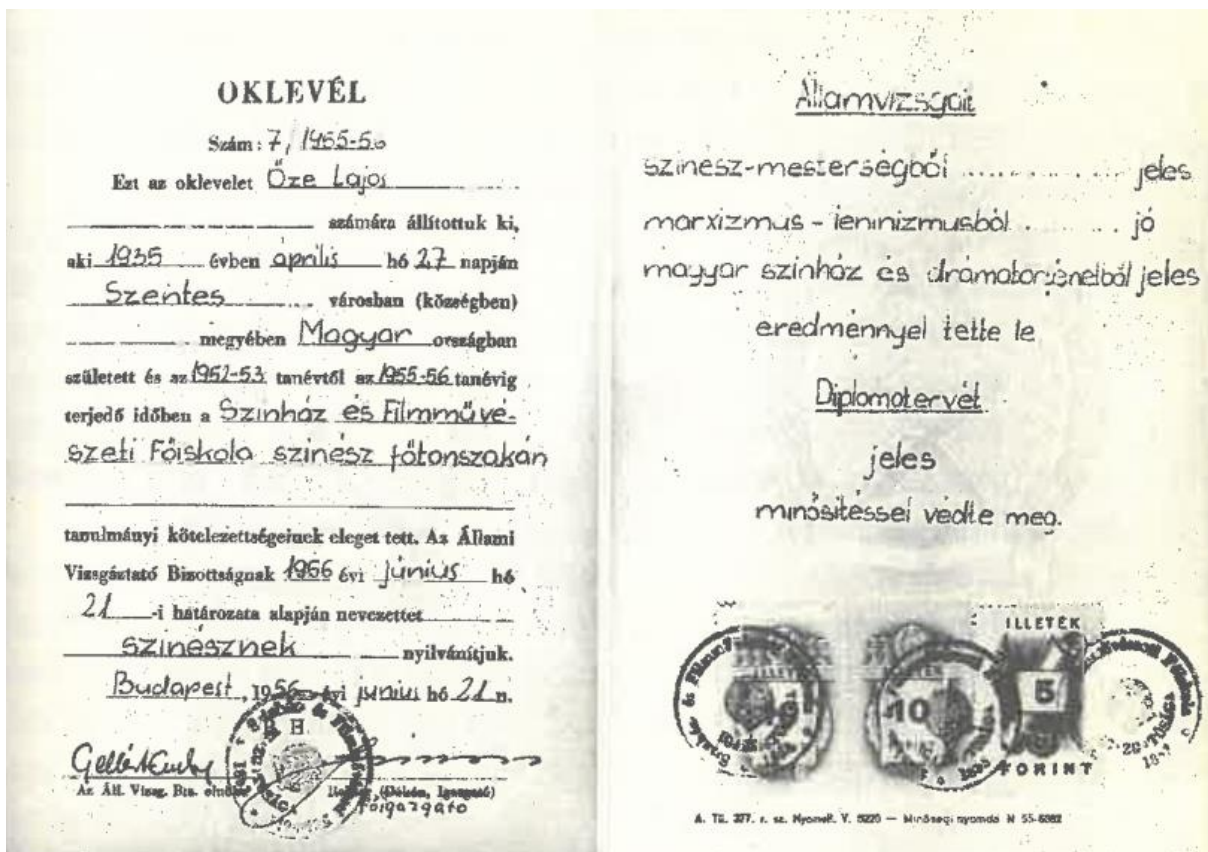
Gellért Endre főtanácsvezető részletes útbaigazítást ad az előkészítendő jelenethez...

A színész főtanács III. évfolyama az »Antigone«-ból próbál egy jelenetet

(Fotó Székely László)

4. kép Óze Lajos jeles diplomája. Forrás: Valachi (1993), 51.

5. kép Óze Lajos és Szentirmay Éva a Fruska című vígjátékban Miskolcon. Forrás: Film, Színház, Muzsika (1958), 27.

Egy felvonással a happyend előtt a szerelmes fiú még nem tudja hogy a „Fruska” is szereti őt. — A „Fruska” — Szentirmay Éva, Tony Anderson — Óze Lajos

6. kép A Tanú című film egyik jelente. Pelikán elvtársat vadászatra invitálja Bástyá elvtárs. Forrás: Film, Színház, Muzsika (1969), 5.

7. kép A tanú című film jelenetében Kállai Ferenc és Óze Lajos Forrás: Film, Színház, Muzsika (1969). 8.

8. kép Avar István és Őze Lajos a II. Richárdban. Forrás: Film, Színház, Muzsika (1976),

4.

9. kép Őze Lajos Az ötödik pecsét című film jelenetében. Forrás: Új Tükör (1976), 12.

10. kép Óze Lajos, mint Corbaccio. Forrás: Új Tükör (1982), 28.

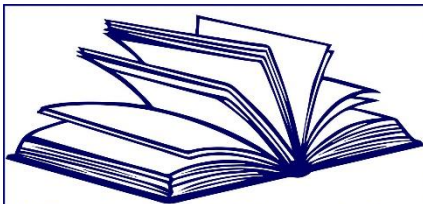

11. kép Utolsó filmjében a Hány az óra, Vekker úr?-ban. Forrás: Film, Színház, Muzsika (1984), 14.

Summary

In the first part of my study, my aim is to present Lajos Óze's life and work, his difficult childhood and school years. His talent was discovered by his Hungarian literature teacher who helped Óze to start his acting career beginning it in the countryside where he was able to try himself in several plays. From his rich work, I only present his main theatrical roles and the most important stages of his film career. During his acting years, he played in approximately a hundred theatrical performances and starred in at least the same number of films. His career was broken by a disease and died young, yet he left behind a finished oeuvre that still affects actors.

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

Óze Lajos¹

Verebes István*

* Jászai Mari-díjas színész, rendező, dramaturg, író, színházigazgató, műsorvezető

Vannak nevek, amiket ha kimond valaki, teljes valójában jelenik meg előttünk egy személyiség. Előttünk van a tekintete, a fejtartása, a hangszíne, mondatainak ritmusa, rejtelmes fájdalma, jellemének erkölcse, elégedetlensége, igényessége, és sorolhatnám.

Óze Lajos neve ilyen. A nevével az ember, a színész Óze Lajos belemarta magát emlékezetünkbe, mivel egykori jelenléte egy egészen rendkívüli élményt okozott – meglepetést, kíváncsiságot, ismeretet, humánusot, olyan közlés erejét, amiben felfedezhettük bűneinket, esendőségeinket, megszenvedettségeinket, és tartásunk hiányát, vagy annak kötelező energiáit. Az ilyen jelenléte sem magánérintkezésben, sem színpadon nem lehet akarni. Az vagy kialakul a nagy színészben, és van, vagy nincs minek kialakulnia, és nincs. Hozzáteszem, hogy épp ezért, ha van, a színpadon sem más, mint magánérintkezésben.

Amikor kimondja valaki Óze Lajos nevét, először is megjelenik előttem a fejtartása, amint az állat szinte hozzászorítja a mellkasához, mintha bele akarna bújni sajátmagába -, ő sosem kifelé akart hatni, hanem mintha a saját személyiségében akarta volna megkeresni a feladatában, akár egy másik emberrel való szóváltásban, akár egy megszenvedett szerepben a színpadon, saját lényegét. Nem olyasmi között válogatott, amivel tetszeni akart volna, hanem minden megélt pillanatában valami fontosnak a kutatását végezte. Még azt is megkockáztatom, mindezt nem tudatosan kényszerítette magára, hanem valószínűleg nem tudott másképp nevelkedni, eszmélni, kapcsolatot teremteni és kapcsolatban lenni. Ózéval nem lehetett csak

1 Főszerkesztői lábjegyzet: Verebes István Óze Lajosról értekezik. Esszé műfajú írása visszaemlékezés. Emlékkép egy legendáról személyes hangvételben, de mindenki számára érthetően.

úgy csacsogni, a fölösleges szó meg sem érintette, ha beszélgetett, azzal is felelősséget ruházott a másik emberre. Ilyen volt a színésze is, és esetében a „színészet” szó alatt ne változatos eszközöket, szórakoztatást, exhibíciót értsünk, hanem egy intellektuális és érzékekre ható vonzást, ami szinte az sugallta: „gyere velem, érts meg, érezd, amit érzek, tudj rólam és magadról többet”.

Nem volt gyors színész. Időt adott a gondolatnak, a felismerésnek, kézen fogott, torkon ragadott, és komótosan vitt magával, figyelni kellett rá, szinte megdelejezve követni. Megrendíthetetlenül alanyi volt, senkire nem hasonlítható, ugyanúgy, mint a nagy színészek általában. Nehezen adta oda magát stílusoknak, trendeknek, erőltetett koncepcióknak, sokkal inkább hatott a maga teljessége munkái során másokra.

1978-ban áldásos szerencse ért, teljesen véletlenül kerültem bele a Harag György rendezte, és a Székely János által írt „CALIGULA HELYTARTÓJÁ”-nak gyulai ősbemutatójába. Egy olyan műbe, ami a „TRAGÉDIA” és a „BÁNK BÁN” mellett szerintem a harmadik nagy nemzeti drámánk. Benne lehettem egy csodás drámában, egy világklasszis rendező munkájában, ugyanazon a színpadon egy fantasztikus színészfenoménnel, Őze Lajossal. Azt hihetnénk, hogy a hat hét próbát valami fennkölt átítatottság lengte át, de ennek nyomát sem tapasztaltuk. Olyan egyszerűen, hétköznapi módon, egymással ismerkedve dolgoztunk, hogy szinte észre sem vettük: angyalok vigyázzák a végeredményt. A játszóknak közül színpadon csak Lukács Sanyi és Hegedűs D.Géza találkozott előtte színpadon, a többiek soha addig. Igazolt múlttal egyedül Őze állt közöttünk, és mint előbb említettem, követni kellett, tőle és Haragtól váltunk néhány hónapra társulattá. Növekedni lehetett mellettük. Emlékszem egy közös jelenetünkre, amelyben nekem háttal állt Őze, és azt vettem észre, hogy a hátával is erősebb kapcsolatot tudok tartani, mint máskor más színésszel szemközt. Egyetlen mondat nem hangzott el a szájából hiába, és mégsem volt monoton. Olyan volt a játéka, mintha egy zenekart hallanék, különféle szólamokból állt össze, amikből válogatnom lehetett, amibe egy dialóg során bele lehetett épülni.

Ha kimondja valaki a nevet: Őze Lajos, megjelenik előttem teljességében, az összes szerepében, amiben láttam, és az összes pillanatában annak, amikor beszélgethettünk. És mindeközben nem hagy nyugodni a kérdés: honnan való volt a karizmája, mikor született meg ennek az embernek a többi ember, ennek a színésznek a többi színész közötti nyomatéka?

Isteni rejtély.

Elemezhetetlen, mint a végtelen, a halál utáni mibenlét, vagy a világmindenség értelme.

Summary

István Verebes Jászai Mari Prize-winning actor, director, playwright, writer, theater director, presenter discusses Lajos Óze. His essay is a recollection. A memorial image of a legend in a personal tone, but understandable to everyone.